

การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
สำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

ทวีป ช่วยคุณูปการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรม
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
มีนาคม ๒๕๕๕
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์
ของ ทวีป ช่วยคุณูปการ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรม ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

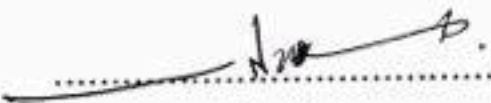

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ สุวิทย์ จิระมณี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ศาสตราจารย์ สุชาติ เกาทอง)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เลิศศิริ บวรภักดี)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ สุวิทย์ จิระมณี)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ สุชาติ เกาทอง)

..... กรรมการ
(ดร.ศุสิด ขาวเหลือง)

คณะศิลปกรรมศาสตร์อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรม ของมหาวิทยาลัยบูรพา

.....คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์เทพศักดิ์ ทองนพคุณ)

วันที่ 15...เดือน มิถุนายน...พ.ศ. 2555

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ด้วยความกรุณาจากรองศาสตราจารย์สุวิทย์ จิระมณี อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และศาสตราจารย์สุชาติ เกาทอง อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความละเอียดถี่ถ้วน และเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา

กราบขอบพระคุณอาจารย์ผู้สอนทุกท่านและรองศาสตราจารย์ชัญญะ วงษ์วิภาค ได้ตรวจทานคู่มือการทอที่วชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง เจ้าหน้าที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ คุณนพคุณคุณนิกร ที่ได้กรุณาให้ความรู้ ให้คำปรึกษาทำให้งานวิจัยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมทั้งให้ความอนุเคราะห์ให้คำแนะนำแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย นอกจากนี้ยังได้รับความอนุเคราะห์จากพระภิกษุสงฆ์ และเจ้าหน้าที่ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม รวมทั้งช่างถ่ายภาพ คุณอนุชา ศิลารัตน์ คุณพิเชษ ม่วงมี คุณสิทธิพันธ์ นิตาน คุณกฤษณะ เฟื่องฟู คุณประเสริฐ ภาวนาก โสภณ คุณวิวัฒน์ จงสุรสิทธิวัฒน์ ช่างเทคนิคตัดต่อภาพถ่าย คุณกฤษณะ กุลใจ คุณวิธิ สิ่งประอุดม คุณลักษิกา กัญจนานภานิชคุณชินคณัย เพ็ญศรี คุณณรงค์ชัย หูตาชัย ที่ช่วยพิมพ์งานวิจัย ผู้ช่วยคัดลอกภาพถ่ายเส้นจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม คุณไพโรจน์ อุทา รวมทั้งเจ้าหน้าที่สำนักงานและพี่ๆ เพื่อนๆ น้องหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยบูรพาทุกคนที่คอยให้กำลังใจ และสนับสนุนผู้วิจัยเสมอมา จึงทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี

คุณค่าและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขออุทิศคุณความดีแก่ครอบครัวและญาติพี่น้องของข้าพเจ้าที่สนับสนุนการศึกษาครั้งนี้ด้วยดีตลอดมา คอยช่วยเหลือและให้กำลังใจ ยามท้อแท้ตลอดระยะเวลาจนสำเร็จการศึกษา

ทวีป ช่วยคุณูปการ

๔๕๕๒๖๕๖๑: สาขาวิชา: การบริหารศิลปะและวัฒนธรรม; ศศ.ม. (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต)

คำสำคัญ: ภาพจิตรกรรมฝาผนัง/ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม/ คู่มือการท่องเที่ยว

ทวีป ช่วยคุณูปการ: การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

สำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว (THE STUDY OF THAI MURAL PAINTING OF TEMPLE
WAT SUTHA DHEPWARARAM FOR TOURISM INSTRUCTION BOOKLET)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์: สุวิทย์ จิระมณี, ศศ.ม., สุชาติ เกาทอง, M.F.A. ๒๕๓ หน้า. พ.ศ.
๒๕๕๕.

การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติและตำแหน่งที่ตั้งวัดสุทัศนเทพวรารามโดย
มุ่งเน้นภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ เพื่อนำข้อมูลจัดทำคู่มือแนะนำชมแก่นักท่องเที่ยวฉบับ
ภาษาไทย ที่ช่วยให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้ ความเข้าใจและเห็นคุณค่า อันจะก่อให้เกิดประโยชน์กับ
ทุกฝ่ายร่วมกันเผยแพร่ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ จากการศึกษาพระอุโบสถที่สร้างขึ้นสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยพระอุโบสถมีขนาดกว้าง ยาว สูงมากช่างเขียนได้
กำหนดการเขียนภาพทั้ง ๔ ด้านที่น่าสนใจ สามารถแบ่งเรื่องราวได้ ๖ เรื่อง จากด้านบนของผนังลง
มาตามลำดับ ดังนี้ (๑) เทพชุมนุม แสดงหมู่เทพยดาเหาะมาแข่งแข่งสรรเสริญในท่าถือดอกบัว
ฉัตร บังแทรกต่อพระพุทธองค์ที่ชัชชนะกองทัพมาร (๒) พุทธประวัติ เริ่มตั้งแต่อภิเษกสมรสพระ
เจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาถึงพระยาธรรมมาโสกราชกระทำการบูชาพระมหาสถูป
(๓) ภาพจับ เล่าเรื่องเป็นตอนๆ การสู้รบระหว่างฝ่ายพระรามกับฝ่ายทศกัณฐ์ (๔) พระปัจเจกพุทธ
กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ปกครองเมืองอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาทรงเบื่อทางโลกจึงออกบวช บำเพ็ญ
บารมีตามแนวปัจเจกโพธิบารมีจนสำเร็จและเหาะไปสู่เขาคันธมาท (๕) ทวารบาลหรือเทพผู้พิทักษ์
เป็นเทพในคติฮินดูได้แก่ พระศิวะ พระนารายณ์ พระพิฆเนศวร (๖) วรรณกรรม อยู่ภายในกรอบ
รูปวงรีเรื่องปัญญาสชาดก (วรรณกรรมทางศาสนา) ๕ เรื่องและวรรณคดีนิทานพื้นบ้าน ๗ เรื่อง

ผลจากการศึกษาความต้องการคู่มือการท่องเที่ยว ชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวรารามจากแบบสอบถามร้อยละ ๖๓ ควรให้มีเพื่อสร้างความดึงดูดและความเข้าใจ
เนื้อเรื่องที่สะท้อนให้เห็นคติ แนวคิดในงานศิลปะและวัฒนธรรมไทย สำหรับคู่มือผู้วิจัยได้แนบมา
พร้อมกับรายงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

49926561: MAJOR: ART AND CULTURAL ADMINISTRATION; M.A.

(ART AND CULTURAL ADMINISTRATION)

KEY WORD: THAI MURAL PAINTING/ TEMPLE WAT SUTHAT DHEPWARARAM/
TOURISM INSTRUCTION BOOKLET

THAWEEP CHUAYKUNOOPAKARN: THE STUDY OF THAI MURAL PAINTING OF
TEMPLE WAT SUTHAT DHEPWARARAM FOR TOURISM INSTRUCTION BOOKLET.

ADVISORY COMMITTEE: SUWIT JIRAMANEE, M.A., SUCHAT THAOTHONG, M. F.A.
253 P. 2012.

The purpose of this thesis is to study how history and location of Wat Suthat Dhepwararam Temple especially Thai mural painting in a temple to design the tourism instruction booklet for the tourist have a comprehension and appreciate art this will bring benefits to all parties to the joint distribution of the national culture. According to the study of Buddhist temple in King Rama III reign, the temple is very high, wide and long so the painter has to paint all four sides and all walls there are shared six stories respectively as follows.

Deva-Chumnum : Show the many angels while flying to give worship to the Buddha, in the angels hands have lotus, tiered and Bang-Saek after the Buddha have victory from the devil.

Buddha-Prawat : Show a history of Buddha since King Sudodhana married Queen Sirimahamaya until King Dhummasokaraja give worship to the Sthup.

Bhaap-Cab or Capture Picture: Show the war story between Rama and Ravana.

Bra Pacceka Buddha: Show the story of the king who Administration the kingdom in period of time, after that he nucleotide and later he ordination for Pacceka-Barmi (merit) of Buddha until succeed at the Gandhamad mountain.

Davarbala or The Guardian Deva : Show the Hindu Deva there are Shiva, Vishnu and Wighaneswr Devas.

Vrna-Krma or Literature: Show in the oval about the 9 story in Panyasa-Jataka (Literature of Buddha) and 7 story form folk tales.

The results of this study about requirements in tourism instruction booklet for visit Thai mural painting of Wat Suthat Dhepwararam Temple form the questionnaire 80 % should be to attract and understanding in the story reflects the motto and concepts in art and culture of Thailand.

User research for the report attached to this thesis.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
สารบัญ	๗
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่	
๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย	๓
ขอบเขตของการศึกษา	๓
นิยามศัพท์เฉพาะ	๓
๒ การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
ความหมายและความเข้าใจในจิตรกรรมฝาผนัง	๕
ลักษณะจิตรกรรมฝาผนัง	๖
จุดมุ่งหมายในการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง	๗
กรรมวิธีการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง	๘
บทบาทและคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง	๕
เนื้อหาและเรื่องราวจิตรกรรมฝาผนัง	๑๓
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗๘
คู่มือการท่องเที่ยว	๘๐
๓ ระเบียบวิธีวิจัย	๕๐
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้	๕๐
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	๕๑
วิธีการสร้างและพัฒนาเครื่องมือ	๕๒
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	๕๒
การตรวจสอบข้อมูล	๕๓
การนำเสนอข้อมูล	๕๓

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
การวิเคราะห์ข้อมูล	๕๓
๔ ผลการศึกษา	๕๔
ประวัติความเป็นมาของวัดสุทัศนเทพวราราม	๕๔
เรื่องราวภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ	๑๐๐
แนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว	๑๕๖
๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๒๑๖
สรุปผลการวิจัย	๒๑๖
อภิปรายผล	๒๒๓
ข้อเสนอแนะ	๒๒๕
บรรณานุกรม	๒๒๗
ภาคผนวก	๒๓๖
ภาคผนวก ก	๒๓๗
ภาคผนวก ข	๒๓๘
ภาคผนวก ค	๒๔๗
ประวัติย่อของผู้วิจัย	๒๕๓

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๒-๑ พระพุทธที่บึงกรตรัสพยากรณ์สุเมธดาบส	๑๖
๒-๒ พระอดีตพุทธเจ้าโสภิตะ	๑๗
๒-๓ วิวาหะมงคลพุทธบิดากับพุทธมารดา	๓๓
๒-๔ พระนางสิริมหามายาประสูติพระโอรส	๓๔
๒-๕ พระพุทธเจ้าประทับบนบัลลังก์	๓๕
๒-๖ ภูเขาพระสุเมรุ	๓๘
๒-๗ อมรโคยานทวีป	๓๙
๒-๘ อุตตรกुरुทวีป	๔๐
๒-๙ ภูเขาคันธมาทน์	๔๒
๒-๑๐ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยวานร	๔๙
๒-๑๑ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้าง	๕๐
๒-๑๒ พระโพธิสัตว์กุกุสันตะออกผนวช	๕๑
๒-๑๓ เจ้าเงาะกับนางรจนา	๖๔
๒-๑๔ เด็กๆ กำลังหยอกล้อเจ้าเงาะ	๖๕
๒-๑๕ พระสุธน	๖๖
๒-๑๖ พระปัจเจกโพธิสัตว์ ๓ พระองค์	๖๘
๒-๑๗ พระพรหมทัตออกบรรพชา	๖๙
๒-๑๘ ทวารบาล	๗๒
๒-๑๙ ทวารบาล	๗๓
๒-๒๐ ทวารบาล	๗๔
๒-๒๑ ทวารบาล	๗๕
๒-๒๒ เครื่องโต๊ะหรือเครื่องบูชาจีน	๗๗
๒-๒๓ เครื่องโต๊ะหรือเครื่องบูชาจีน	๗๘
๒-๒๔ ลักษณะหนังสือหรือเอกสารประกอบการสอน ขนาด A4	๘๑
๒-๒๕ ลักษณะหนังสือบันเทิงคดี	๘๒
๒-๒๖ ลักษณะหนังสือเล่มเล็กเกี่ยวกับความรู้ด้านต่างๆ	๘๓
๒-๒๗ ลักษณะหนังสือคู่มือ ขนาด A4	๘๔

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
๒-๒๘ แสดงลักษณะหนังสือนิคยสารหรือวารสาร	๘๕
๒-๒๙ ลักษณะหนังสือการแนะนำ	๘๖
๒-๓๐ ลักษณะแผ่นพับแนะนำการท่องเที่ยว ชนิด ๔ พับ	๘๖
๒-๓๑ ลักษณะหนังสือผสมแผ่นพับชนิด ๘ พับ	๘๗
๒-๓๒ ลักษณะเว็บไซต์การท่องเที่ยวในอินเทอร์เน็ต	๘๘
๔-๑ แผนผังแสดงเส้นทางเข้าถึงวัดสุทัศนเทพวราราม	๙๗
๔-๒ ภาพถ่ายพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	๙๙
๔-๓ แผนผังลายเส้นพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	๙๙
๔-๔ แผนผังแสดงทัศนียภาพในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	๑๐๒
๔-๕ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	๑๐๓
๔-๖ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพเทพชุมนุม	๑๐๗
๔-๗ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านหน้าพระประธาน	๑๐๘
๔-๘ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านขวาพระประธาน	๑๐๙
๔-๙ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านหลังพระประธาน	๑๑๐
๔-๑๐ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านซ้ายพระประธาน	๑๑๐
๔-๑๑ แผนผังแสดงภาพเรื่องพุทธประวัติ	๑๑๘
๔-๑๒ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพอภิเษกสมรสพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนาง สิริมหามายา	๑๑๙
๔-๑๓ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระสิทธัตถะลอยถาดทอง	๑๒๐
๔-๑๔ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระสิทธัตถะผจญมาร	๑๒๑
๔-๑๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพุทธองค์แสดงธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร โปรด ปัญจวัคคีย์	๑๒๒
๔-๑๖ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพฝูงเปรตแสดงรูปกายต่างๆ ให้พระเจ้าพิมพิสารเห็น	๑๒๓
๔-๑๗ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพุทธองค์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๑๒๔
๔-๑๘ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพุทธองค์เสด็จไปในบ้านเมืองน้อยใหญ่	๑๒๕
๔-๑๙ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ	๑๒๖
๔-๒๐ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพจับ	๑๒๖

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า	
๔-๒๑	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพท้าวอชบาลทรงรถรบอสูรพรหมบาอากาศ	๑๓๓
๔-๒๒	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระอิศวรทรงถอดงาช้างขว้างปิ้งกลางอกทศกัณฐ์ ...	๑๓๔
๔-๒๓	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพาลีจับศูกรีพ	๑๓๕
๔-๒๔	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพหนุมานจับไมยราพกับอสูรพล	๑๓๖
๔-๒๕	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระรามรบมังกรกัณฐ์	๑๓๗
๔-๒๖	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพหนุมานหักธนูศัสตรา	๑๓๘
๔-๒๗	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระรามรบอศมาราสูร	๑๓๙
๔-๒๘	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพรต พระสัตรุด รบพระมงกุฎ พระลบ	๑๔๐
๔-๒๙	แผนผังแสดงตำแหน่งภาพพระปัจเจกพุทธเจ้า	๑๕๑
๔-๓๐	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสี	๑๕๒
๔-๓๑	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าวพรหมตัดผ่านพระนคร	๑๕๓
๔-๓๒	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าวพรหมตัดผู้ผ่านสมบัติ	๑๕๔
๔-๓๓	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าวพรหมตัดผู้ผ่านสมบัติ	๑๕๕
๔-๓๔	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าวพรหมตัดผู้ครองเมือง	๑๕๖
๔-๓๕	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองสาละนนคร	๑๕๗
๔-๓๖	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าวพรหมตัดผู้ผ่านสมบัติ	๑๕๘
๔-๓๗	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเขาคัณธมาทในป่าหิมพานต์	๑๕๙
๔-๓๘	แผนผังแสดงตำแหน่งภาพทวารบาล	๑๖๘
๔-๓๙	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระอิศวร	๑๖๙
๔-๔๐	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระนารายณ์	๑๗๐
๔-๔๑	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพโกญจนเนศวรและพิภมเนศวร	๑๗๑
๔-๔๒	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระอิศวร	๑๗๒
๔-๔๓	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระขันตกุมารและพระพรหม	๑๗๓
๔-๔๔	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระนารายณ์และบุรุษรามาวตล	๑๗๔
๔-๔๕	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระประเมศวรและพระนารายณ์	๑๗๕
๔-๔๖	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระมหาวิฆเนกและพระเทวกรรม	๑๗๖
๔-๔๗	แผนผังแสดงตำแหน่งเรื่องภาพวรรณกรรม	๑๗๗

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า	
๔-๔๘	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพนางกานาสูร โอบข้าวทิพย์ในโรงพิธี	๑๘๘
๔-๔๙	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพนางเกศสุริยงเข้าเฝ้าบิดาพระสุวรรณหงส์	๑๘๙
๔-๕๐	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพราหมณ์แปลงให้พระมณีพิไชยกลับเมืองได้	๑๙๐
๔-๕๑	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทวันธและจันทนเทวีสู้กับนันทยกษัตริย์	๑๙๑
๔-๕๒	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพหนุมานหาวเป็นดาวเป็นเดือน	๑๙๒
๔-๕๓	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระสังข์ในรูปเงาะกับนางรจนานาหาปตานำไปถวาย ท้าวสามล	๑๙๓
๔-๕๔	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพนางมโนहरา ได้ปีกแล้วบินหนีจากการถูกบูชายัญ	๑๙๔
๔-๕๕	ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพศึกกะหมังกุหนิงรบกับอริเณด้วยกริช	๑๙๕
๔-๕๖	หน้าปกคู่มือการท่องเทียวขนาด A5	๑๙๖
๔-๕๗	ภาพรายละเอียดภายในเล่มคู่มือการท่องเทียวขนาด A5 ชนิด ๑ พับ	๑๙๖
๔-๕๘	ภาพรายละเอียดภายในเล่มคู่มือการท่องเทียวขนาด A5 ชนิด ๒ พับ	๒๐๐

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จิตรกรรมฝาผนังเป็นมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมที่มีมาแต่ในอดีตซึ่งได้รับการกลั่นกรองและสร้างสรรค์ออกมาจากภูมิปัญญาอันเป็นการแสดงออกถึงความเจริญของคนในชาติ นับเป็นเอกสารและหลักฐานสำคัญทางวิชาการ ที่สามารถใช้เป็นตัวแทนสื่อความหมายให้ทราบถึงเรื่องราว คติ ความเชื่อของคนแต่ละยุคแต่ละสมัยเช่นเดียวกับศิลาจารึก พงศาวดารหรือตำนาน ต่างกันก็เพียงที่จิตรกรรมฝาผนังนั้นสื่อความหมายและสะท้อนเหตุการณ์ด้วยภาพ เส้น ลวดลาย สี ตลอดจนองค์ประกอบอื่นๆ นับเป็นสัญลักษณ์ของชาติ การดูภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นไปแบบเล่าเรื่องคือดูติดต่อกันไป ขึ้นต้นลงท้ายคล้ายกับการอ่านหนังสือ ทั้งยังสะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีทั้งสาระ ความหมายหรือสิ่งซ่อนเร้นภายในภาพจิตรกรรมฝาผนัง ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบและเรื่องราว การสะท้อนถึงสภาพแวดล้อมในชุมชน วิถีชีวิตชาวบ้านซึ่งจะแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหนึ่งของเรื่องหลัก (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๖) ได้ถ่ายทอดออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเรื่องราวที่มีใช่เป็นเพียงคำพูดที่ไร้ความหมาย แต่ได้แสดงเป็นภาพสมบูรณ์ และช่วยส่งเสริมงานช่างสาขาอื่นๆ ที่อยู่ภายในพระอุโบสถให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นลักษณะที่โดดเด่นและน่าสนใจศึกษา ทั้งยังเป็นต้นแบบที่ส่งผลมาสู่จิตรกรรมฝาผนังยุคปัจจุบัน ฉะนั้นควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อเป็นข้อมูลในอนาคต

ประเทศไทยในปัจจุบันพบภาพจิตรกรรมฝาผนังตามศาสนสถานทั่วไปเนื้อหาของภาพส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องในทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นแบบอย่างของจิตรกรรมฝาผนังรัตน โกสินทร์ที่สำคัญยิ่งวัดหนึ่งของพระนครก่อนที่จะรับอิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกสะท้อนถึงลักษณะและเทคนิคจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ ๓ (เป็นช่วงของการฟื้นฟูศิลปปะและวิทยาการต่างๆ) มีเนื้อหาที่นำเสนอเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาประเพณีวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตของสังคมไว้ในภาพเขียนเหล่านั้น มีความคิดให้ความสำคัญกับความจริงตามตาเห็นมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการให้ความสำคัญต่อสัดส่วนที่สัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาปัตยกรรม ช่างได้เขียนภาพคนลงไว้ในสถาปัตยกรรมมีขนาดตัวคนเล็กลง ภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับสัญลักษณ์อื่นๆ ที่ปรากฏร่วมทั้งในรูปสถาปัตยกรรม และงานประดับตกแต่งอีกเป็นจำนวนมาก ในการสมมุติเขตพุทธสถานให้ตั้งอยู่ ณ ตำแหน่งที่สำคัญตรงใจกลางพระนครอันเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ เปรียบเป็นรูป

จำลองแห่งศูนย์กลางของจักรวาล (เสมอชัย พูลสุวรรณ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๓๐)

การนำชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามไม่ได้รับความสนใจ สาเหตุเกิดจากภาพส่วนใหญ่จะอยู่ในอาคารพระวิหาร พระอุโบสถตำแหน่งของภาพบางเรื่อง อยู่สูงมาก แสงสว่างไม่เพียงพอ จึงทำให้ไม่เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวหรือหากนักท่องเที่ยวเข้าไป เพื่อไหว้พระประธาน ไม่ได้สนใจที่จะดูภาพจิตรกรรมฝาผนังใดๆ ที่ภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็น จุดดึงดูดที่สำคัญซึ่งอยู่ในตัวอาคาร ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระประธาน จากการสอบถามกลุ่มประชากรจำนวน ๑๐๐ ราย ปรากฏว่าไม่ทราบเนื้อหาเรื่องราวภาพจิตรกรรม ฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นจำนวนมาก จึงต้องการคู่มือในการชม ภาพจิตรกรรมฝาผนังมากถึง ๖๓ ราย การศึกษาวิจัยครั้งนี้จำเป็นต้องสร้างคู่มือการท่องเที่ยวสำหรับ ชมภาพจิตรกรรมฝาผนังแก่นักท่องเที่ยวที่เข้าไปภายในพระอุโบสถ ได้สัมผัสกับภาพจิตรกรรม ฝาผนัง โดยถือว่าเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการท่องเที่ยว กล่าวคือในการท่องเที่ยว ที่ดินนั้น จะต้องพยายามให้เกิด “ความรู้” และ “ความรับผิดชอบ” ช่วยกันอนุรักษ์ รักษาทรัพยากร การท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม เพราะปัจจุบันการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมจาก คนทั่วไปเป็นอย่างมาก เป็นกิจกรรมพักผ่อนในช่วงเวลาหนึ่งๆ ของชีวิตมนุษย์ และทำให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจ จากสิ่งที่ได้พบเห็นในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง หากได้ชมและมีคู่มืออธิบาย จะทำให้การไหว้พระประธานที่มีความสัมพันธ์กับจิตรกรรมฝาผนังภายในมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้นการจัดทำคู่มือเผยแพร่สำหรับนำชมภาพจิตรกรรมฝาผนังเพื่อการท่องเที่ยวที่สมบูรณ์จะช่วย ในการบรรยายของมัคคุเทศก์ และประชาชนทั่วไป ได้เห็นคุณค่าและก่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่าย รวมทั้งเป็นทุนทางศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ และเป็นการส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวให้คงอยู่ อย่างมีคุณค่าและมูลค่าต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติวัดและตำแหน่งที่ตั้งวัดสุทัศนเทพวราราม
๒. เพื่อศึกษาเรื่องราวและตำแหน่งการจัดวางภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม
๓. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดทำคู่มือฉบับภาษาไทยนำเสนอ แผนผัง แผนที่ลายเส้น สำหรับท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑. ทราบถึงประวัติวัดเรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
๒. ทราบถึงองค์ประกอบ แผนผัง ตำแหน่ง เทคนิควิธีการ การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
๓. สร้างคู่มือนำชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามฉบับภาษาไทยประกอบด้วยแผนผัง แผนภูมิ ลายเส้นเพื่อให้เหมาะสมต่อการชมและเข้าใจเรื่องราว

ขอบเขตของการศึกษา

๑. เน้นการศึกษาตำแหน่งการจัดวางภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
๒. ศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

นิยามศัพท์เฉพาะ

จิตรกรรมฝาผนัง (Mural Painting) หมายถึง ภาพจิตรกรรมประเภทหนึ่งที่เขียนบนฝาผนังหรือเพดานโดยตรงหรือวาดลงบนแผ่นผ้าหรือแผ่นไม้ และติดลงให้สนิทถาวรกับผนังหรือเพดานก็ได้ นอกจากกลวิธีการวาดที่เหมือนจิตรกรรมอื่นๆ แล้วจิตรกรรมฝาผนังยังต้องมีกลวิธีเฉพาะซึ่งต้องคำนึงถึงด้านสถาปัตยกรรมประกอบ จิตรกรรมฝาผนังที่ดีควรมีพื้นผิวที่เรียบและใช้กลวิธีการเขียนที่ทำให้เกิดความทนทานอีกด้วย

เนื้อหา หมายถึง ความหมายของงานศิลปะที่แสดงออกผ่านรูปทรงทางศิลปะแบบรูปธรรม เกิดจากการประสานกันอย่างมีเอกภาพของเรื่อง แนวเรื่อง และรูปทรง เป็นคุณลักษณะฝ่ายนามธรรมของงานศิลปะที่มองจากด้านการชื่นชมหรือจากผู้ดู

เรื่องราว หมายถึง สิ่งที่ช่างไทยสรรหามาเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างงานศิลปะแบบรูปธรรม เช่น คน สัตว์ สิ่งแวดล้อม สถาปัตยกรรม

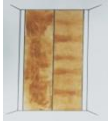
องค์ประกอบ หมายถึง ส่วนประกอบที่เป็นภาคส่วนประธานขององค์ประกอบตลอดลงมาถึงที่เป็นภาคส่วนรอง ประสานเข้ากันซึ่งใช้เป็นตัวแสดงเรื่องราว แม้ส่วนประกอบเหล่านั้นจะมีลักษณะหลายอย่างต่างชนิดกัน แต่ก็ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเข้ากันเป็นเอกภาพ คือ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

แผนผัง หมายถึง แบบจำลองที่เขียนย่อหรือขยายจากของจริง ผัง ก็เรียก

แผนภูมิ หมายถึง แผนที่ เส้น หรือตาราง ที่ทำขึ้นเพื่อแสดงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

รูปแบบ หมายถึง ส่วนที่เป็นรูปธรรมหรือรูปภาพที่ช่างไทยสร้างขึ้นแทนสรรพสิ่งทั้งหลายที่เป็นสิ่งมีชีวิต วัตถุหรือจากการคิดฝัน ด้วยการใช้เส้นเป็นหลักในการสร้างรูปสรรพลึงต่างๆ ให้แสดงความหมายได้ด้วยตัวของมันเอง ทำให้ผู้ชมรับรู้ เข้าใจ และเกิดอารมณ์ต่างๆ

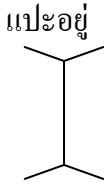
เทคนิค หมายถึง ความสามารถและวิธีทำทางวิชาชีพของช่างคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ เทคนิคเป็นสิ่งช่วยให้ศิลปกรรมถึงพร้อมซึ่งความสมบูรณ์

ประตู-หน้าต่าง หมายถึง ช่องและเส้นทางการถ่ายเปลี่ยนหรือเชื่อมต่อ โยง ระหว่างที่ว่างภายในกับภายนอก

บานแฝด หมายถึง ผนังตอนที่บ้านประตูหน้าต่าง โบสถ์ วิหารเมื่อเปิดเข้าไปแล้ว

รักแร้ หมายถึง ตอนที่ผนังกับผนังจกดกันเป็นมุมฉากทั้งด้านในและด้านนอก

การประชาสัมพันธ์ หมายถึง การเผยแพร่ข้อมูลระหว่างข่าวสารต่างๆ ในการใช้ความพยายามที่ได้วางแผนไว้ เพื่อให้สามารถสร้างและรักษาค่านิยม จนเกิดความเข้าใจต่อกลุ่มเป้าหมาย

คู่มือการท่องเที่ยว หมายถึง สมุดหรือหนังสือฉบับพกพาที่จะแนะนำและอธิบายเนื้อเรื่องแผนผัง แผนภูมิ เพื่ออำนวยความสะดวกเกี่ยวกับการศึกษาซึ่งใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม

บทที่ ๒

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายและความเข้าใจในจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังในอดีตเรียกว่าภาพเขียนหรือรูปเขียนได้แก่ภาพวาดด้วยสีหรือภาพวาดระบายสี เป็นมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมอย่างดี ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากอิทธิพลแห่งความศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ซึ่งได้มีการเขียนประดับผนังภายในพระอุโบสถ วิหาร ยังมีลักษณะหรือรูปแบบของอยุธยาและธนบุรีสืบทอดต่อมา เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จิตรกรรมฝาผนังจัดว่าเป็นต้นแบบศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ (สน สิมাত্রัง, ๒๕๔๕, หน้า ๑๑๖) ถึงแม้จะได้รับการซ่อมแซมบ้าง แต่ภาพจิตรกรรมฝาผนังบางส่วนยังคงลักษณะเค้าโครงเดิม (สุนันทา เงิน ไพโรจน์, ๒๕๔๖, หน้า ๒๒๓) โดยอาศัยภาพจิตรกรรมฝาผนัง เราอาจศึกษาความเป็นอยู่ของประเทศของเราได้ นับตั้งแต่บ้านเมืองอันสวยงามจนถึงป่าดงพงษฏ ชีวิตของเจ้านายในราชสำนัก จนถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไปทางประวัติศาสตร์ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม วรรณกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ภูมิปัญญา สิ่งแวดล้อม หลักฐานสำคัญทางศิลปะและวัฒนธรรมทุกๆ ด้าน เป็นเสมือนภาพอดีตอันเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งของสังคมในอดีต ถึงแม้จะเป็นภาพนิ่งแต่ก็เสมือนมีชีวิต (สันติ เล็กสุขุม, ๒๕๔๘, หน้า ๙) แสดงให้เห็นถึงรสนิยมและคุณลักษณะพิเศษที่ช่างต้องใช้ทั้งฝีมือและความคิด โดยภาพเขียนก่อรูปแบบจากการกลั่นกรองของปัญญามนุษย์ แสดงถึงการบันทึกความเจริญองงามทางภูมิปัญญาที่มีคุณค่าอย่างสูงในแต่ละยุคสมัย ส่งผลสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในส่วนที่เกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรม

ความหมายจิตรกรรมฝาผนัง

ความหมายของจิตรกรรมฝาผนัง (Mural Painting) หมายถึง ภาพจิตรกรรมประเภทหนึ่ง ที่เขียนบนฝาผนังหรือเพดาน โดยตรง หรือวาดลงบนแผ่นผ้าใบหรือแผ่นไม้ แล้วติดลงให้สนิทถาวรกับผนังหรือเพดานก็ได้ นอกจากกลวิธีการวาดที่เหมือนกับจิตรกรรมอื่นๆ แล้ว จิตรกรรมฝาผนังยังต้องมีกลวิธีเฉพาะ ซึ่งต้องคำนึงถึงด้านสถาปัตยกรรมประกอบ จิตรกรรมฝาผนังที่ดีควรมีพื้นผิวที่เรียบและใช้กลวิธีการเขียนที่ให้เกิดความทนทานด้วย (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๐, หน้า ๑๒๐) และยังมีผลอันเกิดแต่กิจกรรมทางศิลปะที่คนได้สร้างสรรค์ขึ้น ด้วยความปรารถนาจะถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของเขาออกมาให้ปรากฏเป็นรูปธรรม เพื่อตนเองจะได้ประจักษ์ต่อ

ถึงนั้นๆ อีกทั้งช่วยให้คนอื่นๆ เห็นแล้วรู้สึกเข้าใจความหมาย มีลักษณะเป็นศิลปะแบบอุดมคติเน้นคุณค่าทางการเห็นโดยเส้นมากกว่าคุณค่าเชิงน้ำหนักถือเส้นของรูปที่วาดขึ้นเป็นลักษณะสำคัญในความงามและการแสดงออก จึงมีลักษณะการตัดเส้นที่ละเอียด ประณีตมีการจัดองค์ประกอบภาพอย่างมีแบบแผน เนื้อเรื่องนิยมเขียนเรื่องอดีตพุทธ พุทธประวัติ ทศชาติ ชาดก นิบาตชาดก ปริศนาธรรม ปัจเจกพุทธเจ้า ไตรภูมิ ผนวกกับเรื่องวรรณคดี ตลอดจนแสดงถึงประเพณี วัฒนธรรม ในสมัยนั้นแทรกอยู่บ้าง การเขียน คือ เขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาวมะขวิด

ลักษณะจิตรกรรมฝาผนัง

ลักษณะจิตรกรรมฝาผนัง แสดงความรู้สึกถึงความประสานกลมกลืนกันระหว่างความคิดที่เป็นนามธรรมกับความจริงทางวัตถุของสังคมยุคนั้นๆ เป็นศิลปะแบบอุดมคติซึ่งแตกต่างไปจากธรรมชาติ ถือว่าความงามในธรรมชาติเป็นความงามอย่างพื้นๆ จึงคลี่คลายและตัดทอนงานของตนให้มีความงามด้วยปรัชญาศิลปะที่เป็นแบบแผนและเกี่ยวข้องกับศาสนา มีคุณค่าทางสุนทรียภาพของการจัดวางรูปทรง สี เส้น และองค์ประกอบ รวมถึงเนื้อหาอันเป็นนามธรรมประสานกลมกลืนระหว่างภาพกับภาพ และภาพกับเนื้อที่มีการระบายสีแบบแบนเรียบด้วยสีค่อนข้างสดใส แล้วตัดเส้นเป็นภาพ ๒ มิติ ที่ให้ความรู้สึกเพียงด้านกว้างและด้านยาวมีลักษณะพิเศษในการจัดวางภาพแบบเล่าเรื่องเป็นตอนๆ ตามลำดับของผนังระหว่างช่องหน้าต่าง โดยรอบพระอุโบสถและพระวิหาร ได้แก่ ผนังด้านหน้าพระประธาน ส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ และผนังด้านหลังพระประธานเขียนตอนเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บางแห่งเขียนภาพไตรภูมิ เพื่อช่วยให้พระประธานดูเด่นสง่า ด้วยความสัมพันธ์ของการจัดองค์ประกอบจากเรื่องที่มีความสมดุลกันทั้งด้านซ้ายและด้านขวาของภาพ ส่วนผนังด้านซ้ายและด้านขวาตอนบนเหนือขอบหน้าต่างขึ้นไป ส่วนใหญ่นิยมเขียนเรื่องเทพชุมนุม หรืออดีตพุทธนั่งอันดับเรียงกันเป็นแถวหรือพุทธประวัติและนิบาตชาดก

จิตรกรรมฝาผนังมีลักษณะแตกต่างกันตามความนิยม อาจมีแบบหรือการแสดงออกแตกต่างกันไปตามสภาพสังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นหรือตามยุคสมัยและสกุลช่างตลอดจนความคิดของช่างเองด้วย ลักษณะที่แตกต่างกันนี้อาจแยกออกเป็นแบบใหญ่ๆ ได้ ๒ แบบ คือ สกุลช่างหลวง ซึ่งมีระเบียบแบบแผนเป็นงานฝีมือช่างแห่งราชสำนักที่ช่างจะยึดถือครูเป็นแบบอย่าง ส่วนสกุลช่างพื้นบ้านเป็นจิตรกรรมที่เกิดโดยช่างชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นเป็นผู้สร้างหรือช่างจากที่อื่นเดินทางมาเป็นผู้สร้างให้ จิตรกรรมแบบพื้นบ้านจึงมีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดแบบง่ายๆ มีอิสระ แสดงประเพณีนิยมของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นลักษณะพิเศษเกี่ยวกับความคิดและจิตใจของชาวบ้านในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

จิตรกรรมสามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ จิตรกรรมฝาผนัง เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ฯลฯ และจิตรกรรมที่เคลื่อนที่ได้ เช่น พระบฏ สมุดข่อย ตู้พระธรรม ฯลฯ ส่วนใหญ่เขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาวมะขวิด พู่กันใช้ขนสัตว์หรือเปลือกไม้ เช่น ขนหุ้ว เปลือกกระดิ่งงา รากลำเจียก กาบไผ่ นำมาทาบปลายให้แตกเป็นฝอย สีที่ใช้เขียน คือ หินภาพที่เขียนบนฝาผนังนิยมเขียนบนผนังแห้ง

ศิลป์ พีระศรี ได้แบ่งจิตรกรรมฝาผนังไว้ ดังนี้ (ศิลป์ พีระศรี, ๒๕๔๖, หน้า ๒๐๗-๒๐๘)

- แบบคลาสสิกเกี่ยวกับเรื่องราวทิวเขาและกษัตริย์ เขียนไว้อย่างสวยงาม แสดงออกโดยกิริยาท่าทาง
- แบบคลาสสิกในเรื่องรามเกียรติ์ ใบหน้าของบุคคลแต่ละคนจะแสดงถึงความคิดจิตใจของบุคคลนั้นๆ
- นักดนตรี นางรำ ข้าราชการ และบรรดาชนชั้นสูง จะมีลักษณะโดยเฉพาะตามชั้นของตน
- ประชาชนธรรมดา จะแสดงภาพตามความเป็นอยู่จริงๆ มีอารมณ์สนุกสนานร่าเริง
- ภาพนรก ช่างได้วาดภาพการลงโทษอย่างพิลึกกึกกือที่สุด แสดงส่วนเกินความจริงของร่างกายมนุษย์

บุญเยี่ยม แยมเมือง ได้สรุปเกี่ยวกับลักษณะของจิตรกรรมฝาผนังไว้ ดังนี้ (บุญเยี่ยม แยมเมือง, ๒๕๓๗, หน้า ๑๑๕-๑๒๐)

- รูปแบบ ๒ มิติ ลักษณะเด่นด้านความงามอยู่ที่การตัดเส้นอันอ่อนช้อย
- แสดงความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วยสี หมายถึง การใช้สีตัวบุคคลในภาพแตกต่างกัน
- แสดงความรู้สึกด้วยการใช้น้ำหนักของเส้นและจัดวางท่าทาง
- แสดงจุดสนใจโดยไม่คำนึงถึงสัดส่วน
- การเขียนภาพให้มองเห็นเบื้องล่างชัดเจนไปหมด
- เป็นภาพเล่าเรื่อง และจัดภาพเรียงต่อเนื่องกันเป็นลำดับ

จุดมุ่งหมายในการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังที่ยังเหลือร่องรอยให้เห็นจนถึงปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นตำราอันสำคัญที่จารึกเรื่องราวของศิลปะและวัฒนธรรมเช่นเดียวกับการจารึกไว้ด้วยตัวอักษรรวมไว้ซึ่งจารึกประเพณี ระเบียบแบบแผนที่มีในอดีต ด้วยเหตุนี้จิตรกรรมฝาผนังจึงเป็นของมีค่าในการศึกษาค้นคว้าหลายๆ ศาสตร์ได้อย่างดีตามแต่จะมีผู้ต้องการศึกษาเฉพาะกรณีไป จิตรกรรมฝาผนังจึงถือว่า

เป็นหลักฐานที่สำคัญเป็นมรดกของชาติที่เปี่ยมล้นไปด้วยคุณค่าความสำคัญอันเกิดจากมูลเหตุหลายประการ ดังนี้

- ยกย่องเชิดชูศาสนา วรรณคดี และเสริมพระบารมีพระมหากษัตริย์
- ประดับตกแต่งอาคาร ช่วยเพิ่มพูนความสำคัญ ความสวยงามของสถาปัตยกรรมภายใน พระอุโบสถ
- เป็นสื่อประกอบคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่เปรียบเสมือนอุปกรณ์การสอน
- แสดงความคิด จินตนาการ เช่น เรื่องสี่ตัวบุคคล เครื่องแต่งกาย ลักษณะของป่าเขา ลำเนาไพร บ้านเรือนสภาพสังคม ปราสาทราชวัง
- ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การทำมาหากิน การค้าขาย
- เป็นข้อเตือนใจมนุษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่เหมาะสมที่ควร และเป็นคตินิยม มีผลต่อจิตใจ
- เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน มีความสำคัญในการศึกษาหาความรู้ของอนุชนรุ่นต่อไป

กรรมวิธีการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง

กรรมวิธีของงานจิตรกรรมฝาผนังในอดีต ย่อมมีกรรมวิธีในการสร้างสรรค์ตามความนิยมของแต่ละยุคสมัย ขึ้นอยู่กับเทคนิคหรือสกุลช่างที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ตัวแปรที่สำคัญที่ทำให้งานศิลปกรรมในแต่ละยุคสมัยมีความแตกต่างกันนั้น เพราะวัสดุอุปกรณ์และความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี จิตรกรรมฝาผนังในอดีตนั้นนิยมเขียนหรือวาดไว้บนฝาผนังที่ก่ออิฐ ถือปูนหรือแผ่นไม้ จึงต้องมีการเตรียมพื้นผนังก่อนที่จะเขียนหรือวาดภาพดังนี้

๑. การเตรียมพื้นผนัง

เนื่องจากภาพจิตรกรรมฝาผนังนิยมเขียนบนผนังอาคารต่างๆ การเตรียมพื้นเพื่อเขียนภาพจึงมีความสำคัญมาก เพื่อให้ภาพเขียนติดผนังอยู่ทนทาน ช่างจะต้องใช้ใบจี้เหล็กสควมาตำละลายน้ำ กรองเอาน้ำมาประสะ (ล้าง) ผนังที่จะลงพื้นเขียนภาพให้ทั่วทุกวันนี้ประมาณ ๑ สัปดาห์ เพื่อลดความเค็มของผนังปูน เมื่อผนังแห้งสนิทหากต้องการทดสอบความเค็มของผนังช่างจะใช้ขมิ้นจืดบนผนัง ถ้ำรอยที่ขีดบนผนังเป็นสีแดงแสดงว่าผนังยังมีความเค็มอยู่ ต้องทำการล้างความเค็มต่อไป และใช้ขมิ้นจืดดู หากขมิ้นบนผนังเป็นสีเหลือง แสดงว่าผนังหมดความเค็มแล้ว ล้างด้วยน้ำสะอาด จากนั้นนำเม็ดมะขามมาคั่วกะเทาะเปลือกทิ้ง นำเม็ดในมะขามเติมน้ำตั้งไฟเคี่ยวไปเรื่อยๆ จะได้กาวมะขาม กรองด้วยผ้าขาวบางเอาแต่น้ำกาวผสมกับดินสอพองได้น้ำที่ือกเป็นสมุกใช้ทารองพื้นผนังที่ต้องการเขียนภาพประมาณสี่ถึงห้าครั้ง (แต่ละครั้งผนังต้องแห้งสนิทจึงลงมือทาครั้งต่อไปได้) จากนั้นจึงเริ่มทำการกวาดผนังด้วยหอยเบียดขนาดโต ปัจจุบันหาซื้อได้ตามสถานที่ท่องเที่ยว

ชายทะเล โบราณคงจะหาเก็บตามชายทะเลได้เอง หากไม่มีเปลือกหอยอาจจะใช้กันถ้วยกันชามหรือใช้ขวดแก้วกวาดผิวผนัง คือการทำให้ผนังแน่นมีความแข็งแรง ปิดฝุ่นออกให้หมดเตรียมสมุทกรองพื้นทาลงบนผิวหน้าของผนังที่ขัดไว้แล้วนั้นบางๆ เพียงครั้งเดียว โบราณเรียกปาดเกสร แล้วปล่อยให้ผนังแห้ง (สมปอง อัครวงษ์, ๒๕๕๐, หน้า ๑๓๓-๑๓๔)

๒. การร่างและเขียนภาพ

การร่างภาพจะต้องพิจารณาเรื่องราวการจัดองค์ประกอบให้เหมาะกับพื้นที่โดยร่างลงบนกระดาษก่อนด้วยขนาดเท่าจริง เมื่อเหมาะสมดีแล้วนำกระดาษไขทาบบนกระดาษเพื่อร่างตามแบบที่เขียนปรุกระดาษไขตามลายเส้นของภาพนำไปวางที่ผนังที่จะเขียนภาพ ใช้ลูกประคบที่ทำจากสีฝุ่นตบตามรอยปรุ เขียนด้วยสีฝุ่นผสมน้ำตัดเส้นตามรอยปรุ เรียกว่า เส้นครุเมื่อเริ่มการเขียนสีช่างจะเขียนภาพทิวทัศน์เป็นลำดับแรกประกอบด้วย ท้องฟ้า ป่าเขา ต้นไม้พื้นดิน โดยการสังเกตธรรมชาติจริงๆ ต่อมาจึงจะเขียนสถาปัตยกรรม ภาพบุคคลสำคัญรวมทั้งตัวประกอบต่างๆ แล้วปิดทองคำเปลวส่วนที่สำคัญและตัดเส้นเป็นขั้นตอนสุดท้าย

๓. วัสดุอุปกรณ์

- พู่กัน สำหรับระบายสีหรือตัดเส้นลวดลายต่างๆ
- เปลือกต้นกระดังงาและรากลำเจียก ตัดแค่ครึ่งเดียวของคั่น ทูบเบาๆ ทั้งด้านนอกและด้านใน ใช้ของแข็งสางให้มีขนนุ่มๆ ใช้กระทุ้งใบไม้ให้เป็นพุ่ม ระบายพื้นดิน ภูเขา โขดหิน
- น้ำกาว น้ำกาวที่ใช้ผสมสีฝุ่น มีกาวยางกะถิน และกาวยางมะขวิด
- สีต่างๆ สีที่นิยมใช้มาตั้งแต่สมัยเริ่มแรก คือ สีฝุ่น เป็นสีจากธรรมชาติ ชนิดผงละเอียด
- ยางมะเดื่อ ใช้ทาตรงส่วนที่จะปิดทอง เช่น เครื่องประดับตัวภาพ สถาปัตยกรรม
- ทองคำเปลว ช่วยให้ส่วนสำคัญของภาพดูเด่นชัด สดใส แวววาว เป็นจุดเด่นของภาพ

บทบาทและคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ ไม่จำกัดเพียงความงามและประณีตเท่านั้น ยังจะเป็นหลักฐานของการบันทึกเหตุการณ์และสิ่งต่างๆ ในอดีตไว้ในภาพเขียน ลักษณะของสังคม สภาพแวดล้อม ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ขนบประเพณี เราสามารถศึกษาหาความรู้ได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง (กรมศิลปากร, ๒๕๓๓, หน้า ๒๑๕) รวมทั้งสิ่งแวดล้อมและภูมิปัญญา นับว่าเป็นหลักฐานเช่นเดียวกับจารึกและถือเป็นหลักฐานที่สำคัญยิ่งที่เป็นการบันทึกด้วยรูปภาพแทนการบันทึก

ด้วยตัวอักษร ศิลปวัตถุเหล่านี้คือแก่นแท้ของประวัติศาสตร์ ไม่มีบันทึกอยู่ในพงศาวดารเล่มใดๆ ถ้าพิจารณาภาพจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ละเอียดลออมากเพียงใด เราก็จะเห็นวิถีชีวิตแต่หนหลัง มากขึ้นเพียงนั้น (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๒๑)

คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังมีความงามของสีและเส้นสาย เปรียบได้กับความงามของวรรณคดี ด้านภาษา สำนวน ผู้ที่สัมผัสงานทั้งสองประเภทนี้ย่อมได้สุนทริยรส ได้ความรู้สึกสะท้อนอารมณ์ อันเป็นคุณค่าทางนามธรรมและคุณค่าทางรูปธรรมนั่นเอง นอกจากจะเรียงร้อยภาพผูกเป็นเรื่องราวขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแล้ว ช่างย่อมเขียนภาพความเป็นจริงของสังคมในยุคที่กวีจรรณคดีเรื่องนั้นๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทั้งบอกเล่าเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนัง (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๒๒) ซึ่งเต็มไปด้วยคุณค่าได้รับยกย่องว่าเป็นศิลปะประจำชาติที่เป็นเอกลักษณ์ บ่งบอกถึงความเจริญทางศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ

๑. คุณค่าทางศาสนา

ภาพจิตรกรรมฝาผนังช่วยเชิดชูศาสนา เป็นสื่อประกอบการสอนในพุทธศาสนา คือเมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังพระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาแล้ว ได้ชมภาพจิตรกรรมฝาผนังเปรียบเทียบ ย่อมทำให้เกิดความซาบซึ้งอันเป็นการนำไปประพจน์แต่สิ่งที่ดีงามและเป็นบุญกุศลยิ่งขึ้น เพราะจิตรกรรมฝาผนังนั้นเป็นภาษาที่คนทั้งหลายสามารถเข้าใจได้ โดยไม่ต้องศึกษาหรือมีประสบการณ์ที่ลึกซึ้งมาก่อนก็สามารถรู้เรื่อง เป็นต้นว่าเรื่องราวของชาดกสะท้อนการกระทำของตัวบุคคล ในเรื่องการไม่ทำความชั่ว มุ่งความดี และชำระจิตใจให้ผ่องใส หรือภาพนรก สวรรค์ จากไตรภูมิ ที่แสดงให้เห็นว่าประพจน์ชั่วย่อมมีนรกเป็นเครื่องรองรับ แต่ผู้ทำความดีย่อมได้พบสวรรค์ แสดงความหมายถึง กุศลกรรมและอกุศลกรรม อุปมาเป็นภาพนรกอันทุกข์ร้อนและสวรรค์อันอุดมด้วยทิพย์สมบัติ ตามความเบาบางของกิเลสไว้ในชั้นภูมิต่างๆ เป็นความต่ำและสูงของจิตทำให้มนุษย์เราสามารถกำหนดมโนภาพของความต่ำความสูงได้ ช่างจึงพยายามที่จะแปลนามธรรมนั้นให้ออกมาเป็นรูปธรรม อันเป็นตัวแทนความหมายหรือสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๒๓)

ทั้งแสดงด้วยภาพพุทธประวัติแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นผู้มีพระทัยและปัญญาอันประเสริฐ ทรงพบปัญหา ศัตรูและภัยต่างๆ อย่างมนุษย์ทั้งหลาย แต่ทรงแก้ปัญหานั้นไปตลอดจนโปรดผู้เป็นศัตรูด้วยบุญกิริยาทุกประการ ซึ่งเป็นชัยชนะที่เพิ่มพระบารมีและศัตรูได้มีบทเรียน ทำให้กลับเป็นบุคคลดีต่อไปได้

๒. คุณค่าทางเรื่องราว

จิตรกรรมฝาผนังมีคุณค่าทางเรื่องราวที่เด่นและมีความสำคัญ โดยได้จำลองชีวิตจริงของสมัยนั้นๆ ไว้ในจิตรกรรมฝาผนัง จึงเป็นสื่ออย่างหนึ่งในการสร้างความรู้ ความเข้าใจให้กับผู้คนที่เมื่อได้ชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง อันจะนำไปสู่ความสงบทางอารมณ์ก่อให้เกิดความสำรวม (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, ๒๕๕๗, หน้า ๖๔) เกิดความแจ่มชัดกว่าภาษาประเภทลายลักษณ์อักษรต่อผู้ไม่รู้หนังสือ ทำให้เกิดความซาบซึ้งอันเป็นการน้อมนำให้ประพฤติสิ่งที่เป็นบุญกุศล เนื่องจากคนส่วนใหญ่เมื่อชมภาพจิตรกรรมฝาผนังจะรู้ถึงเรื่องราวในภาพเขียน รายละเอียดของรูปทรงสัมพันธ์กับเรื่องราว นั้นๆ ที่ได้รับการออกแบบเพื่อสื่อความหมายตามเรื่องราวในคัมภีร์ โครงสร้างหรือองค์ประกอบภาพเป็นสิ่งสำคัญประการแรกที่ช่างเขียนจะต้องคำนึงถึงเนื้อหาหรือที่เรียกกันว่าเรื่องราว เช่น เรื่องอดีตพุทธ พุทธประวัติ ไตรภูมิ ชาดก หรือวรรณกรรม จะม้องค์ประกอบภาพอันเหมาะสม เฉพาะเรื่อง (สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัดนะ, ๒๕๒๔, หน้า ๓๑)

ในการนี้ต้องยกย่องความสามารถของช่างผู้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังว่าเป็นเลิศ เพราะเมื่อต้องการจะแสดงเรื่องราวลงในภาพ ก็จะเลือกแสดงตอนที่เป็นจุดสำคัญของเรื่องราวนำมาถ่ายทอดในลักษณะนี้ย่อมมีผลต่อคนดูโดยตรง

๓. คุณค่าทางรูปทรง

นอกจากคุณค่าทางเรื่องราวแล้วรูปทรงที่ปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าความงามในเรื่องราวเลย เพราะเมื่อดูภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้น สิ่งแรกที่สัมผัสกับเราก็คือ รูปร่างลักษณะต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบก่อให้เกิดเป็นรูปทรงได้ (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๑๕) คุณค่าทางรูปทรงที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าความงามในเนื้อหาหรือเนื้อเรื่อง ม้องค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือ

- ส่วนที่เป็นโครงสร้างทางรูป ได้แก่ ทิศนะธาตุที่รวมตัวกันอย่างมีเอกภาพ
- ส่วนที่เป็นโครงสร้างทางวัตถุ ได้แก่ วัตถุที่ใช้ในการสร้างรูป เช่น สี ปูน ดิน ไม้ กระดาษ ผ้า โลหะ ฯลฯ และวิธีการที่ใช้กับวัตถุเหล่านั้น เช่น การระบาย การปั้น เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับความคงทนถาวรของผลงานและความแนบเนียนของฝีมือ (ชวลิต นิ่มเสมอ, ๒๕๓๑, หน้า ๑๘)

อีกทั้งโครงสร้างของรูปทรงเกิดจากการประสานกันอย่างมีเอกภาพของทิศนะธาตุ เป็นส่วนสำคัญที่สุดซึ่งเท่ากับเป็นรูปกายของภาพจิตรกรรมฝาผนัง ถ้าผู้สร้างรูปทรงให้มีเอกภาพได้ไม่สมบูรณ์ รูปทรงนั้นจะขาดชีวิตขาดเนื้อหา ไม่สามารถจะแปลหรือสื่อความหมายใดๆ ได้ ดังนั้นกระบวนการสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นวิธีการที่ช่างต้องแก้ปัญหาในการสรรหารูปแบบเพื่อ

การจัดองค์ประกอบให้มีความเหมาะสมกับเรื่องราว คตินิยม ตลอดจนสถาปัตยกรรมในแต่ละแห่ง (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๒๕)

๕. คุณค่าทางศิลปะ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีลักษณะแบบอย่างพิเศษโดยเฉพาะ เช่น วิธีการ รูปทรง องค์ประกอบ สี เรื่องราว ฯลฯ สะท้อนให้เห็นถึงศิลปะและวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในภาพจิตรกรรม ฝาผนังลักษณะต่างๆ และบ่งบอกถึงลักษณะพิเศษของท้องถิ่น มีคุณค่าในการแสดงออกทาง ความงาม มีคุณลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ สะท้อนเด่นชัดในเรื่องความเชื่อ การแสดงออกทางเชื้อชาติ รูปแบบและวิธีการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมประเภทภาพจิตรกรรม ฝาผนัง การใช้เส้นเป็นหัวใจสำคัญของภาพเขียน ใครจะเป็นหรือไม่เป็น จะแก่งกาจขนาดไหน ลองให้ตัดเส้นตัวลายหรือตัวภาพคู่สัตว์เดือวีก็ดูออกทันที (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๔๒, หน้า ๘๘) และ น. ณ ปากน้ำ ให้ข้อคิดว่า “ความงามในภาพแบบไทยเป็นความงามคนละด้านกับฝรั่ง คือความงาม ของภาพเขียนไทยอยู่ที่เส้นและสีที่ใช้ประสานกลมกลืน เมื่อศิลปินไทยเขียนภาพความเศร้าโศก เราจะเห็นสัญลักษณ์ของความ โศกนั้นตามเส้นและท่าทาง การศึกษาศิลปะไทยให้เข้าใจ จึง จำเป็นต้องศึกษาพุทธศาสนาพร้อมกันไปด้วย เป็นของควบคู่เหมือนลิ้นกับฟัน พูดังๆ ว่า ถ้าไม่ยอมทอดตัวลงไป “แก่วัด” สักหน่อย เราจะงุนงงต่อเรื่องราวในศิลปะไทยอย่างยิ่งอาจจะไม่รู้ เรื่องเลยก็ได้”

ทุกวันนี้ คุณค่าทางศิลปะของภาพจิตรกรรมฝาผนังนับวันจะมีความเสื่อมสูญไป โดยลำดับด้วยเหตุที่เรารับเอาอารยธรรมทางตะวันตกมาเป็นของเรา เราก็นำเข้าศิลปะของ ชาวตะวันตกเข้ามาด้วย และคิดว่าของเขาสูงและดีกว่าของเรา เราก็ทิ้งการสร้างอาคาร สถานที่ ราชการตามแบบเก่าที่สืบทอดต่อกันมาเป็นประเพณีช้านาน เมื่อสถาปัตยกรรมของเราสูญเสีย ลักษณะของชาติแล้วศิลปกรรมอย่างอื่นก็มีลักษณะพลอยเสียหายไปด้วย (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๒๔)

๕. คุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม

ภาพจิตรกรรมฝาผนังได้มีการสืบเนื่องมาโดยลำดับ ซึ่งมีคติความเชื่อเป็นข้อกำหนด อยู่เบื้องหลัง เกิดเป็นรูปแบบให้ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีลักษณะเฉพาะ เต็มไปด้วยคุณค่าและได้รับการยกย่องว่าเป็นศิลปะประจำชาติที่ทรงคุณค่ายิ่งและเป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเจริญ ทางขนบธรรมเนียมประเพณีในอดีตของชาติ ปัจจุบันเราเริ่มอาศัยภาพจิตรกรรมฝาผนังศึกษา ค้นคว้าวิถีชีวิต สังคม แต่ละสมัยเป็นอย่างไร มีขนบธรรมเนียม การละเล่น การแต่งกาย

การไว้ทรงผม การใช้เครื่องประดับ เครื่องใช้สอยในครัวเรือน รวมถึงเครื่องราชูปโภคในราชสำนัก เรื่องราวคตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในราชสำนัก และของชาวบ้านพื้นเมืองต่างๆ เราจะเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นอย่างไร นับเป็นหลักฐานความรู้ของภาพจิตรกรรมฝาผนัง พอสังเขปดังนี้

- เชิงประวัติศาสตร์ เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตไว้ในแง่มุมต่างๆ
- การแสดงเชื้อชาติ ภาพบุคคล รูปร่างหน้าตา ท่าทาง เครื่องแต่งกาย บ่งบอกว่าเป็น

บุคคลชาติใด

- สถาปัตยกรรม เช่น ปราสาท บ้านเรือน รูปแบบสิ่งก่อสร้างในอดีต ซึ่งมีความแตกต่างกันตามสถานภาพ

กั้นตามสถานภาพ

- สังคมวิทยา สภาพสังคมของเจ้านายและชาวบ้าน
- ประเพณีเช่น การลอยกระทง สงกรานต์
- วัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย มหรสพและการละเล่น
- นิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ พืชพันธุ์ และสัตว์ต่างๆ ที่มีในอดีต
- เศรษฐกิจ การติดต่อค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ เช่น เกวียน เรือ

เนื้อหาและเรื่องราวจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรม มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ มีต้นกำเนิดมาจากอิทธิพลแห่งความศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน โดยภาพเขียนก่อรูปจากการกลั่นกรองของพุทธปัญญาามุขย์ แสดงถึงการบันทึกความเจริญงอกงามของภูมิปัญญาที่มีคุณค่าอย่างสูงในแต่ละยุคสมัย ส่งผลสะท้อนให้เห็นศิลปะและวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ค้นคว้าเรื่องราวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๑๒) การเมืองการปกครอง วรรณกรรม เทคโนโลยี วิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมตลอดถึงภูมิปัญญาช่าง การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเน้นเรื่องราวปรัมปราคติ เช่น พุทธประวัติ ซึ่งเสริมศรัทธาด้วยพุทธปาฏิหาริย์ นิทานชาดก โดยเฉพาะในชุดสิบชาติหรือที่เรียกเทศชาดก เป็นเรื่องเล่าพระอดีตชาติของพระพุทธองค์ ทรงบำเพ็ญบุญบารมีเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ไตรภูมิโลกสัตถฐาน ที่อธิบายโลกทัศน์ของคนโบราณเมื่อวาดเป็นภาพ เช่น ภาพพระพุทธองค์ พระราชา พระมเหสี จึงมีลักษณะ กิริยา ลีลา นาฏลักษณะ โดยอิงอยู่กับความสมจริงตามธรรมชาติ เช่น สักส่วนสรีระ อากัปกริยา และการแต่งกายการคลี่คลายของเรื่องราวมีผลต่อบรรยากาศที่ปรับเปลี่ยนของจิตรกรรมฝาผนังเกิดขึ้นเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ ๑๘ สะท้อนถึงทัศนคติที่ปรับตัวของสังคมสมัยนั้น ส่วนหนึ่งที่สำคัญเกิดจากอิทธิพลทัศนคติสมจริงอย่างตะวันตก การปรับเปลี่ยนดังกล่าว จึงมีผลต่อเรื่องทีเลือกมาเขียนภาพที่มีลักษณะสมจริง

อย่างเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น การเขียนภาพสมจริงเริ่มด้วยการเพิ่มฉากประกอบภาพรายละเอียด
ที่เป็นผู้คนในสิ่งแวดล้อม อันเป็นวิถีดำเนินชีวิต สถานที่ต่างๆ ฉากทิวทัศน์ บ้านช่อง ดังนั้น
การกล่าวถึงฉากวิถีชีวิตผู้คนที่ช่างเขียนวาดสอดแทรกไว้ในภาพจิตรกรรมฝาผนัง แม้มีอยู่ประปราย
แล้วเมื่อก่อนสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ครั้งถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จำนวนฉากได้เพิ่มขึ้นมากจนเป็น
ความเด่นชัด เฉพาะของภาพจิตรกรรมในรัชกาล (สันติ เล็กสุขุม, ๒๕๔๘, หน้า ๗๘) ช่วยลด
ความน่าเบื่อเป็นการพักสายตา พักความคิด แสดงออกถึงความสนุกสนานของวิถีชีวิตผู้คน ฉะนั้น
การชมภาพจิตรกรรมฝาผนังไม่ใช่เป็นเรื่องที่น่าเบื่อ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังรัตนโกสินทร์ได้เน้นเรื่องกฎเกณฑ์ของแบบศิลปกรรมเคร่งครัด
มากขึ้น ความถูกต้องตามกฎเกณฑ์ ตามแบบศิลปกรรมที่กำหนดไว้ เส้น สี และ องค์ประกอบ
ในภาพเกิดขึ้นจากการไตร่ตรอง จัดวางอย่างสุขุม เรื่องราวที่เขียนจะเกี่ยวกับวรรณกรรม
ทางพระพุทธศาสนาอาจจำแนกได้ดังนี้

๑. พระอดีตพุทธเจ้า

คติในพุทธศาสนามีพระอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายมาตรัสรู้อันประมาณไม่ได้
พระพุทธศากยะ โคดม เมื่อยังทรงอยู่ในสถานะของพระโฑธิสัตว์ ทรงศึกษาบำเพ็ญเพียรอยู่ในสำนัก
ของพระอดีตพุทธเจ้าเหล่านั้น จำนวนพระอดีตพุทธเจ้า ๒๓ หรือ ๒๗ พระองค์สุดท้าย ระบุ
พระนามอยู่ในคัมภีร์พุทธวงศ์ หากนับรวมพระพุทธเจ้าศากยะ โคดมไว้ด้วยก็รวมเป็น ๒๔ หรือ ๒๘
อดีตพุทธที่ผ่านมาในกัลป์อันประมาณมิได้ พระพุทธศากยะ โคดมได้เสด็จเสวยพระชาติโฑธิสัตว์
เป็นคาบสขั้อสูเมธ ได้บำเพ็ญเพียรกับพระสาวกจินาสพลีแสนองค์ และได้พุทธทำนายว่าจะได้
มาตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า จากนั้นเป็นต้นมาพระพุทธศากยะ โคดมได้เสวยชาติเป็นพระโฑธิสัตว์
ต่างๆ

จริยวัตรของอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน คือสมบูรณ์ในการบำเพ็ญบารมี
การออกมหาภิเนษกรรม ณ ตรีสิริ ปฐุมเทศนา ปรีนิพพาน รวมทั้งทรงมีอัครสาวก อัครสาวิกา
พุทธอุปัฏฐาก (สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒน์, ๒๕๒๔, หน้า ๑๑) เรื่องพระอดีตพุทธเจ้าเขียน
เป็นภาพพระพุทธรเจ้าประทับเรียงกันในแถวแนวนอน เขียนให้มีหลายแถวซ้อนกัน ภาพเหล่า
พระอดีตพุทธเจ้าแถวบนอาจแสดงว่าเป็นพระอดีตพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้ก่อน โดยนับเรียงจาก
ด้านหนึ่งของแถวตามลำดับไปอีกด้านหนึ่งและต่อเนื่องลงมายังพระอดีตพุทธเจ้าในแถวล่างถัดมา
ตามลำดับ บางแห่งก็ได้แสดงพระสงฆ์สาวกนั่งประคองอัญชลิระหว่างพระอดีตพุทธเจ้า
(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๗, หน้า ๒๓๔)

ตามคติในพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องอดีตพุทธจำนวน ๒๒ ชุค

ชุคแรก มีจำนวน ๒๘ องค์ ได้แก่

๑. ตัณหังกโร
๒. เมธังกโร
๓. สรณังกโร
๔. ทีปังกโร
๕. โกณฑัญญโณ
๖. มังคโล
๗. สุมนโ
๘. เรวโต
๙. โสภิตโ
๑๐. อโนมทัสสี
๑๑. ปทุโม
๑๒. นารโท
๑๓. ปทุมุตโร
๑๔. สุเมโ
๑๕. สุชาโต
๑๖. ปิยทัสสี
๑๗. อัถถทัสสี
๑๘. ธรรมทัสสี
๑๙. สิทธัตถโ
๒๐. ติสโส
๒๑. ปุสโส
๒๒. วิปัสสี
๒๓. สิขี
๒๔. เวสสกุ
๒๕. กกุสันโ
๒๖. โจนาคมนโ
๒๗. กัสสปโ
๒๘. โคตโม

ชุดที่สอง มีจำนวน ๒๔ องค์ ไม่นับรวมอดีตพุทธสามองค์แรก (ที่เป็นปัจจุบันพุทธเจ้า)
และพระศากยโคดม นั้นหมายความว่าจำนวนอดีตพุทธที่มี ๒๔ องค์ จะเริ่มจากองค์แรก คือ
ที่ปังกโร ลำดับเรื่อยมาจนถึงองค์ที่ ๒๔ คือ โคตโม (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๕๖)

ภาพที่ ๒-๑ พระพุทธที่ปังกรตรัสพยากรณ์สุเมธดาบส

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๒ พระอดีตพุทธเจ้าโสภิตะ

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

๒. พุทธประวัติ

เรื่องพุทธประวัติจึงนับว่าเป็นด่านแรกของการศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนในพุทธศาสนา ซึ่งจะมีผลต่อการนำไปใช้ปฏิบัติ ช่างโบราณได้ยึดถือเป็นหลักในการวางแผนซึ่งถือเอาเหตุการณ์สำคัญของแต่ละปริเฉทมาแสดง ก็ย่อมมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นส่วนสำคัญขององค์ประกอบภาพ พระพุทธรูปมักประทับด้วยลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกันแต่โอกาสของท้องเรื่อง ส่วนประกอบในแต่ละตอนช่วยขยายความของตอนนั้นๆ ให้เด่นชัดว่าเป็นพุทธประวัติตอนใด ความแตกต่างในด้านของการวางองค์ประกอบที่เขียนในตอนเดียวกันก็เกิดขึ้นได้จากแนวทางที่ต่างกันของช่างเขียน (สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒน์, ๒๕๒๔, หน้า ๑๓) แก้วไกรเรื่องที่เขียนขึ้นตรงกับหนังสือพระปฐมสมโพธิกถาแทบทั้งสิ้น กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเชื้อสายเจ้าชายสิทธัตถะ (ฝ่ายสกุลยวงค์และโกถียวงค์) ต่อจากนั้นเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ อภิเษกสมรส

เสด็จออกบวช ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา เสด็จปรินิพพาน และการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเป็นที่สุดของเรื่องความนิยมเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมาแต่โบราณกาล กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องราวหลักที่พุทธศาสนิกชนสนใจอยู่ทั่วไป (สน สีมাত্রัง, ๒๕๒๒, หน้า ๑๒) ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติเปิดโอกาสให้ภาพฉากทิวทัศน์ ปราสาทราชวัง อาคารบ้านเรือน มีเนื้อที่ประกอบฉากเหตุการณ์เหล่านั้นมากขึ้น พุทธประวัติส่วนใหญ่ตรงกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาเกือบทั้งสิ้น ซึ่งทรงนิพนธ์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๖ มีทั้งหมด ๒๕ ปริจเฉท เป็นฉบับที่ได้รับการยกย่องว่ามีความละเอียดพิสดารมากกว่าฉบับอื่น อย่างไรก็ตามการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังจำเป็นต้องใช้วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติมาเป็นหลักในการศึกษา ตีความ (สุชาติเถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๓๕) โดยเฉพาะในส่วนที่แสดงเรื่องพุทธประวัตินั้นปัจจุบันอาจแยกเป็น ๒ ทฤษฎี

ทฤษฎีแรก เป็นการลำดับเรื่องพุทธประวัติตามคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาในแนวทางเดียวกันกับฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ขึ้น มีทั้งหมด ๒๕ ปริจเฉท เริ่มต้นตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ คือ วิวาหมงคลปริวัตต์ เรียงลำดับเรื่องเรื่อยไปจนถึง ปริจเฉทที่ ๒๕ คือ มารพันธปริวัตต์

ทฤษฎีที่สอง เป็นการลำดับเรื่องพุทธประวัติในแนวทางเดียวกันกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอย่างทฤษฎีแรก แต่ได้แจกแจงรายละเอียดมากกว่าทฤษฎีแรก คือ มีถึง ๖๕ ปริจเฉท ตามปรากฏในสมุดภาพจรียาประวัติเริ่มตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ ทูลเชิญสันดุสิตเทวราชโพธิสัตว์ เรียงลำดับเรื่องไปจนถึงปริจเฉทที่ ๖๕ โทณพราหมณ์แจกพระบรมสารีริกธาตุ ทั้งนี้ย่อมพิจารณาได้ว่า เรื่องราวจากสมุดภาพพุทธจรียาประวัติ ได้ใช้แนวความคิดจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาฉบับของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นหลักในการสร้างสรรค์แล้วจึงแจกแจงปริจเฉทย่อยๆ ออกมาอีก ๓๖ ปริจเฉท รวมกับเรื่องหลัก ๒๕ ปริจเฉท รวมได้ ๖๕ ปริจเฉท

พุทธประวัติหรือปฐมสมโพธิกถา พบในภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยส่วนใหญ่จะประกอบด้วยภาพปริจเฉทต่างๆ คือ

วิวาหมงคลปริวัตต์

เริ่มกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวงศ์เจ้าชายสิทธัตถะ คือ ปฐมกษัตริย์ซึ่งครองราชย์สมบัติกันมาหลายหมื่นองค์ จนถึงพระเจ้าตติยโศกกากราช พระองค์มีมเหสี ๕ พระองค์ คือ พระนางกัญฐา พระนางจิตตา พระนางชันดู พระนางชาลินี และพระนางวิสาขา พระนางกัญฐา ซึ่งเป็นมเหสีองค์ใหญ่ มีพระราชบุตร ๔ พระองค์ มีพระราชธิดา ๕ พระองค์ ต่อมาพระนางกัญฐาสิ้นพระชนม์ พระมหากษัตริย์ได้มเหสีองค์ใหม่และตั้งให้เป็นอัครมเหสี นางนั้นมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง เมื่อมีพระชนม์ได้ ๕ เดือน พระมารดาได้นำขึ้นเฝ้าพระราชบิดา พระองค์ทรงเส่นหาจึง

คำรัสกับพระนางว่า หากเจ้าปรารถนาสิ่งใดก็จะได้สมประสงค์ นางจึงคบคิดกับหมุ่ญาติทูลขอ
ราชสมบัติให้แก่บุตร พระองค์ก็พิโรธแต่ก็ทรงคิดละอายพระทัยด้วยเกรงจะเสียดีย์ จึงเรียก โอรส
และธิดาให้ช่วยรักษาสัตย์พระบิดา โดยให้นำช้างม้ารี้พลและอำมาตย์ ๘ นาย ไปจากพระนครเสีย
ต่อเมื่อพระองค์สวรรคตแล้วจึงกลับมาชิงเอาราชย์สมบัติคืน ทั้งพระโอรส พระธิดา อำมาตย์ ๘ นาย
รี้พลก็ออกจากพระนคร เทียวแสวงหาสถานที่สร้างพระนคร

เวลานั้นพระบรมโพธิสัตว์ มาบังเกิดในสกุลพราหมณ์มหาศาลมีนามกบิลพราหมณ์
ได้สละสมบัติออกบรรพชาเป็นคาส สร้างศาลาอยู่ในป่าที่ภูมิประเทศเป็นมงคลเพราะฝูงสัตว์ เช่น
เสือโล่หมาป่า แมวโล่หนู งู ไก่กบ เมื่อถึงป่านั้น สัตว์ที่แพกลับไล่สัตว์ที่มีอำนาจล่าถอยกลับไป
พระโอรสจึงสร้างพระนครชื่อว่ากรุงกบิลพัสดุ์ ลำดับนั้นอำมาตย์เห็นว่าพระราชโอรส พระราชธิดา
ควรจะไปขอพระโอรส พระธิดาเมืองอื่นมาอภิเษก แต่ทรงเห็นว่าไม่มีเมืองใดจะประเสริฐเสมอ
เหมือนได้ หากว่าอภิเษกไปกลัวบุตรหลานไม่บริสุทธิ์ จึงอภิเษกกับน้องสาวและตั้งให้พี่สาวเป็น
ราชมารดา จนมีบุตรธิดาเป็นอันมาก จึงได้นามว่าศกยราชตระกูล ครั้นถึงพระเจ้าเวสสันดรราช
เปลี่ยนนามพระนคร ชื่อ กรุงเชตุจร สิบกษัตริย์ก็ขึ้นมาเป็นลำดับ เมื่อมาถึงพระเจ้าสีหุราชพระนคร
ก็กลับเรียกกรุงกบิลพัสดุ์ดั้งเดิม พระองค์มีพระโอรส ๓ พระองค์ พระธิดา ๒ พระองค์ เมื่อ
พระโอรสองค์ใหญ่ได้เสวยราชย์สมบัติ พระเจ้าสีหุราชให้พราหมณ์ทั้ง ๘ ไปสืบหาพระราชธิดา
เมืองอื่นมาอภิเษกเป็นพระมเหสีให้กับพระโอรส

ครั้งนั้น พราหมณ์ทั้ง ๘ มาถึงเทวนคร ได้พบเห็นพระนางสิริมหามายาราชเทวี
ดั่งลักษณะพร้อม ๖๔ บริบูรณ์ ตรัสเล่าความให้ฟังและเข้าเฝ้าพระเจ้าชนาธิปราช กราบบังคมทูล
ตามเหตุให้ทราบ พระองค์ก็เบิกบานพระทัย จากนั้นพราหมณ์ทั้ง ๘ ก็กลับกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อมาถึง
ก็เข้าถวายกราบทูลเหตุ ซึ่งไปแสวงหาพระราชธิดามาเป็นพระมเหสีสมประสงค์ พระเจ้าสีหุราช
พร้อมทั้งบริวาร ไปสู่เมืองเทวนคร และได้อภิเษกสมรสพระเจ้าสิริสุทโธทนะ กับพระนางสิริมา
มายา (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกนิพนธ์, ๒๕๓๖, หน้า ๑๕-๑๘)

ดุสิต ประวัติ

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์
มีพระพุทธรูปปางจรจนถึงพระพุทธรูปกัสสป และทรงบำเพ็ญทานบารมี ๓๐ ทัศบริบูรณ์แล้วก็ไปบังเกิด
ในชั้นดุสิตเทวโลกเป็นท้าวสันดุสิต พระองค์เชื้อหน่ายเทวโลก เทพยดาทั้งหมื่นจักรวาล อันมี
สมเด็จพระอมรินทรราชา เข้าไปสู่ดุสิตเทวโลกเข้าสู่ทิพยวิมานแห่งพระโพธิสัตว์กราบทูลอาราธนา
ให้จุติลงไปเกิดในมาตุคัพโททร พระองค์ทรงพิจารณาอุซึ่งทวีป ประเทศ ตระกูลและพระมารดา
จึงรู้ว่าพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายย่อมบังเกิดแต่ในชมพูทวีป ยังกรุงกบิลพัสดุ์อยู่ในภูมิภาคแห่ง
มัชฌิมประเทศ ผู้ครุภพระนางสิริมหามายา พระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนะ เพื่อช่วย

สัตว์โลกกับทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้นสังสารวัฏ (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๖๕-๗๕)

คัมภานิกขมนปริวัตต์

ในวันอาสาฬหบูชา เดือน ๕ พระนางสิริมหามายาทรงสุบินนิมิต มีเสวตหัตถิ ช้างหนึ่ง เทียวอยู่บนภูเขาทองแล้วลงมา ในวงชูดอกบัวสีขาวพืงบานใหม่ มีกลิ่นหอมฟุ้ง และกระทำ ประทักษ์นิมิตพระนางสิริมหามายาถ้วน ๓ รอบ เหมือนคูดงเข้าไปในอุทร พอพระนางบรรทมตื่น พระมหาสัตว์ก็เสด็จลงสู่ปฏิสนธิในครรภ์ และในวันนั้นมีสหชาติเกิดพร้อมกัน ๗ ประการ คือ

- นางพิมพา (อัครมเหสี)
- พระอานนท์ (พุทธอุปัฏฐาก)
- นายฉันทะอำมาตย์ (ผู้นำเสด็จออกทรงผนวช)
- ม้ากัณฐกะอัสวราช (ม้าที่นำเสด็จออกทรงผนวช)
- ไม้มหาโพธิ์ (ไม้ซึ่งเจ้าชายสิทธัตถะประทับตรัสรู้ เป็นพระพุทธรเจ้า)
- ขุมทองทั้งสี่ มี (สังขนิธิ เวลนิธิ อุบลนิธิ และบุณฑริกนิธิ)
- กาพุทธายีอำมาตย์ (ผู้อัญเชิญพระพุทธรองค์เสด็จไปโปรดพุทธบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์) (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๕๕-๖๐)

ลักษณะปริคคาหกปริวัตต์

เมื่อกาฬเทวิลดาบส ได้ทราบข่าวการประสูติพระราชกุมาร จึงเข้าไปเยี่ยมพระราชกุมาร พระกุมารทรงกระทำปาฏิหาริย์เสด็จขึ้นไปยืนบนชฎาของดาบส เมื่อดาบสเห็นก็สะดุ้งตกใจกลัว จึงลงจากอาสนะคุกเข่าอัญชลีรับพระบาท พระดาบสได้ระลึกชาติว่าพระราชกุมารจะได้เป็น พระสัพพัญญู พระดาบสจะมีได้เห็นเพราะท่านจะตายเสียก่อน แล้วไปบังเกิดในอรุปรภพ ถึงแม้จะมี พระพุทธรเจ้ามาตรัสรู้สัก ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ พระองค์ ก็มีได้โปรดพระดาบส พระดาบสจึงทั้งหัวเราะ และร้องไห้ แล้วให้หลานบวชคอยทำพระพุทธรเจ้าต่อมาพระราชบิดาได้เชิญพราหมณ์ผู้รู้ไตรเพท ลึกซึ่ง ๘ คน มาทำนายลักษณะพระราชกุมาร พราหมณ์เห็นลักษณะพระราชกุมารพร้อม ๓๒ ประการ พราหมณ์ ๗ คน ทำนายเป็นสองนัยว่า หากพระราชกุมารอยู่ในเพศฆราวาส จะได้เป็น บรมมหาจักรพรรดิ หากทรงออกบวรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พราหมณ์ คนสุดท้าย คือ โกณฑัญญะ ถวายคำทำนายเพียงประการเดียวว่าต่อไปภายหน้า พระราชกุมารจะทรง ออกบวรพชาตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๕๔)

ราชาภิเษกปริวัตต์

พราหมณ์ถวายพระนามพระราชโอรสเป็นสองประการ พระราชบุตรมีพระรัศมี โอภาส จากพระศรีภรรยา จึงมีพระนามว่า พระอังกิรัตราชกุมาร อีกประการหนึ่ง จะมีประ โยชน์ด้วยสิ่ง

อันใด สิ่งอันนั้นก็สำเร็จประโยชน์ทุกประการ จึงได้พระนามว่า พระสิทธิธัตถะราชกุมาร เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๘ คนถวายลักษณะดั่งนั้น พระเจ้าสุทโธทนะตรัสถามว่า ราชบุตรแห่งเราเห็นสิ่งใด จึงออกบรรพชา พราหมณ์จึงทูลว่าจะเห็นสิ่งทั้ง ๔ คือ (๑) คนชรา (๒) คนป่วย (พยาธิ) (๓) คนมรณะ (ตาย) (๔) บรรพชิต เมื่อพระราชมารดาประสูติพระโอรสได้ ๗ วัน ก็สิ้นพระชนม์ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรในชั้นดุสิต ตามประเพณีของพระพุทธมารดา ได้มีเหตุการณ์สำคัญตอนหนึ่งคือเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทำพระราชพิธีแรกนาขวัญ เจ้าชายสิทธิธัตถะโดยเสด็จและประทับได้ร่มไม้หว่า แม้เวลาจะวันคล้อยไปร่มไม้หว่ามิได้คล้อยตาม พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นพระปาฏิหาริย์ ก็ถวายอภิวันเป็นครั้งที่ ๑ ครั้งแรกเมื่อวันประสูติ ครั้งที่ ๒ ทำปาฏิหาริย์บนชฎาพระคาบส

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ ฐู่เหตุแห่งพระราชโอรสจะออกบรรพชา ซึ่งพระองค์ตั้งพระทัยจะให้พระราชกุมารอยู่ในเพศฆราวาสเพื่อเป็นมหาจักรพรรดิ จึงทรงรับสั่งให้จัดหาเครื่องบำรุงความสุขทุกประการแก่พระโอรสไม่ให้มียามใดหมองเศร้า เมื่อเจ้าชายสิทธิธัตถะมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะทรงรับสั่งให้สร้างปราสาทขึ้น ๓ หลัง สำหรับเจ้าชายประทับ ๓ ถดู และตรัสขอพระราชธิดาจากพระญาติ แต่พระญาติทั้งหลายต้องการให้เจ้าชายสิทธิธัตถะแสดงศิลปศาสตร์ เพื่อให้ประจักษ์ว่าทรงรอบรู้ในศิลปศาสตร์เพียงใด ดังนั้นเจ้าชายสิทธิธัตถะ ได้ประลองศิลปศาสตร์อย่างยอดเยี่ยม จนพระญาติทั้งหลายยกพระราชธิดาให้อีกละ ๑ นาง รวม ๔๐,๐๐๐ นาง พระองค์ได้ตั้งพระนางพิมพาเป็นองค์อัครมเหสี (สมเด็จพระบรมพรหมนาถชินโนรส, ๒๕๓๖, หน้า ๑๑๒-๑๒๔)

มหากิเนกขมนปริวัตต์

เจ้าชายสิทธิธัตถะเสด็จประพาสอุทยานทรงพบเห็นเทวดาทั้ง ๔ คือ คนแก่ชรา คนเจ็บ คนตายและบรรพชิตซึ่งเทพยดาได้เนรมิตขึ้น ต่อมาเมื่อพระนางพิมพาประสูติพระโอรส เจ้าชายสิทธิธัตถะได้ทรงทราบจึงออกพระโอษฐ์ว่า “ห้วงบังเกิดแล้ว สังสารพันชานการเกิดแล้ว” พระราชกุมารจึงได้นำมาว่า พระราหูลถึงเวลากลางคืนมีการจุดประทีปด้วยน้ำมันหอมสว่างไสวไปทั่ว มีการขับร้องระบำถวาย เมื่อเจ้าชายสิทธิธัตถะบรรทมหลับ นางระบำรำฟ้อนและคูริยคนตรีก็หลับกันทั้งหมด แสงประทีปยังสว่างไสวทั่วทั้งห้อง นางบางจำพวกนอนกลิ้งเกลือกมีเขพะหลังไหล นางบางเหล่าก็นอนกรนเสียงดังอย่างกา นางบางหมู่ก็นอนเคี้ยวทนต์ บางพวกก็นอนละเมอเพ้อบัน บางพวกนอนอ้าปาก บางพวกนอนเปลือยกาย เมื่อเจ้าชายสิทธิธัตถะตื่นจากนิทรา ได้ทอดพระเนตรเห็นก็สังเวชใจยิ่งนัก มีพระทัยก่อบรรพชาด้วยปัญญาปราศจากอาลัยในเบญจกามคุณ จึงตัดสินพระทัยออกบวช ทรงมำกัณฐกะพร้อมนายฉันทะตามเสด็จ เมื่อถึงแม่น้ำอนิมาทรงตัดพระโมฬีด้วยพระขรรค์ พระจุฬาโมฬี พระอินทร์ได้อัญเชิญไปประดิษฐานบรรจู่ไว้ในพระเจดีย์

จุฬามณี มีท้าวมหาพรหมนามว่าฉุฎีการพรหมนำเครื่องบริขารทั้ง ๘ ประการ คือ สังฆาฏิ จีวร สบง บาดร มีด กล่องเข็ม กายพันธน์ ผ้ากรองน้ำ ลงมาถวายเจ้าชายสิทธัตถะ และรับพระภุชงค์อุยฺเชยฺญ ขึ้นไปในทุสสเจดีย์ในพรหมโลก (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๑๒๕-๑๔๔)

ทูลกริยาปริวัตต์

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงผนวช นายฉันทะก็นำเอาอาภรณ์กลับไปกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมมวกัณฐกะแต่ระหว่างทางมวกัณฐกะออกแตกตาย ด้วยความเศร้าโศกไปเกิดบนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ เจ้าชายสิทธัตถะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์และได้สนทนากับพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลขอให้เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าบรรลุประสัพพะปัญญาแล้วขอให้เจ้าชายสิทธัตถะตรัสเทศนาโปรดพระองค์ก่อน เจ้าชายสิทธัตถะได้เข้าศึกษาในสำนักต่างๆ คือสำนักแห่งอาฬารกาลามคาบส สำนักอุททราภมุตระคาบส และทรงทราบว่ามิใช่ทาง หลุดพ้นหรือทางตรัสรู้ จึงเสด็จต่อไปยังอรุเวลดาบลพพรหมณ์ทั้ง ๕ คือ พระโกณฑัญญะ พระวชิระ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ เรียกว่า ปัญจวัคคีย์ ปัญจวัคคีย์ได้เฝ้าปรนนิบัติ พระองค์ขณะที่ทรงบำเพ็ญทูลกริยา ๖ พรรษา พระอินทร์รู้ในข้อปริวัตต์ของเจ้าชายสิทธัตถะ ได้ลงมาคิดพิณสามสายถวาย สายหนึ่งตึงนักพอดีก็ขาดไป สายหนึ่งหย่อนนักคิดเข้าไปก็ไม่ บั่นลือเสียง สายหนึ่งไม่ตึงไม่หย่อนเป็นปานกลางคิดเข้าก็บั่นลือเสียงไปเพราะเจริญจิต พระสิทธัตถะ ได้ประจักษ์ในนิมิตนั้น จึงทรงละจากการกระทำทุกขกิริยาทรงเลือกทางสายกลาง ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็จากเจ้าชายสิทธัตถะไป (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๑๔๕-๑๖๐)

พุทธบูชาปริวัตต์

นางสุชาดาบุตรของเศรษฐี นางใช้ให้บุรุษเอาฝูงโคมาประมาณ ๑,๐๐๐ ไปเลี้ยงใน ป่าชะเอมเพื่อให้บริโภครือชะเอมหวังจะให้น้ำนมโคมีรสหวาน แล้วแบ่งโคนม ๑,๐๐๐ ออกเป็น สองพวก พวกละ ๕๐๐ ให้รู้คนนมโค ๒๕๐ พวกหนึ่งให้แม่นมโค ๒๕๐ กินและแบ่งอย่างละครึ่ง กันลงมาให้แม่โคกินน้ำนมต่อๆ กันได้ ๑๖ ตัว แบ่งเป็นสองพวก พวกละ ๘ ตัว ให้กินนมอีก เหลือแม่นมไว้ ๘ ตัว ถึงวันเพ็ญเดือน ๖ จึงนำภาชนะมารองจะรดน้ำนม แต่น้ำนมก็ไหลออกมาเอง นำมาหุงข้าวมธุปายาสใส่ถาดทองมาถวายพระโพธิสัตว์สิทธัตถะ พระองค์ทรงรับและเสวย ของถวายนั้น แล้วทรงอธิษฐานว่าหากพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขอให้ถาดที่ใส่ของถวาย นั้นลอยทวนกระแสน้ำไป ซึ่งก็เป็นไปตามที่ทรงอธิษฐาน ถาดนั้นลอยทวนน้ำขึ้นไป ระยะเวลาจึง จมลงสู่เมืองของพญากาฬนคราษ กระแทกกับถาดของพระอดีตพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๑๖๑-๑๗๕)

มารวิชัยปริวัตร

พญาวัสวดีมารยกกองทัพมารประกอบด้วยอมมนุษย์และสัตว์ร้ายมีเพศพรรณมากมาย ร่วมกันสำแดงอิทธิฤทธิ์นานัปการเพื่อขัดขวางการตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์วิสุทธิทัตตะ แต่พระองค์ ประทับบนรัตนบัลลังก์ก็ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาพาดไว้ที่พระขงฆ์ยกนิ้วชี้ลง พื้นดินให้แม่ธรณีเป็นพยานว่าพระองค์ทรงถึงพร้อมที่จะตรัสรู้ แม่ธรณีปรากฏกายจากพื้นดินบิดน้ำ จำนวนมหาศาลจากพระโมฬีของนาง ซึ่งรวบรวมไว้เมื่อพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติทรงหลั่งลง พื้นดิน หลังจากทรงบริจาทานอันนับครั้งไม่ถ้วน น้ำจำนวนมหาศาลท่วมเหล่ามาร เป็นเหตุให้ พญามารต้องยอมแพ้แก่พระโพธิสัตว์ ทั้งอาวุธและประณมมือถวายเป็นอภิวาท (สมเด็จพระพรหมประมานุชิตชินโนรส, ๒๕๓๖, หน้า ๑๗๖-๑๘๗)

อภิธรรมโพธิปริวัตร

หลังจากพญามารพ่ายแพ้ไปแล้ว พระโพธิสัตว์วิสุทธิทัตตะ ประทับนั่งใต้ต้นมหาโพธิ์ ในวันเพ็ญเดือน ๖ ผ่านปฐมยาม มัชฌิมยาม ทรงพิจารณาเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เกิดเป็นลำดับถึงรุ่งอรุณ จึงตรัสรู้ร้อยยี่สิบสี่ คือ ทุกข์ เหตุอันเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้า โดยมีเหล่าเทพดาทั้งหมื่นจักรวาลพากันมาชุมนุมยินดีถวายสักการบูชา (สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒน์, ๒๕๒๔, หน้า ๑๖)

โพธิสัตัพัญญปริวัตร

เมื่อพระโพธิสัตว์วิสุทธิทัตตะทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงเสวยวิมุตติสุข ๗ แห่งแห่งละ ๗ วัน (๑ สัปดาห์)

สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ที่มหาโพธิบัลลังก์ก็มีหมู่เทพดามาเฝ้าชื่นชมบารมี

สัปดาห์ที่ ๒ ประทับยืนล้อมพระเนตรพิจารณามหาโพธิบัลลังก์ (อนิมิสเจดีย์)

สัปดาห์ที่ ๓ ทรงจงกลม (รัตนจงกลมเจดีย์)

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับนั่งในเรือนแก้ว (รัตนฆรเจดีย์) อุปมาประกอบขึ้นด้วย พระสังฆกรรม คือ พระไตรปิฎก ได้ทรงพิจารณาแล้วบังเกิดพระกมลเหตุยกวางขวางจนในที่สุดบังเกิดเป็น ฉัพพรรณรังสี เปล่งออกรอบพระวรกาย

สัปดาห์ที่ ๕ ประทับเสวยวิมุตติสุข ได้ตั้งอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ธิดาพญาวัสวดีมาร เข้ามายั่วชวนด้วยอุบาย เพื่อปลุกราคะ พระพุทธองค์ได้ตรัสไล่นางไป

สัปดาห์ที่ ๖ ประทับเสวยวิมุตติสุข ได้ตั้งมุจลินท์ (ต้นจิก) ครั้งนั้นฝนตกลงมาอย่างหนัก พญานาคนามว่ามุจลินท์ขึ้นจากบาดาลมาแผ่พังพานอันใหญ่ปกคลุมพระวรกายบังฝน

สัปดาห์ที่ ๗ ประทับเสวยวิมุตติสุข ได้ตั้งราชาชนะพุกกษ (ต้นเกต) พระอินทร์ลงมา ถวายผลสมออันเป็นทิพย์โอสถ ในสัปดาห์เดียวกันมีนายพานิชย์ ๒ คน ชื่อ ตปุสสะ และภัลลิกะ

นำข้าวสัตตুক้อน สัตตุงมมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยบาตรซึ่งทำจากโลกบาลนำมาถวาย (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๒)

พรหมฆเณสนปริวัตต์

ภายหลังการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงวิตกกังขาไม่ยากตรัสแสดงพระธรรมเทศนา โปรดสัตว์จนทำวสหมบดีพรหมผู้สถิตในพรหม โลกทราบการปริวิตกของพระพุทธเจ้า จึงพร้อมด้วยเทพดาทั้งหมื่นจักรวาลเสด็จลงมาอาราธนาพระพุทธองค์ให้แสดงธรรมโปรดสัตว์ (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๓)

ธัมมจักกปริวัตต์

เมื่อพระพุทธเจ้ารับอาราธนาที่ทรงนึกถึงบุคคลจะตรัสรู้มรรคผล จึงเสด็จโปรด อापารกาลามโคตรดาบสก่อน มีเทพดาองค์หนึ่งเข้ามากราบทูลว่าอาพารกาลามโคตรดาบส ดับขันธไป ๗ วันแล้วไปบังเกิดในชั้นอาภิวจัญญายตนอรุปรภพ ลำดับนั้นจะเสด็จโปรด อุทกรมบุตรก็มีเทพดาองค์หนึ่งเข้ามากราบทูลว่า อุทกรมบุตรดับขันธเมื่อพลบค่ำนี้แล้ว ไปบังเกิด ในชั้นเนวสัจญานาสัจญายตนอรุปรภพ ครั้นได้ระลึกถึงปัญญาวัคคีย์พระองค์จึงเสด็จสู่ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ป่ากวาง) ใกล้เมืองพาราณสี พระองค์ก็ดำเนินไประหว่างทางพบกับ อุปกาชีวกได้เจรจาปราศรัยกัน ต่อไปภายหน้าอุปกาชีวกจะบวชในพระศาสนา เมื่อเวลาเย็นก็เสด็จ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันฝ่ายพระปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็สะดุ้งตกใจต่างปรึกษากันว่าเราอย่ากระทำการต้อนรับ แต่ปูอาสนะให้นั่งเท่านั้นเป็นพอ เมื่อเสด็จเข้ามาสู่สำนักปัญญาวัคคีย์ ปัญญาวัคคีย์ก็ให้ลม สติที่สัญญากันได้ต่างองค์ก็ออกมาต้อนรับค่านับอภิวัต องค์กรหนึ่งรับจิ๋ว องค์กรหนึ่งถวายน้ำชำระ พระบาท องค์กรหนึ่งเอาเชิงบาตรมาตั้งรองรับบาตร องค์กรหนึ่งทูลเชิญให้นั่งบนอาสนะ องค์กรหนึ่งเอาพัด มาพัดพระกาย พระองค์ก็ได้ตรัสเทศนาพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญญาวัคคีย์ ในวันเพ็ญ เดือน ๘ พระโกณฑัญญะผู้ซึ่งโลกุตตรธรรม (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๒๓๐-๒๔๕)

ยสบรรพชาปริวัตต์

ปัญญาวัคคีย์ได้บวชในสำนักพระสัพพัญญอนบรรลुพระโสดาปัตติผลถึงซึ่งพระอรหันต์ ครั้งนั้นยังมีกุลบุตรชื่อว่าสมณอยู่ในเมืองพาราณสีมีปราสาท ๓ กุฏิ มีความสุขพร้อมหลังจาก ตื่นมาตอนกลางคืน สว่างไปด้วยแสงไฟได้เห็นนางปริจาริกานอนหลับปราศจากสติ แสดงซึ่งอาการ ต่างๆ มีกรน คราง ละเมอเพื่อพิลาปรำไร จึงเหนื่อยหน่ายกิเลสตาม จึงออกจากปราสาทไปสู่ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เจอพระพุทธเจ้าและได้เทศนาโปรดขมาณพ ฝ่ายมารดาไม่เห็นบุตร ได้ไปบอกเหตุแก่บิดา บิดาจึงออกตามหาบุตรได้พบพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเทศนามหาเศรษฐีถึง ซึ่งพระโสดาปัตติผลพร้อมด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นปฐมอุบาสกในโลก จึงอาราธนา พระพุทธเจ้าไปฉันอาหารที่บ้าน เมื่อเศรษฐีกลับไป ยสะจึงขอบวช จากนั้นพระยสะและ

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เคหสถานแห่งมหาเศรษฐีเพื่อฉันอาหารแสดงพระธรรมเทศนาโปรดบิดา มารดา ภริยาแห่งพระยสะ แล้วกลับสู่มฤคทายวัน

ต่อมาสหายของพระยสะที่เป็นคฤหัสถ์ ๔ คน ได้ทราบข่าวว่าย้ายสมณพอกบวช ก็พากัน มาสู่สำนักพระยสะ พระยสะนำสหายทั้ง ๔ ไปสู่สำนักพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ตรัสเทศนาธรรม ชนทั้ง ๔ ก็ขอบวช และสหายอีก ๕๐ คน ได้บรรลอรหัตต์ (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๒๕๐-๒๕๕)

อุรุเวลคมนปริวัตต์

จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงให้พระอรหัตต์ทั้ง ๖๐ พระองค์ไปโปรดสัตว์ในทิศต่างๆ ส่วนพระองค์เสด็จไปสู่เมืองอุรุเวล เมื่อมาถึงไร่ฝ้ายระหว่างทาง หยุดอยู่ใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง เวลานั้นมี พระราชกุมาร ๓๐ พระองค์ โอรสแห่งพระยามหาโกศลต่างองค์ก็พากันมาเที่ยวในป่าไร่ฝ้าย เว้นแต่องค์เดียวไม่มีภริยาจึงพาหญิงคนิกามา พระราชกุมารถอดเครื่องประดับทองไว้แล้วไปกับ พระราชกุมารทั้งปวง หญิงคนิกาก็ลักเอาเครื่องประดับหนีไป ฝ่ายพระกุมารกลับมาไม่เห็น เครื่องประดับก็รู้ว่าหญิงคนิกาลักหนีไปจึงออกติดตามหานางก็มาพบกับพระพุทธเจ้าที่ใต้ต้นไม้ ได้สนทนากับพระพุทธองค์และฟังพระสัทธรรมเทศนา พระราชกุมารทั้ง ๓๐ องค์จึงขอบวชแล้ว ส่งพระสงฆ์ทั้ง ๓๐ ไปสู่เมืองปาวาย พระพุทธองค์มาถึงเมืองอุรุเวลกรุงราชคฤห์เข้าไปที่อาศรมของ อุรุเวลกัสสปะต้นแม่น้ำเนรัญชรา เพื่อขออาศัยพักในโรงเพลิง มีพญานาคฤทธิมากอยู่ในโรงเพลิง พระพุทธองค์สามารถปราบพญานาคให้ขดลงในบาตรได้ ถึงเวลากลางคืนทั่วจตุโลกบาลทั้ง ๔ อยู่ประจำสี่ทิศมีแสงสว่าง อุรุเวลกัสสปะตรัสถามพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเป็น ท้าวจตุโลกบาล อีกคืนหนึ่งเป็นพระอินทร์ลงมาฟังธรรม ต่อมาเป็นท้าวสหัมบดีมหาพรหม พระพุทธองค์อยู่สิ้นสองเดือนทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ธรรมานอุรุเวลกัสสปะต่างๆ อุรุเวลกัสสปะ ยังไม่ลดทิฐิคิดว่าถึงมีอนุภาพมากก็ไม่เป็นอรหัตต์เหมือนตนพระพุทธองค์จึงตรัสแก่ อุรุเวลกัสสปะว่าตัวท่านมิได้เป็นพระอรหัตต์ทำไมยังถือทิฐิอยู่เมื่ออุรุเวลกัสสปะได้ฟังพร้อมทั้ง ลูกศิษย์ ๕ ร้อยจึงขอบวช โดยทิ้งเครื่องตกแต่ง เครื่องบูชาไฟ น้ำเต้า หนึ่งเสื่อ ไม้งามลงแม่น้ำ นทีกัสสปะน้องคนกลางเห็นเครื่องบริขารลอยน้ำลงมาคิดว่ามีอันตรายกับพี่จึงนำศิษย์ไปสำนัก ของผู้ที่พอทราบเหตุศิษย์ทั้ง ๓ ร้อยก็ขอบวช คยากัสสปะน้องคนสุดท้องก็เห็นบริขารของพี่ๆ ลอยน้ำมา ก็พาศิษย์ไปสำนักของพี่ๆ พอรู้ความจริงก็ลอยเครื่องบริขารพร้อมศิษย์ทั้ง ๒ ร้อยและ ขอบวช พระพุทธองค์ตรัสพระสัทธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดก็บรรลุ พระอรหัตต์ (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๒๖๐-๒๖๕)

อัครสาวกบรรพชาปริวัตต์

พระพุทธเจ้าพร้อมพระภิกษุสงฆ์ไปสู่กรุงราชคฤห์ฉันทดาหาร กษัตริย์ก็ถวาย เวฬุวันอุทยานให้เป็นพุทธสถานสำนักพระพุทธเจ้าฯ ก็ได้พระธรรมเทศนาชาวเมืองก็บรรลุมรรคผล วันละ ๘๔,๐๐๐ คน ทุกๆ วัน ในครั้งนั้นมีตระกูลพราหมณ์ใหญ่สองตระกูล นางพราหมณ์ตระกูลใหญ่ในอุปลิสคามคลอดบุตรมีนามว่า อุปติสกุมาร นางพราหมณ์อีกตระกูลใหญ่ใน โกลิตคามคลอดบุตรมีนามว่า โกลิตกุมาร กุมารทั้งสองเป็นเพื่อนกันชอบไปคู่มุทสน์ด้วยกัน วันหนึ่งไปคู่มุทสน์เริ่มเบื้อหน้าย ทั้งสองจึงตริกตรองที่จะแสวงหาโมกขธรรม จึงตัดสินใจไปบวชในสำนักอาจารย์สญชัยปริพาชกกับบิรवारคนละ ๒๕๐ คนรวมเป็นชน ๕๐๐ คน ทั้งสองเมื่อศึกษาอยู่ในสำนักสญชัยปริพาชก ก็รู้ตลอดในลัทธิทั้งสิ้น ก็เที่ยวแสวงหาอาจารย์ทั้งธานี้อยู่ใหญ่ที่กล่าวแก่โมกขธรรมได้ไม่มีก็กลับมาอยู่ที่สำนักอาจารย์ดั้งเดิมและได้สัญญากันว่าหากใครรู้ธรรมก่อนก็จะบอกแก่กันด้วย ครั้งนั้นพระอัสสชิวเวลาเช้าได้เข้าไปบิณฑบาตในเมือง อุปติสปริพาชกเห็นก็เดินตาม ครั้นพระอัสสชิวินบิณฑบาตเสร็จแล้วก็หาสถานที่ลงฉัน อุปติสปริพาชกก็เอาตั้งปูถายและนั่งอยู่ปฏิบัติถวายน้ำล้างมือฉัน จากนั้นถามถึงการเล่าเรียนธรรมจากใคร พระอัสสชิวได้อธิบายให้ฟัง

อุปติสปริพาชกได้กลับมาชวน โกลิตปริพาชก พร้อมทั้งชนสญชัยปริพาชกผู้เป็นอาจารย์ด้วยเหตุต่างๆ แต่ก็ไม่สำเร็จจึงพาบิรवार ๒๕๐ คนไปสู่เวฬุวันราม ขอบวชในสำนักของพระพุทธองค์ จึงได้นามตามชื่อแห่งมารดา พระอุปติส เป็นบุตรแห่งนางสารี ได้นามว่า สารีบุตร พระโกลิต เป็นบุตรของนางโมกคัลลิตี ได้นามว่า มหาโมกคัลลิตานะ พระมหาโมกคัลลิตานะบวชได้ ๗ วัน บรรลุพระอรหันต์ส่วนพระสารีบุตรบวชได้ครึ่งเดือนจึงสำเร็จพระอรหันต์ ต่อมาทั้งสองได้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย คือ พระมหาโมกคัลลิตานเถระ อัครสาวกเบื้องขวา คือ พระสารีบุตรเถระ และมีบทบาทสำคัญมาก (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๒๘๐-๒๘๓)

กบิลวัตตคณปริวัตต์

พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งอำมาตย์กับบิรवारมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลอาราธนาอัญเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์หลายครั้ง จนถึงครั้งที่ ๕ โปรคให้กาพุทธายีอำมาตย์พร้อมบิรवारมาอัญเชิญเสด็จและด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาทั้งหมดเปลี่ยนใจขอพระพุทธองค์บวชเช่นเดียวกับเหล่าผู้มาอัญเชิญครั้งก่อนๆ เมื่อบวชได้ ๗ วัน ภิกษุกาพุทธายีได้ทูลอัญเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพุทธบิดา ครั้งหลังนี้พระพุทธเจ้าตกลงพระทัยเสด็จและได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นสู่อากาศให้หมู่พระญาติวงศ์ประจักษ์ หลังจากนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องอดีตชาติของพระองค์ (เมื่อทรงเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร) ประทานแก่พระประยูรญาติ อนึ่งระหว่างเสด็จ

กรุงกบิลพัสดุ์นั้น พระสารีบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งสังฆบริวาร ๕๐๐ องค์ ทูลอาราธนา พระพุทธองค์ประทานพระธรรมเทศนา ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องพุทธวงศ์ (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๓)

พิมพาพิลาปปริวัตต์

ตอนนี้พระนางพิมพาปรับทุกข์อาลัยอาวรณ์ที่เจ้าชายสิทธัตถะหนีออกบวชตัดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง พระพุทธองค์ผ่านปราสาทที่ประทับของพระนางพิมพาปรับอาราธนาและทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดพระนางยังผลให้พระนางบรรลุโสดาบัน (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๓)

สักยบรรพชาปริวัตต์

พระประยูรญาติศักยวงศ์ได้ขอบวชในสำนักพระพุทธองค์รวมทั้งพระเทวทัตต์ พระญาติทั้งหลายเข้ามาสู่สำนักพระพุทธองค์ถามถึงอัครสาวกและมหาสาวกองค์อื่นๆ ไม่มีใครถามถึงซึ่งพระเทวทัตต์ พระเทวทัตต์เห็นว่าไม่มีใครนับถือตนจึงไปหาพระอชาตสัตตสุราชโอรสพระเจ้าพิมพิสารด้วยการนิมิตกายมือสรวปเป็นเครื่องประดับมือเท้า คอ ศีรษะเป็นสังวาล สู่เมืองราชคฤห์ อชาตสัตตสุราชเห็นก็ตกใจกลัว ต่อมาพระเทวทัตต์แสดงกายเป็นสมณเพศ พระราชากุมารเลื่อมใสศรัทธาถวายลาภสักการะต่างๆ พระเทวทัตต์กลับมายังสำนักพระพุทธองค์เพื่อขอคุณแลสงฆ์ทั้งหมดแทนพระพุทธเจ้าเอง แต่มิได้ทรงอนุญาต พระเทวทัตต์ริษยาและอาฆาตตั้งแต่นั้นมา จึงกลับไปสู่สำนักพระอชาตสัตตสุราชวางแผนให้พระอชาตสัตตสุราชฆ่าพระราชบิดายกตัวเองเป็นกษัตริย์ ส่วนพระเทวทัตต์ขึ้นไปบนยอดเขากิ่งก้อนหินเพื่อฆ่าพระพุทธองค์แต่ไม่สำเร็จ แค่อะเก็ดหินโดนเท้ามีเลือดไหลเล็กน้อย ภายหลังทั้งสองปรึกษาวางแผนกันใหม่ คราวนี้ได้ปล่อยช้างนาพาคิริซึ่งกำลังตกมันเพื่อทำร้ายพระพุทธองค์ขณะทรงบิณฑบาต แต่ด้วยบุญฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า พญาช้างตนนั้นก็หมอบโดยสงบเบื้องหน้าพระพักตร์

เมื่อประชาชนรู้ก็กล่าวติฉินพระอชาตสัตตสุราชกับพระเทวทัตต์ที่ทำเรื่องเลวร้าย พระอชาตสัตตสุราชจึงเลิกช่วยเหลือพระเทวทัตต์ ชาวพระนครก็ไม่มีใครใส่บาตรพระเทวทัตต์อีกเลย พระเทวทัตต์ได้กลับสู่สำนักพระพุทธองค์ขอวัตถุ ๕ ประการ พระองค์ไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตต์จึงกล่าวโทษพระพุทธองค์ให้สงฆ์ต่างๆ ฟังจนสงฆ์ที่บวชใหม่เชื่อคำพระเทวทัตต์ พระเทวทัตต์จึงพาสงฆ์ ๕๐๐ ไปจากที่นั่นสู่เมืองคยาสิสะ พระพุทธองค์ให้อัครสาวกทั้งสองไปนำเอาภิกษุกลับคืน ฝ่ายโกกาลิกเห็นพระเทวทัตต์ปล่อยภิกษุไปก็โกรธยกเท้าขึ้นเตะยอดดอกพระเทวทัตต์ จนอาเจียนเป็นเลือดตั้งแต่นั้นมา ๕ เดือน พระเทวทัตต์ก็ไม่สามารถลุกเดินได้กลับนึกถึงพระพุทธองค์เพื่อขอขมาโทษที่ทำมาทั้งหมด ศิษย์ยกพระเทวทัตต์ขึ้นนอนบนเตียงช่วยกันหาม จนมาถึงสระโบกขรณี ศิษย์ทั้งหลายเพียงลงเล่นน้ำในสระ พระเทวทัตต์อยู่บนเตียงห้อยเท้าทั้งสองถึงพื้นดิน พื้นดินก็แยกเป็นช่องสูบพระเทวทัตต์ไปอยู่ในอเวจีมหานรก ไม่สามารถไปเฝ้า

พระพุทธองค์ได้ (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๓๖, หน้า ๓๓๐-๓๔๘)

เมตตายนพการณปริวัตต์

พระศรีอริยมุต ไตยโพธิสัตว์มาอุบัติในสมัยเดียวกับพระพุทธองค์ เป็นโอรสพระเจ้าอชาศัตถุกับนางกาญจนาวเทวีอัครมเหสี มีนามว่า พระอชิตราชกุมาร และได้กระทำกุศลบำเพ็ญบารมีต่างๆ ต่อมาได้บวชในสำนักพระพุทธองค์ พระพุทธองค์เสด็จมาสู่กรุงกบิลพัสดุ์ พระมหาปชาบดีนำผ้าที่ทอไปถวายพระพุทธองค์ กราบทูล ๒ ครั้ง ๓ ครั้งให้ทรงรับ แต่พระองค์มิได้รับ พระนางก็ถวายแก่พระโมคคัลลานะ ก็ทรงห้ามมิให้รับ จึงถวายพระอสีติมหาสาวกทั้งหลายต่อๆ ลงไปตามลำดับจนถึงองค์สุดท้าย คือพระอชิตได้ทรงรับผ้าทั้งคู่ไว้ พระนางมหาปชาบดีทรงเสียใจในทานที่ถวาย พระองค์เห็นถึงความเสียใจ จึงให้พระอานนท์นำบาตรของพระองค์มา แล้วทรงทิ้งบาตรขึ้นไปบนอากาศให้พระมหาสาวกนำบาตรลงมาแต่ไม่มีพระมหาสาวกองค์ใดทำได้ พระพุทธองค์จึงสั่งให้พระอชิตเอาบาตรลงมา พระอชิตนำบาตรลงมาได้ และได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธองค์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป (พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้แก่พระสารีบุตรเช่นกันในคราวเล่าเรื่องพุทธวงศ์) อย่างไรก็ตามเรื่องนี้คงนำมาเพิ่มไว้ในพุทธประวัติพระปฐมสมโพธิกถาเมื่อภายหลัง (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๓๖, หน้า ๓๔๘-๓๖๔)

พุทธปิตุณิพพานปริวัตต์

ครั้งพระพุทธเจ้าประทับที่เมืองเวสาลี พระองค์ทรงทราบว่าพระราชบิดาประชวรหนัก จึงเสด็จพร้อมทั้งพระภิกษุทั้งหลายทำปาฏิหาริย์โดยทางอากาศ เมื่อถึงที่สุราษฎร์ธานีเข้าไปในที่มณฑล พระพุทธองค์และพระมหาสาวกช่วยรักษาอาการประชวรพระราชบิดาก็มิได้ดีขึ้น พระพุทธองค์เห็นว่าพระราชบิดาจะสิ้นพระชนม์ ก็โปรดเทศนาพระสัทธรรมทั้งคืนพระพุทธบิดาบรรลุมรรคผลดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้วพระพุทธองค์เสด็จไปอยู่ที่พระนิโครธารามฝั่งแม่น้ำโรหิณี ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับเมืองโกถลินคร พระมหาปชาบดีโคตรมีเสด็จไปสู่สำนักพระพุทธองค์ถึง ๓ ครั้งเพื่อขอบวชในพระพุทธศาสนา พระองค์อยู่เมืองพอสุมควรแล้วจึงเสด็จไปเมืองเวสาลี พระมหาปชาบดีพร้อมทั้งนางกษัตริย์ศักยราชวงศ์จำนวนมากปลงพระเกศา นุ่งห่มผ้ากาสาพัสดุ์ตามพระพุทธองค์ไปเมืองเวสาลี พระอานนท์เห็นจึงไปตามก็ทราบความจริงพระอานนท์ก็เข้าไปกราบทูลวิงวอนพระพุทธองค์ถึง ๓ ครั้ง

พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าหากพระมหาปชาบดีประพฤติธรรมได้ ๘ อย่าง ก็จะให้บวชพระอานนท์จึงแจ้งธรรมให้พระมหาปชาบดีฟัง พระมหาปชาบดีมีความยินดี พระอานนท์ได้ฟังก็กลับเข้าไปกราบทูลพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้บวชได้ (ภิกษุเพศหญิง) (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๓๖, หน้า ๓๖๕-๓๗๓)

ยมกปาฏิหาริย์ปริวัตต์

พระพุทธองค์ไปสู่กรุงราชคฤห์อีกครั้ง ยังมีเศรษฐีผู้หนึ่งแห่งกรุงราชคฤห์ลงเล่นน้ำ มีไม้จันทน์แดงลอยมาติดชายซึ่งชิงล้อมที่เศรษฐีลงอาบน้ำ เศรษฐีได้ให้ช่างกลึงป้อนไม้จันทน์แดง เป็นบาตร นำไปแขวนบนยอดไม้และประกาศให้ผู้เป็นอรหันต์แสดงตน มีพวกเดียรถีย์ (พวกนอกศาสนา) ๖ คน แสดงตนเป็นอรหันต์ขันอาสาจะเหาะขึ้นไปเอาบาตรแต่เหาะไม่ได้เวลาล่วงมาถึง ๗ วันยังไม่มีพระอรหันต์เหาะขึ้นไปเอาบาตรได้ พระมหาโมคคัลลานจึงให้พระบิณฑุทธาทวาหเหาะขึ้นไปถึง ๗ วันจึงนำบาตรลงมาได้ ครั้งพระพุทธองค์ทรงทราบจึงให้บิณฑุทธาทวาหเป็นโอสถและห้ามมิให้พระสาวกทำปาฏิหาริย์สืบมา ฝ่ายเดียรถีย์ทั้งหลายทูลว่า โอ้อวดต่อมหาชนว่า พวกคุณไม่ต้องการสำแดงฤทธิ์เพราะบาตรแค่นี้พระราชาศัตตราชทรงทราบความจึงนำเข้ากราบทูลพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จะทำปาฏิหาริย์วันเพ็ญเดือน ๘ ใกล้เมืองสาวัตถี พวกเดียรถีย์สร้างมณฑปด้วยไม้ตะเคียนเพื่อจะทำปาฏิหาริย์ ครั้นพระเจ้าปัสเสนทิโกศลทราบออกมาเฝ้าพระพุทธองค์จะสร้างมณฑปถวาย พระพุทธองค์ทรงห้ามไว้แล้วได้กล่าวว่าพระองค์จะทำปาฏิหาริย์ใกล้ไม้คันทามพุกษ (ไม้มะม่วง) เหล่าเดียรถีย์จึงพากันทำลายขุดถอนต้นมะม่วงทิ้งจนหมดสิ้น มีนายคันทอุทยานบาลนำผลมะม่วงมาถวายพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ให้ขุดดินเอาเมล็ดในเพาะลงดินแล้วเอาน้ำล้างมือพระองค์รด ก็แตกเป็นลำต้น สูง ๕๐ ศอก มีกิ่งเป็น ๕ กิ่ง มีช่อและผล พระอสีติมหาสาวกทั้งหลายขอทำปาฏิหาริย์พระพุทธองค์ทรงห้ามไว้ พระพุทธองค์ก็เหาะขึ้นไปในอากาศเหนือต้นมะม่วงกระทำพระอิทธิปาฏิหาริย์โดยประการต่างๆ มีทั้งเทพยดานาค อสูร ครุฑ มนุษย์ คนธรรพ์ มากระทำสักการบูชา พวกเดียรถีย์ทั้งหลายจึงหลบหนีไป (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๓๖, หน้า ๓๗๘-๓๘๓)

เทศนาปริวัตต์

หลังจากพระพุทธองค์แสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว ตามประเพณีพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตทรงมีพระจริวัตรตามประเพณีที่ปฏิบัติเหมือนกันมา คือเสด็จขึ้นไปจำพรรษายังดาวดึงส์เทวโลกเพื่อเทศนาพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา พระอินทร์ได้ขึ้นไปอัญเชิญพระสิริมหามายาเทพบุตรชั้นดุสิตเสด็จลงมาเพื่อสดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์แทนค่าน้ำนม พระพุทธมารดาทุกชาติ พระสิริมหามายาเทพบุตรก็บรรลुพระ โสคาปัตติผล (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๔)

เทโวโรหนปริวัตต์

พระพุทธองค์จำพรรษาเป็นเวลา ๓ เดือนบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงเสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลก พระอินทร์ได้เนรมิตบันไดเงินอยู่ทางซ้ายเป็นที่ลงของหมู่พรหม บันไดทองอยู่ทางขวา

เป็นที่ลงของพระอินทร์และหมู่เทพยดา และบันไดแก้วตรงกลางสำหรับพระพุทธรองค์บันไดทั้งสาม ซึ่งปลายบันไดพาดอยู่บนเขาพระสุเมรุ โคนบันไดอยู่ใกล้เมืองสังกัสสะ ในครั้งนั้นมีพระพรหมและเทวดาในหมื่นจักรวาลลงมาส่งเสด็จ บัญญัติจะค้นศัพท์เทพบุตรถือพิณคิดขึ้นรื่องนำเสด็จ ท้าวประชาดิมหาพรหมถือเสวตฉัตรกางกั้นให้พระพุทธรองค์ พระอินทร์ทรงอุ้มบาตร พระมาตลีสังคาหกเทพบุตรถือซึ่งผอบทองเต็มไปด้วยดอกไม้โปรยปรายลงมา

ในการเสด็จกลับจากเทวโลกครั้งนั้น ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธรองค์ ทรงบันดาลให้สรรพสัตว์มองเห็นซึ่งกันและกันทั้งสามโลก คือ เทวภูมิ (ชาวสวรรค์) มนุษย์ภูมิ (โลกมนุษย์) และนรกภูมิ (ชาวนรก) นอกจากนั้นแม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน และคนตาบอดก็สามารถมองเห็นพระพุทธรองค์ เหตุการณ์นี้บางครั้งเรียกพระพุทธรองค์ทรงเปิดโลก (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๔)

อัครสาวกนิพพานปริวัตต์

ในพรรษาที่ ๔๕ หลังจากพระองค์แสดงธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร พระองค์ได้ประทับจำพรรษาที่เขตนารามเมืองสาวัตถี พระสารีบุตรเข้ามากราบลาพระพุทธรองค์เพื่อไปเยี่ยมมารดาที่บ้านนาลันทคาม พระสารีบุตรล้มป่วยลงได้มีท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ มานมัสการจากนั้นมีพระอินทร์ชั้นดุสิต ท้าวมหาพรหม และเทพยดาก็ลงมามัสการ แล้วพระสารีบุตรก็แสดงธรรมเทศนาแก่นางพราหมณีพอเวลารุ่งอรุณพระสารีบุตรก็ดับขันธเข้าสู่พระนิพพาน วันเพ็ญเดือน ๑๒ ต่อมาพระโมคคัลลานะถูกพวกโจรสล่อมจับอยู่ถึง ๒ เดือน ก็จับไม่ได้ถึงเดือนที่ ๓ พระโมคคัลลานะพิจารณาเห็นกรรมที่ตนได้ทำแต่ชาติก่อนก็ไม่หนี ถูกพวกโจรสล่อมจับได้ทุบตีจนกระดูกแตก แต่ท่านประสานกระดูกให้ดีเหมือนเดิม และเข้าเฝ้าพระพุทธรองค์เพื่อทูลลากลับไปนิพพานที่ถ้ำกาฬิสลาที่ซึ่งถูกโจรทำร้าย (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, ๒๕๑๖, หน้า ๔๑๕-๔๒๘)

มหานิพพานสูตรปริวัตต์

เมื่อพระพุทธรองค์มีพระชนม์ได้ ๘๐ พรรษา มีภษตรียัลจณีทั้งหลายมาสู่สำนักพระพุทธรองค์เพื่อฟังพระธรรมเทศนา จากนั้นพระพุทธรองค์เข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลี พอออกจากเมืองพระองค์ก็มองดูเมืองเป็นครั้งสุดท้าย แล้วเข้าไปวิหารปาวาลเจดีย์ เมื่อพระอรหันต์ออกไปภายหลังพระยาวัสวดีมารเข้ามาทูลอาราธนาถึง ๒ ครั้ง พระองค์ก็อธิบายว่าเมื่อใดที่สาวกของพระองค์ คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความฉลาดประพฤติธรรมสั่งสอนสัตว์ เทพยดา มนุษย์ ให้ถึงนิพพานเมื่อนั้นพระองค์ก็จะเข้าสู่พระนิพพานทันที ไปสู่บ้านภัณฑคามเทศนาโปรดมหาชน จากนั้นไปสู่หัตถิคาม อัมพคาม ชมพูคาม เมืองโกคนครตามลำดับ จนมาถึงเมืองปาวานคร นายจุนท์ได้ถวายอาหารกับเนื้อสุกร เมื่อฉันอาหารเสร็จพระองค์ให้นายจุนท์นำเนื้อสุกรไปฝังดินเสีย

เมื่อเสด็จกลับยังอัมพวันทรงเจีบบ่าย พระอนันต์ตีเตียงนายจุนท์ แต่พระองค์ทรงห้ามและบอกถึงการฉันอาหารทั้งสองอย่าง คือเมื่อฉันอาหารของนางสุหาคาพระองค์ยังมีกิเลสประกอบด้วย รากะ โทสะ โมหะ เมื่อฉันอาหารนายจุนท์ พระองค์หมดสิ้นรากะ โทสะ โมหะ อาหารทั้งสองจึงมีผลเสมอกัน

พระพุทธองค์ก็เสด็จสู่เมืองกุสินารายเทศนาแก่สุภทัตตปริพาชก จากนั้นให้พระอนันต์บอกภิกษุสงฆ์ให้มาประชุมพร้อมกัน พระองค์ก็ตรัสว่าเมื่อตถาคตปรินิพพานให้เอาพระปริยัตถธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์เป็นครูสั่งสอนทั้งหมดแทนพระพุทธองค์ และเสด็จมหาปรินิพพานที่เมืองกุสินารายในวันเพ็ญเดือน ๖ (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกนิพนธ์, ๒๕๓๖, หน้า ๔๒๕-๔๕๖)

ธาตุวิภังค์ปริวัตต์

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมหาปรินิพพาน ในวาระที่จะถวายเพลิงพระบรมศพไม่สามารถจุดไฟให้ติดได้ พระอนุรุทธจึงบอกว่าให้คอยทำพระมหากัสสปเถระมานมัสการพระพุทธองค์ก่อน ฝ่ายพระมหากัสสปะอยู่ใกล้เมืองปาวานคร คือเมืองปาวาย พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ออกจากเมืองก็ไปสู่เมืองกุสินาราย พระมหากัสสปะเห็นอาชีวกผู้หนึ่งถือดอกมณฑารพมาเอาไม้เสียบเข้าเป็นคั่นกันต่างร่วม รู้ว่าดอกมณฑารพไม่ได้มีในโลกมนุษย์ จะตกลงมาบนโลกได้ต่อเมื่อพระโพธิสัตว์ลงสู่ครรภ์พระมารดาเมื่อประสูติ ออกบวช ตรัสรู้ เทศนาพระธรรมจักร ทำมกปาฏิหาริย์เสด็จกลับจากดาวดึงส์ เสด็จปรินิพพาน พระมหากัสสปะจึงถามอาชีวก อาชีวกจึงบอกว่าพระมหาสมณโคตมนิพพานล่วงแล้ว ๗ วัน พระมหากัสสปะและสงฆ์ทั้งปวงรีบไปสู่เมืองกุสินารายนมัสการพระบาทยุคลิ้นออกจากพระหีบทองรับซึ่งหัตถ์ทั้งสองของพระมหากัสสปะ แล้วพระบาทก็กลับคืนเข้าไปในพระหีบทองไฟจึงลุกขึ้นเองอยู่ ๗ วันจึงดับ เจริญพระบรมธาตุสู่ศาลา ทำการสักการบูชาอีก ๗ วัน

กษัตริย์เมืองต่างๆ ทราบข่าวพระพุทธองค์เสด็จสู่พระปรินิพพาน ณ เมืองกุสินาราย ต่างก็ยกพลมาถึง ๗ เมือง เพื่อทำสงครามแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์แห่งเมืองกุสินารายจึงห้ามไว้ และรับเป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุแจกจ่ายให้กับทุกเมือง ในการแบ่งครั้งนี้ โทณพราหมณ์ได้ลักเอาพระทักษิณทามะ (พระเจี๊วแก้วเบื้องขวา เบื้องบน) ซ่อนไว้ที่มวยผมของตน พระอินทร์จึงลอบหยิบเอาพระธาตุองค์นั้นใส่ไว้ในสุวรรณโกศ และอัญเชิญขึ้นไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเคยประดิษฐานพระโมฬีและผ้าโพกของพระพุทธองค์เมื่อครั้งออกบวช (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกนิพนธ์, ๒๕๓๖, หน้า ๔๕๗-๔๗๘)

มารพันธุปริวัตต์

ปริจเฉทนี้คงเพิ่มขึ้นภายหลังเช่นเดียวกับปริจเฉทที่ ๒๐ ซึ่งอาจจะได้โครงเรื่องมาจากพม่า กล่าวถึงพระมหากัสสปะเกรงว่าพระบรมสารีริกธาตุจะมีอันตรายจึงปรึกษากับพระเจ้า

อชาติศัตร์ พระมหากัสสปะก็ไปนำพระบรมธาตุทั้ง ๖ พระนครมาไว้ยังกรุงราชคฤห์ แต่ที่เมือง
 รามคามไม่ได้นำมาทรงเห็นว่ากายภาคน้ำพระยานาคราชจะนำไปประดิษฐานในนาคพิภพ
 ในอนาคตข้างหน้าจะไปสู่ลังกาทวีป เมื่ออัญเชิญพระบรมธาตุทั้ง ๗ มาแล้วให้ขุดหลุมลึก ๘๐ ศอก
 เชิญพระบรมธาตุทั้งหมดใส่ในกล่องจันทร์เหลืองซ้อนกัน ๘ ชั้น แล้วใส่ในสตูปแก้ว ๘ ชั้น จากนั้น
 ใส่ในกล่องทอง ๘ ชั้น ใส่ในสตูปทอง ๘ ชั้น ใส่ในกล่องเงิน ๘ ชั้น ใส่ในสตูปเงิน ๘ ชั้นๆ ใส่ใน
 กล่องแก้วมณี ใส่ในสตูปแก้วมณี ใส่ในกล่องแก้วแดง ใส่ในกล่องแก้วลาย ใส่ในสตูปแก้วลาย
 ใส่ในกล่องแก้วผลึก ใส่ในสตูปแก้วผลึก ล้วนถึงละ ๘ ชั้นทั้งสิ้น เพื่อให้พ้นจากอันตราย

หลังจากการสร้างแล้วเสร็จ ๒๑๘ ปี พระเจ้าอโศกมหาราชจึงให้ขุดสตูปและนำพระธาตุ
 ขึ้นแจกจ่ายไปประดิษฐานในสตูปเจดีย์ตามเมืองต่างๆ พร้อมทั้งสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
 ส่วนที่เหลือ และกระทำสักการบูชาฉลองพระมหาสตูปให้ได้ ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงปริกษา
 พระภิกษุสงฆ์เกรงจะมีอันตรายจากพระยาวัสวดีมารเข้ามาทำลายงานพิธี พระภิกษุสงฆ์ได้อัญเชิญ
 พระอุปกุศต์มาซึ่งเป็นภิกษุองค์เดียวที่สามารถปราบพระยามารได้ในครั้งนั้น (สมเด็จพระ
 ปริมาณุชิตชินอรส, ๒๕๓๖, หน้า ๔๗๕-๕๐๕)

ธาตุอันตรายานปริวัตต์

เป็นการกล่าวถึงการเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนา อันเกิดจากสาเหตุหลัก ๕ ประการ คือ

- ปรียัตอันตรายาน หมายถึง ภิกษุทั้งหลายขัดสนด้วยจตุปัจจัย พระไตรปิฎกไม่มีใคร
 เรียนรู้
- ปฏิบัติอันตรายาน หมายถึง ภิกษุทั้งหลายเหนื่อยหน่ายที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์
- ปฏิเวทอันตรายาน เมื่อการปฏิบัติเสื่อมลงก็ไม่มีใครบรรลุโสดาบัน
- ลิงคอันตรายาน เมื่อภิกษุเสื่อมสูญมารยาท คนก็สิ้นความเลื่อมใส จึงต้องหันไป
 ประกอบอาชีพอื่นเพื่อยังชีพ
- ธาตุอันตรายาน เมื่อความศรัทธาเสื่อมถอยไปหมด ก็ไม่มีใครไปบูชาพระธาตุ
 ซึ่งประดิษฐานตามเจดีย์ สตูปต่างๆ (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๖๕)

ภาพที่ ๒-๓ วิวาหะมงคลพุทธบิดากับพุทธมารดา

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๔ พระนางสิริมหามายาประสูติพระโอรส (สุคตารา สุจฉายา, ๒๕๒๖, หน้า ๔๒)

ภาพที่ ๒-๕ พระพุทธเจ้าประทับบนบัลลังก์

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๘ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

๓. ไตรภูมิ

ไตรภูมิ เดิมเรียกว่า เตภูมิถา หรือ ไตรภูมิถา เป็นพระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชา ลีไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ทรงแต่งเรื่องนี้ ใน พ.ศ. ๑๘๘๘ ความมุ่งหมายที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เทศนาโปรดพระราชมารดาและประชาราษฎร์ โดยเอาคติอย่างพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปแสดงธรรมเทศนาโปรดพระราชมารดาและเหล่าเทพยดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๔๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา เรียบเรียงเรื่องไตรภูมิขึ้นใหม่จากสำนวนของพระสงฆ์ราชาคณะกับสำนวนของราชบัณฑิตและให้ชื่อใหม่ว่า “ไตรภูมิโลกวินิจฉยถา” มีเนื้อความพิสดารกว่าไตรภูมิพระร่วง (สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัฒน์, ๒๕๒๔, หน้า ๒๕) นับเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นการสอนศาสนาทางอ้อม ไตรภูมิ แปลว่า สามแดน คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ อันมนุษย์จะต้องเวียนวน

มาเกิดใน ๓ ภูมินี้เพราะบาปบุญคุณโทษที่ตนทำไว้ มีเนื้อหาพรรณนาถึงที่อยู่ ที่ตั้ง และการเกิดของ มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเทวดา

กามภูมิ

เป็นแดนของผู้ที่เดือดร้อนซึ่งอยู่ในกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง คึ้นรณะคน อยู่ด้วยเรื่องรักๆ ใคร่ๆ มีสุข มีทุกข์ มีแดนนรก แดนเปรต แดนอสุรกาย สามแดนนี้เรียกว่าอบายภูมิ แดนมนุษย์และสวรรค์ ๖ ชั้น รวมเป็น ๙ ชั้น เรียกว่า สุกตภูมิ เมื่อรวมอบายภูมิกับสุกตภูมิเป็น ๑๑ แแดน อันเป็นแดนทะเลหยาบชานเกี่ยวข้องกับเรื่องกาม จึงเรียกว่า กามภูมิ

รูปภูมิ

แดนมีสุขอันไม่มีเรื่องกามเข้าไปปน ผู้ไปเกิดยังแดนนี้เรียกว่า พรหม แแดนอันเป็นที่อยู่ เรียกว่า พรหมโสฬส รวม ๑๖ ชั้น

๑. ปฐมฌานภูมิ	สำเร็จฌานที่ ๑ มี ๓ ภูมิ
๒. ทุติยฌานภูมิ	สำเร็จฌานที่ ๒ มี ๓ ภูมิ
๓. ตติยฌานภูมิ	สำเร็จฌานที่ ๓ มี ๓ ภูมิ
๔. จตุตถฌานภูมิ	สำเร็จฌานที่ ๔ มี ๗ ภูมิ

อรูปภูมิ

เป็นแดนของพรหมซึ่งไม่มีรูป มีทั้งหมดด้วยกัน ๔ แแดน ไม่มีรูปร่าง มีก็แต่จิตเรียกว่า พรหมโลก

๑. อากาสนัญญาตนะ
๒. วิญญานัญญาตนะ
๓. อากิญจัญญายตนะ
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ

ภาพเรื่องไตรภูมิปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ส่วนใหญ่มีองค์ประกอบของภาพสำคัญๆ ที่พอยกตัวอย่างโดยสังเขป ดังนี้

เขาพระสุเมรุ เป็นเขามีความสูงใหญ่ที่สุดในจักรวาลคือสูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จมลงในน้ำ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หนา ๘๔,๐๐๐ โยชน์ รอบปริมาตรมณฑล ๒๕๐,๐๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ตรงกลางจักรวาล ล้อมรอบด้วยแม่น้ำนทีสี่พันนคร ยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของปราสาทไพชยนต์ บนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ ได้เขาพระสุเมรุเป็นเมืองอสูร มีเขาตรีภูธรองรับ

เขาสัตตบริภัณฑ์ เป็นเขาล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ๗ ชั้น มีแม่น้ำที่สี่พันคร เป็นตัวคั่นระหว่างเขาทั้ง ๗ ได้แก่ เขายุคนธร เขาอิสินธร เขากรวิก เขาสุทัสนะ เขาเนมินธร เขาวินตกะ และเขาอัสกัณ เขาแต่ละลูกจะมีขนาดสูงใหญ่ลดหลั่นกันลงมา ๒ เท่า ยิ่งไกลจากเขาพระสุเมรุจะมีขนาดเล็กลงและจะมีปริมาตรเพิ่มขึ้น

เขจักรวาล เป็นเขาชั้นนอกสุด ล้อมรอบทวีปทั้ง ๔ และโลกมหาสมุทรหนาถึง ๑๒๐,๐๐๐ โยชน์ ไม่มีช่องว่างระหว่างเขา เขานี้จึงเรียบเสมอกำแพงจักรวาลที่มีสัณฐานคูกขอบสระกลม

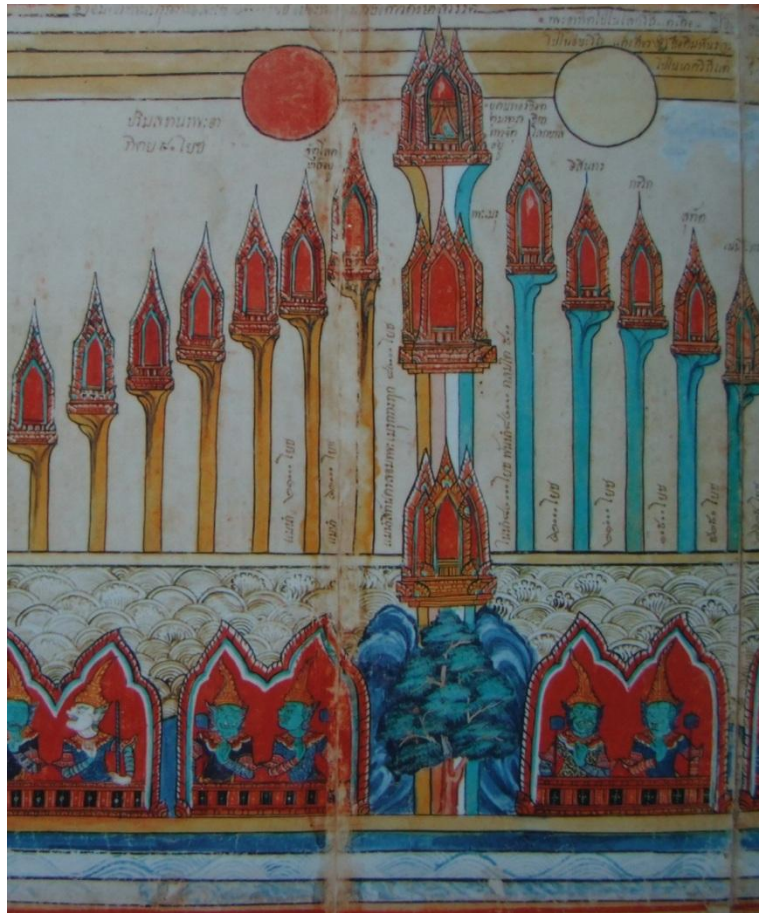
ทวีปทั้ง ๔ หมายถึง แผ่นดินมีสัณฐานต่างกัน ๔ แห่ง มีมนุษย์อาศัยอยู่ ตั้งอยู่ที่ศหลักทั้ง ๔ ของเขาพระสุเมรุ ได้แก่

๑. ชมพูทวีป เป็นแผ่นดินมีสัณฐานรูปไข่ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขพระสุเมรุ ชมพูทวีปเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ ซึ่งมีใบหน้ารูปไข่อายุจะยืนยาวไม่เท่ากัน

๒. บุรพวิททวีป สัณฐานกลม ตั้งอยู่ทิศตะวันออกของเขพระสุเมรุ มีทวีปเล็ก ๕๐๐ ทวีปล้อมรอบ มีมนุษย์อาศัยอยู่ มีใบหน้ากลมอายุยืนถึง ๑๐๐ ปี

๓. อมรโคยานทวีป สัณฐานดั่งพระจันทร์ในเดือนแรม ๘ ค่ำ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขพระสุเมรุ มีแผ่นดินล้อมรอบเป็นบริวาร มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้มีมาก รูปใบหน้าดั่งสัณฐานทวีปมีอายุยืนถึง ๔๐๐ ปี

๔. อุดตกรูทวีป สัณฐานรูปสี่เหลี่ยม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขพระสุเมรุ มีแผ่นดินเล็กๆ ๕๐๐ ล้อมรอบเป็นบริวาร มนุษย์ในอุดตกรูทวีปจะมีใบหน้าสี่เหลี่ยม อายุยืนถึง ๑,๐๐๐ ปี อีกทั้งมีจำนวนประชากรมากกว่าทวีปอื่นๆ คนในอุดตกรูทวีปจะมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าคนในทวีปอื่น เพราะคนในทวีปนี้ทำบุญ และรักษาศีลอย่างเคร่งครัด (สุชาติ เถาทอง, ๒๕๔๘, หน้า ๔๑)

ภาพที่ ๒-๖ กุเหาพระสุเมรุ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๑๗๖)

ภาพที่ ๒-๓ อมรโคยานทวีป

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๘ เมษายน ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๘ อุดตกรูทวิป

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม, ๘ เมษายน ๒๕๕๓)

เขาคันธมาถน์

ภูเขานี้อยู่ในป่าหิมพานต์และมีเขาส้อมรอบอยู่ ๗ ชั้น ได้แก่ เขาจุกกาล เขามหากาล เขานาคะปะลิวะนะ เขัจฉริยะ เขาสุริยะ เขาสวรรณปีสะ เขานิวันตะ ในภูเขาคันธมาถน์มีเจ็อมผาชื่อว่า นันทมูลกะ เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธทั้งหลาย มีถ้ำแก้ว ถ้ำทอง ถ้ำเงิน ที่ปากถ้ำแก้วมีต้นไม้ชื่อ มัญชุสกะ (อุโลก) สูงและกว้างหนึ่งโยชน์ ที่โคนต้นไม้มีมัญชุสกะ (อุโลก) มีโรงรัตนมาลาไว้เป็นที่ปฏิบัติธรรมของพระปัจเจกพุทธ และมีลมสำหรับกวาดหยากเขื่อ ลมเกลี่ยพื้นทรายให้ราบเรียบ ลมสำหรับพัดเอาน้ำจากสระอโนดาตมารด ลมที่พัดเอากลิ่นหอมของต้นไม้ ดอกไม้ทั้งหลายมาโปรยลง และลมที่ปลูลาดในสิ่งทั้งปวง ที่มีช้างตระกูลฉัตถันต์

คอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธ ในภูเขาคันธมาทน์ก็เป็นที่อยู่แห่งมเหศวรเทวราช นักสิทธิ์วิทยาธร
 ยักษ์ สุบรรณ นาคราช และหมู่สัตว์จัตุบาทต่างๆ เช่น ดินราชสีห์ กาพราชสีห์ บันฑุราชสีห์
 ไกรสรราชสีห์ นกการเวก ภูเขาคันธมาทน์ยังเต็มไปด้วยก้นชชาติ ๑๐ ชนิด ได้แก่

รากหอม	ไม้กระลำพัก
แก่นหอม	ไม้จันทน์
กระพี้หอม	ไม้สน
เปลือกหอม	สมุลแว้ง
สะเก็ดหอม	ไม้มะขวิด
ยางหอม	กำยาน
ใบหอม	ใบพิมเสน
ดอกหอม	ดอกนูนนาค
ผลหอม	ผลลูกจันทร์
กลิ่นหอมในที่ทุกแห่ง	สมุนไพรร

ภาพที่ ๒-๕ ภูเขาคันธมาพนั

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

๔. นิบาตชาดก

เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องอดีตชาติของพระองค์ที่ต้องบำเพ็ญบารมีต่างๆ มาถึง ๕๔๓ พระชาติ จึงได้มาเป็นพระพุทธเจ้า นิบาตชาดกปรากฏครั้งแรกในภาพเล่าเรื่องบนแผ่นหินชนวนสลัก ประดับไว้ที่เพดานในอุโมงค์วัดศรีชุม อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย และมาพบในสมัยอยุธยาตอนต้น พบในภาพเล่าเรื่องชาดกต่างๆ บนผนังกรุชั้นล่างสุด ในองค์พระปรารักษ์ประธานวัดราชบูรณะ อำเภอพระนคร จังหวัดอยุธยา จากนั้นมาพบในจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา ส่วนมากจะเลือกชาดกมาประมาณ ๑๐-๒๐ เรื่อง เขียนตามผนังอาคาร ไม่ได้เอาชาดกทั้งหมดมาเขียนยกเว้นจิตรกรรมฝาผนังวัดเครือวัลย์วรวิหารเขียนเป็นภาพเล่าเรื่องชาดกต่างๆ ๕๐๐ เรื่องนับเป็นแห่งเดียวที่มีภาพเล่าเรื่องชาดกมากที่สุด ส่วนจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนแบบคัดเลือกเอาเฉพาะเรื่องที่น่าสนใจมีอยู่ใน

จิตรกรรมฝาผนัง เช่น พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ ซึ่งแต่งทำนองเล่าเป็นนิทานเพื่อให้คนฟังได้ง่าย เสริมสร้างภูมิปัญญาทั้งในด้านคติธรรม จริยธรรม และพุทธธรรมเป็นสาระประโยชน์ที่ให้ความรู้ ความคิดในทางโลก โดยเน้นหนักในด้าน การครองตน ครองชีวิตเพื่อความสุขสงบของสังคมมีเรื่องต่างๆ พอสังเขป ดังนี้

กัณฐชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช้างในครุภังข้างเกรณู อาศัยอยู่ใกล้หนองน้ำซึ่งมี ภูเขาใหญ่อาศัยอยู่เรียกว่า หนองภูเขา เมื่อถึงกำเนิดมาแล้วมีความสามารถว่าช้างทั้งหลาย มีบริวาร มากมาย มีผละกำลัง ร่างกายงามเปล่งปลั่งตั้งภูเขายักษ์ พระโพธิสัตว์คิดจะจับพญาภูเขาใหญ่ให้ได้ จึงลงไปที่หนองน้ำพร้อมภรรยาและบริวาร พระองค์ถูกพญาภูเขาน้ำจืด จึงร้องเรียกภรรยาให้ช่วย นางช้างภรรยาพูดวิงวอนจนพญาภูเขาใจอ่อนยอมปล่อยพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงยกเท้ากระเทียบ ลงกลางหลังกระดองพญาภูเขาพังทลาย ก้ามกระเด็น ไปตกในแม่น้ำคงคาและตกลงกลางทะเลเสียชีวิต (ปรงศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๗๕)

กาคชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเทพดาประจำมหาสมุทร เห็นเหตุการณ์ที่กาคาวหนึ่ง พากภรรยาไปทำพิธีกรรม โดยกินข้าวปายาสคลุกน้ำนมกับปลาและเนื่อนางคาคิมสุรามากแล้วลง เล่นน้ำในมหาสมุทรจึงถูกปลาตบไปกิน ฝ่ายกาคามีก็เสวราโศกได้ชักชวนเหล่ากาคาทั้งหลายมาช่วย วิตน้ำทะเลไปทิ้งเพื่อให้ทะเลแห้ง แล้วจะพานางกาคาขึ้นมาจากมหาสมุทร แต่วิตเท่าใดน้ำทะเลก็ไม่แห้งสักที บรรดากาคาทั้งหลายรู้สึกเห็นดเห็นน้อยเมื่อล้าไปหมด ครั้นแล้วเหล่ากาคาจึงคิดได้ว่านางกาคา ถึงแก่ความพินาศเพราะมหาสมุทร จึงพากันบินหนีไป (ปรงศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๒๕๓)

กาคาคชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี เมื่อพระราชบิดาสวรรคตก็ได้สืบราชสมบัติ ต่อมาเมื่อพระอัครมเหสีชื่อ “กาคาคิ” พญาสุบรรณ แผลงเพศมาเล่นสกากับพระเจ้าพาราณสี มีจิตปฏิพัทธ์ในพระอัครมเหสีจึงลักพาตัวไป พระเจ้า พาราณสีให้หนุ่กุเรวรซึ่งเป็นคนพื่อนให้เที่ยวค้นหา หนุ่กุเรวรแอบซ่อนตัวไปในระหว่างปีก พญาสุบรรณและเป็นซู้กับนางกาคาคิ พญาสุบรรณจึงพานางมาส่งคืนยังนครพาราณสี (ปรงศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๒๕๕)

กุกุณชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยานกกุเหว่า มีชื่อว่า “กุกุณ” อาศัยในป่าหิมพานต์ มีนางนกเป็นบริวารถึง ๓,๕๐๐ตัว พญากุกุณได้เห็นสหาย คือ พญาภูณณมุข (นกกุเหว่าขาว) สรรเสริญนางนกทั้งหลาย ซึ่งตรงกันข้ามกับตนที่รุกรานก้าวร้าวหนักตัวเมียด้วยวาจาอันหยาบคาย

โดยให้เหตุผลว่าเพศเมียเป็นเพศที่ไว้ใจไม่ได้ สมสู่ไม่เลือกหน้า ทั้งนี้เพราะอดีตชาติพญากุณาลได้ประสบมาแล้ว (ปรังศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๓๕๓)

กุมภิลชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยวานร เทียวหากินอยู่ตามเกาะแห่งหนึ่งมีกระเข้สองตัวผิวเมียอาศัยอยู่ในแม่น้ำ เวลานั้นตัวเมียแพ้ท้องก็อยากกินหัวใจวานร กระเข้ตัวผู้ก็ขึ้นไปนอนบนก้อนหินเพื่อจะคอยจับวานรกิน พระยวานรออกอุบายเรียกก้อนหินขึ้น ๓ ครั้ง กระเข้จึงตอบพระยวานร เมื่อพระยวานรรู้จึงบอกให้กระเข้เฝ้าปากจะได้กระโดดเข้าไปในปากให้กระเข้คาบไว้ ครั้นกระเข้เฝ้าปากตาก็หลับ พระยวานรเลยกระโดดลงไปเหยียบหัวกระเข้ขึ้นฝั่งไปได้อย่างรวดเร็ว (ปู้ย แสงฉาย, ๒๕๓๘, หน้า ๕๕-๕๖)

กูลาวชาดก

พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรตระกูลใหญ่ในมจลคาม แคว้นมคธ เมืองราชคฤห์ ในตำบลนั้นมีคน ๓๓ ตระกูลได้พากันมาช่วยเหลือมาฆมาณพทำงานต่างๆ ทำบุญรักษาศีลร่วมกับพระโพธิสัตว์ จนเป็นที่อิจฉาของพวกนายอำเภอ แต่ด้วยการรักษาศีลจึงไม่มีใครทำอันตรายพวกเขาได้ จนเมื่อพระโพธิสัตว์สิ้นชีพก็ได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช (พระอินทร์) ในดาวดึงส์ ชนทั้งหลายที่ช่วยเหลือมาฆมาณพก็ได้ไปเกิดเช่นกัน ต่อมาได้มีพวกอสูรมาแย่งเมืองของท้าวสักกะ พระองค์รับพ่ายแพ้จึงขับรตนีไปทางคงจิว ทำให้ลูกครุฑตกใจกลัวส่งเสียงเซ็งแซ่ พระองค์เกิดความสงสารลูกครุฑจึงหันรถกลับทางเดิมที่มีพวกอสูร แต่พวกอสูรเข้าใจผิดคิดว่ามีสักกะองค์อื่นๆ มาช่วยเหลือจึงพากันหนีไป ท้าวสักกะก็เสด็จเข้าเมืองของพระองค์และตั้งกองรักษาเมืองไว้ห้าชั้น เพื่อป้องกันพวกอสูร (ปรังศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๖๓)

คุณชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ออกหากินที่ริมสระน้ำใหญ่ ได้ติดหล่มโคลนเป็นเวลา ๗ วัน ราชสีห์จึงร้องบอกให้สุนัขจิ้งจอกช่วยเหลือตนแล้วสัญญาว่าจะไม่ฆ่า เมื่อสุนัขจิ้งจอกช่วยได้ ราชสีห์ก็นำสุนัขจิ้งจอกพร้อมด้วยภรรยาไปอยู่ในถ้ำด้วยกัน แล้วทั้งสองสามีภรรยาสุนัขจิ้งจอกและราชสีห์อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข อยู่ต่อมานางราชสีห์เกิดคิดว่าสามีตนแอบร่วมรักกับนางจิ้งจอก นางราชสีห์จึงขับไล่ นางจิ้งจอก เมื่อสุนัขจิ้งจอกและราชสีห์สามีทราบก็ได้อาใจบุญคุณที่มีต่อกันมา จนทำให้ทั้งสองครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขถึงรุ่นลูกหลาน (ปรังศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๓๑๕)

มตบัตถิตชาดก

พระเจ้ามหาจักรพรรดิครองราชสมบัติ ณ อสิตัญจนคร แคว้นกังสโคตร มีโอรสสองพระองค์ ธิดาองค์เดียว พราหมณ์พยากรณ์ลักษณะว่าพระโอรสที่เกิดจากธิดา คือ เทวคัพพา จักทำให้

กัณฐโคตรกัณฐวงศ์พินาศ คำทำนายนั้นเป็นจริง เทวคัพภามีโอรส ๑๐องค์ แต่แลกเปลี่ยนกันเลี้ยง กับนางนันทโคปาซึ่งเป็นนางทาสี โอรส ๑๐องค์ของนางเทวคัพภานั้น โตขึ้นก็เป็นโจรปล้น บ้านเมืองฆ่าลู่ทั้งสองคน แล้วล่าเมืองขึ้นไว้ในอำนาจ ต่อมาพระโอรสองค์หนึ่งของवासเทพ มหาราช ผู้เป็นโอรสองค์โตของนางเทวคัพภาสืบชีวิต พระองค์ทรงเสวยพระทัยก็ละราชกิจเสวย พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นมคตบัณฑิต อนุชาของพระเจ้าवासเทพจึงคิดอุบายในการ ปล่อยให้พระราชภาดาหายจากความโศกเศร้าถึงโอรสที่สิ้นพระชนม์ (ปรุงศรี วัลลิโภดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๘๕)

ทิวาหนชาดก

ในอดีตกาลมีพราหมณ์พี่น้อง ๔ คน อยู่ที่แคว้นกาสีรัฐได้บวชเป็นฤาษี อยู่มาไม่นาน พี่ชายคนโตตายแล้วไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชระลึกชาติได้ จึงมาอุปัฏฐากพระฤาษีทั้งสามโดยให้ ของวิเศษไว้ ๑ อย่าง คือ พร้าวิเศษ กลองวิเศษ และหม้ออิฐ ต่อมาบริษัทรชชาวากาสีรัฐผู้หนึ่งแย่ง แก้วมณีมาจากหมู ซึ่งแก้วมณีทำให้หะในอากาศได้ บุรุษผู้นี้ใช้อุบายหลอกเอาของวิเศษจากดาบส ทั้งสามแล้วฆ่าดาบสตาย บุรุษนั้นจึงได้ใช้ของวิเศษไปทำรบกับพระเจ้าพาราณสีจนชนะและได้เป็น กษัตริย์ มีนามว่าพระเจ้าทิวาหนะ วันหนึ่งทิวาหนะได้ลงสร้างน้ำแล้วพบมะม่วงผลใหญ่เท่าหม้อ มีสีทอง ครั้นพระองค์เสวยแล้วจึงนำเมล็ดมาปลูก รดด้วยน้ำนมสด เติมด้วยของหอมและแฉวน พวงดอกไม้จนออกผลทำให้มะม่วงมีรสหวานสนิท พระเจ้าทิวาหนะนำผลมะม่วงไปแจกกษัตริย์ เมืองต่างๆ แต่พระองค์ได้ทำให้เมล็ดมะม่วงปลูกไม่ขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้กษัตริย์องค์อื่นๆ มี มะม่วงนี้ แต่มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งรู้ทัน จึงได้ส่งนายอุททยานบาลเข้าไปปลูกต้นบอระเพ็ดล้อมรอบ ต้นมะม่วง จนทำให้มะม่วงมีรสเปลี่ยนไป คราวนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชเสวกผู้ถวาย อรรถธรรมได้อธิบายถึงสาเหตุที่มะม่วงเปลี่ยนรสแก่พระเจ้าทิวาหนะ (ปรุงศรี วัลลิโภดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓)

ทัพนพปผชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำได้เห็นเหตุว่าในครั้งนั้นมีสัตว์ ลิงคาล (สุนัขจิ้งจอก) พากรรษาชื่อ “มายาวิ” ไปอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง นางเกิดอาการ แพ้ท้องอยากกินปลาตะเพียน สัตว์ลิงคาลจึงออกไปหาตามชายฝั่ง เวลานั้นมีนาคสองตัว ตัวหนึ่ง เทียวไปในน้ำลึก อีกตัวหนึ่งเทียวไปตามฝั่ง ทั้งสองช่วยกันจับปลาตะเพียนได้ปลาตัวใหญ่ แต่ไม่รู้ จะแบ่งกันอย่างไรดี สัตว์ลิงคาลมาพบเข้า จึงช่วยตัดสินแบ่งปลาให้นาคทั้งสอง โดยแบ่งหัวปลาให้ นาคตัวที่เทียวไปในน้ำลึก หางปลาให้นาคตัวที่เทียวไปตามฝั่ง ส่วนท่อนกลางเป็นส่วนของตน ที่ช่วยในการตัดสินคิดความ แล้วนำปลาตะเพียนที่ได้มาไปให้ภรรยา (ปรุงศรี วัลลิโภดม, ๒๕๔๕, หน้า ๘๑)

เทวธรรมชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโอรสท้าวพรหมทัตและพระอัครมเหสีมีนามว่า “มหิสาสกุมาร” และมีพระอนุชา คือ “จันทกุมาร” เมื่อพระราชมารดาทิวงคต พระราชบิดามีมเหสีใหม่ มีโอรสนามว่า “สุริยกุมาร” พระมเหสีทูลขอราชสมบัติให้แก่กุมาร แต่พระเจ้าพรหมทัตได้ตกปากยกราชสมบัติให้ราชโอรสองค์โตไว้ก่อนแล้ว จึงขอให้มหิสาสกุมารและจันทกุมารเดินทางไปอยู่ในป่า จนกว่าพระองค์สวรรคตจึงกลับมา ราชโอรสองค์เล็กคือสุริยกุมารขอตามไปด้วย สุริยกุมารและจันทกุมารถูกยักษ์จับตัวไปเนื่องจากไม่สามารถแสดงเทวธรรมให้ฟังได้ มหิสาสกุมารตามไปช่วยเหลือ โดยการแสดงเทวธรรมให้ฟัง ต่อมาเมื่อพระราชบิดาสวรรคตทั้งหมดจึงเดินทางกลับพระนคร มหิสาสกุมารขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระราชบิดา และสร้างที่อยู่ให้ยักษ์ในรมณีสถานและบำรุงด้วยเครื่องสักการะอย่างดี (ปรุณศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓)

นทีปานกชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร แวดล้อมด้วยหมู่วานรแปดหมื่นตัว วันหนึ่งวานรทั้งหลายเที่ยวไปถึงที่ที่ไม่เคยไป เพื่อหาน้ำดื่ม และได้มาเจอสระน้ำ แต่ยังไม่ลงไปดื่ม น้ำในสระ ต่างนั่งคอยพญาวานร เมื่อพญาวานรมารถึงจึงตรวจดูรอบสระไม่เห็นรอยเท้าขึ้นจากสระ เห็นแต่รอยเท้าลงไปในสระ จึงรู้ว่าสระนี้มีผีเสือน้ำ วานรก็ดื่มด้วยไม้้อ เพราะไม้้อเป็น โพรงตลอด เหมือนดื่มด้วยกำนบัว (ปุย แสงฉาย, ๒๕๓๕, หน้า ๒๐)

มหาชนกชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระชนกราชกุมาร โอรสพระอริกฐชนกแห่งเมืองมิลิตา ซึ่งถูกพระโปลชนกผู้เป็นอนุชาปลงพระชนม์ พระเทวีมเหสีอริกฐชนกจึงหนีออกจากเมืองขณะทรงตั้งครรภ์ โดยมีพระอินทร์และพราหมณ์ช่วยเหลือ พระนางจึงอาศัยอยู่กับพราหมณ์ในเมืองกาลัมปากะ จนพระมหาชนกเจริญวัยและทราบความจริงเกี่ยวกับบิดา จึงเดินทางไปเมืองมิลิตา โดยทางเรือ ต่อมาเรือได้อัปปางในมหาสมุทรและด้วยความเพียรเป็นเลิศ พระมหาชนกว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรมานถึง ๗ วัน จนนางเมขลาเทพธิดาแห่งมหาสมุทรได้มาช่วยเหลือและได้ครองเมืองมิลิตานคร โดยมีนางสีวลีเป็นมเหสี ต่อมาพระองค์เกิดความเบื่อหน่าย คิดออกบวช เนื่องจากเห็นอุทาหรณ์จากต้นมะม่วง มเหสีและบริวารตามวิงวอนมิให้บวช จนดาบส “นารท” และพระฤาษี “มิกาชินะ” มาให้โอวาทจึงได้บวชจนบรรลุฌานและอภิญญา (ปรุณศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๕๕)

มิตวินทุกชาติ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเทวบุตร เมื่อมิตวินทุกถูกโยนลงไปในทะเลลอยไปติดอยู่ที่เกาะ ได้พบพวกนางเวมานิกเปรตทั้งหลายมีรูปร่างเหมือนเทวดาที่ปราสาทแก้วผลึก ปราสาทแก้วมณี ปราสาทเงิน และได้ร่วมอภิรมย์กับนางเหล่านั้น แต่ยังเป็นผู้มีความปรารถนาไม่รู้จักพอ จึงเดินทางต่อไป ครั้นได้เห็นสัตว์นรกมีจักรกรดพัดอยู่บนศิรชะ เข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับ จึงอ่อนวอนขอ เมื่อได้รับทุกขเวทนาเพราะจักรกรดพัดบนศิรชะ จึงถามพระโพธิสัตว์เทวบุตร ที่เที่ยวจาริกในอุสสุทนรก พระองค์ทรงชี้แจงและแสดงโทษแห่งตัณหาแก่มิตวินทุก เนื่องจากว่าเป็นผู้มีความปรารถนาไม่รู้จักอิม (ปรุ้งศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๘)

ลทุกิกชาติ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้าง เมื่อเจริญวัยแล้วได้เป็นใหญ่ในฝูง ส่วนพระเทวทัตซึ่งเป็นช้างเชือกหนึ่งชอบอยู่เชือกเดียว วันหนึ่งพญาช้างพาบริวารช้างแปดหมื่นเดินเที่ยวหาอาหารผ่านมา แม่บถคิดว่าพญาช้างเชือกนี้จะเหยียบลูกน้อยจึงแสดงความเคารพอ่อนวอนขอไม่ให้ทำอันตรายลูกน้อยของตน พญาช้างเห็นดังนั้นจึงบอกแก่แม่บถว่า เรากับบริวารช้างจะไม่ทำอันตรายลูกนก แต่ขอให้แม่บถอ่อนวอนช้างที่ชอบอยู่เชือกเดียว เมื่อช้างเชือกนี้เดินผ่านมาแม่บถก็ได้อ่อนวอน แต่ช้างเชือกนี้ไม่ฟังเหยียบลูกนกตาย แม่บถจึงอาฆาตเค้น โดยไปขอความช่วยเหลือจากกา แมลงวัน และกบ ออกอุบายจนทำให้ช้างเชือกนั้นถึงแก่ความตาย (ปรุ้งศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๓๕๕)

สมุททวาณิชชาติ

บ้านช่างไม้ใหญ่บ้านหนึ่งเป็นที่อยู่ของคนพันตระกูลช่างไม้ทั้งหลายมีหนี้สินมาก ต้องอพยพหนีลงมหาสมุทรมาอยู่บนเกาะที่มีเข็ญปศุสัตว์อยู่ ซึ่งมีชื่อแม้ว่าห้ามทำเกาะสกปรกด้วยอุจจาระ ปัสสาวะ ในพันตระกูลที่มาอยู่บนเกาะ มีช่างไม้ผู้ใหญ่สองคน คือ พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นช่าง ไม้มีนามว่า วัชตภิบัณฑิตและนายพาลวัชตภิผู้ติดอยู่ในรสตัณหา ทั้งสองมีพรรคพวกคนละห้าร้อย วันหนึ่งนายช่างเหล่านี้ดื่มกินกันอย่างสนุกสนานและทำเกาะสกปรกด้วยสิ่งปฏิกูลเทวดาประจำเกาะผู้มีใจยุติธรรมมาเตือนว่าน้ำจะท่วมเกาะในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ แต่เทวดาอีกองค์บอกว่าไม่มีอันตรายใดๆ จากเกาะนี้ พาลวัชตภิไม่เชื่อคำเตือนของเทวดา เมื่อน้ำท่วมเกาะพวกเขาจึงจมน้ำตาย ส่วนวัชตภิบัณฑิตเตือนลูกน้องให้เตรียมเรือไว้ล่วงหน้าจึงหนีไปได้โดยปลอดภัย (ปรุ้งศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๒๑๓)

สังขพราหมณ์ชาติ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสังขพราหมณ์แห่งเมืองโมลินีเป็นคนมั่งคั่งด้วยโภคสมบัติ ชอบสร้างทานและบริจาคมหาทานแก่คนกำพร้า เมื่อเห็นว่าทรัพย์จะหมดก็เดินทาง

ไปแสวงหา โดยการค้าขายทางมหาสมุทร พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งแห่งเขาคันธมาทน์ เกรงว่าสังขพรหมณ์จะมีอันตรายจึงสงเคราะห์สังขพรหมณ์เดินทางในมหาสมุทร ๗ วัน เรือทะเล น้ำไหลเข้าไม่สามารถวิดน้ำให้หมดสิ้น นางมณีเมขลาซึ่งท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ตั้งให้พิทักษ์รักษาสมุทรเห็นสังขพรหมณ์ประกอบด้วยศีลาจารคุณ จึงนำอาหาร ไปให้และเนรมิตสำเภาด้วยแก้ว ๗ ประการส่งถึงเมืองโมลินี สังขพรหมณ์ครองคฤหาสถานมีทรัพย์สมบัติประมาณมิได้ ให้ทานรักษาศิล เมื่อสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทพสถาน (ปรุณศรี วัลลิโภคม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๖๕)

สุชนชาติก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุชนกุมาร พราหมณ์บุณชกริกจับนางมโนห์รามาดวาย ต่อมาปุโรหิตคิดหาอุบายฆ่านางมโนห์ร่าก่อนที่จะถูกบุชายัญ นางมโนห์ราขอปีกและหางเพื่อพ่อนร่าถวายพระนางจันทราแล้วบินหนีกลับไปป่าหิมพานต์ พระสุชนเสด็จออกตามหาจนได้พบนางมโนห์ราและพากลับเมือง (วรรณิกา ฌ สงขลา, ๒๕๓๑, หน้า ๔๔)

สุปรารถชาตก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุปรารถชาตผู้ฉลาดรอบรู้เป็นต้นหนใหญ่แทนบิดา ที่ถึงแก่กรรม ต่อมาเขาตบอดทั้งสองข้างเพราะถูกน้ำเค็มซัด จึงไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ได้รับตำแหน่งเจ้าพนักงานตีดราควัดอุณมีค่า เช่น ช้างแก้ว ม้าแก้ว ได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นที่พอพระราชหฤทัย ต่อมาเขาได้กลับไปอยู่ที่ท่าเรือมรุกข์จะอีกครั้ง นายพณิชพากันอ้อนวอนให้เขาเป็นต้นหนอีกและเขาก็ทำได้สำเร็จ สามารถนำเรือกำปั่นฝ่าฟันอุปสรรคในมหาสมุทรได้อย่างปลอดภัย และนำเงินทอง แก้วมณี แก้วประพาพ ที่ได้มาแบ่งปันแก่นายพณิช พร้อมทั้งบอกแก่นายพณิชว่าอย่าออกสู่มหาสมุทรอีกเนื่องจากมีอันตรายมาก (ปรุณศรี วัลลิโภคม, ๒๕๔๕, หน้า ๒๐๓)

สุสันธิชาตก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาครุฑ ครั้งหนึ่งได้แปลงตัวเป็นมาณพไปเล่นสกา กับพระเจ้าตัมพราชและได้เกิดจิตรรักใคร่กับนางสุสันธิผู้เป็นนมเหยื่อของพระราชินีพาพระเทวีหนีไป โดยอากาศเข้าสู่พิภพของตน แล้วได้ร่วมอภิรมย์กับนางสุสันธิ กลับไปเล่นสกา กับพระเจ้าตัมพราชอีก พระเจ้าตัมพราชรับสั่งให้นายอัคคะแสวงหานางให้ทั่วทั้งทางบกและทางน้ำ เมื่อนายอัคคะพบนางสุสันธิในเวลาต่อมา นายอัคคะและนางสุสันธิได้ร่วมอภิรมย์กันตอนที่พญาครุฑไปเล่นสกา เวลาผ่านไปได้เดือนหนึ่ง นายอัคคะกลับมาทูลพระราชินีว่าพบนางแล้วและแจ้งให้พญาครุฑทราบว่าคุณได้อาศัยพ่อค้าขึ้นเรือจากท่าชื่อภารุกกัจฉา ผุงปลาทำเรือแตกและจมลง จึงไปพบและได้นางสุสันธิ เมื่อพญาครุฑคิดว่าเราอยู่ในพิภพสุบรรณยังมีอาภที่รักษานางนั้น ไว้ได้ จึงได้นำนางสุสันธิส่งคืนพระราชินี หลังจากนั้นพญาครุฑก็ไม่ได้ไปเล่นสกาอีก (ปรุณศรี วัลลิโภคม, ๒๕๔๕, หน้า ๓๖๑)

อุลughขาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหงส์ สมัยนั้นหมู่สกุณชาติได้ประชุมกันเพื่อจะเลือกผู้เป็นนายเพราะเห็นมนุษย์ก็มีบุรุษผู้หนึ่งเป็นพญามหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจ สัตว์จัตุบาทก็ประชุมกันตั้งราชสีห์เป็นพญา พวกมัจฉาก็ตั้งปลาอานนท์เป็นพญามัจฉาชาติ เมื่อปรึกษากันแล้วก็เลือกนกเค้าเป็นนาย แต่มีกาดัวหนึ่งร้องคัดค้าน นกและกาจึงได้จิกตีกันและผูกเวรกันแต่นั้นมา สกุณชาติทั้งหลายจึงพร้อมใจตั้ง “หงส์ทองโพธิสัตว์” ให้เป็นพญาและเรียกกันว่า “พญาหงส์” (ปรงศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๑๘๑)

ภาพที่ ๒-๑๐ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยวานร (ปรงศรี วัลลิโกดม, ๒๕๔๕, หน้า ๘๘)

ภาพที่ ๒-๑๑ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้าง

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๑๒ พระโพธิสัตว์กกุสันตะออกผนวช

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

๕. วรรณกรรม

วรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ทางศิลปะแขนงหนึ่ง โดยใช้ภาษาและอักษรเป็นสื่อในการถ่ายทอดเนื้อหาวรรณกรรม ทั้งยังเป็นการจดบันทึกเหตุการณ์หรือขนบประเพณี และได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาอีกด้วย โดยเหตุที่ศาสนามีความเกี่ยวพันและอิทธิพลต่อจิตใจคนไทยเป็นหลักในการดำเนินชีวิต การแสดงออกของคนในชีวิตประจำวันจึงมีเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาสอดแทรกไว้ เนื่องจากวรรณกรรมได้รับอิทธิพลมาจากศาสนา ฉะนั้นวรรณกรรมไทยรุ่นเก่าหลายเรื่อง ได้นำโครงเรื่องจากชาดกซึ่งเป็นวรรณกรรมในพุทธศาสนา มาดัดแปลงใหม่ เช่น วรรณคดีเรื่องพระสุชน-มโนห์รา ก็ดัดแปลงมาจากชาดกเรื่องสุชนชาดก วรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ก็ดัดแปลงโครงเรื่องมาจากสุวรรณสังข์ชาดก ยังมีวรรณคดีบางเรื่องที่ได้รับอิทธิพลโครงเรื่องมาจากคติในศาสนาพราหมณ์ ที่มาปรากฏในประเทศไทยมีหลายเรื่อง แต่ที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย

คือ เรื่องรามเกียรติ์ นอกจากจะได้รับความนิยมทางด้านวรรณกรรมทางวรรณคดีแล้ว ยังเป็นเรื่องที่ช่างเขียนนิยมนำไปสร้างสรรค์เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ประดับผนังอาคาร (สมชาติ มณีโชติ, ๒๕๒๕, หน้า ๑๑๐-๑๑๑) มีหลายเรื่องปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น เรื่องสุชน วัดเขียน จังหวัดอ่างทอง และเรื่องสุวรรณสังข์ (หรือสังข์ทอง) วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ รวมทั้งภายในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ บริเวณชอกหน้าต่างหรือที่เรียกกันว่าบานแพน และส่วนใหญ่จะเขียนภาพสำคัญๆ ที่พอยกตัวอย่าง โดยสังเขป ดังนี้

รามเกียรติ์

เมื่อนนทกได้รับพรจากพระอิศวรให้มีนิวเพชร สามารถชี้ใครให้ตายได้ จึงก่อความวุ่นวายทำให้เทวดาล้มตายเป็นจำนวนมาก พระนารายณ์จึงแปลงเป็นนางอัปสรมาร่ำรายนนทกหลงกลนางอัปสรแปลงจึงร่ำราตามนาง จนนิวชี้มาชี้ที่เพลของตนเอง แต่ก่อนจะสิ้นชีวิตนั้น นนทกได้ตัดพ้อต่อว่าพระนารายณ์ซึ่งแปลงกลับอย่างเดิม พระนารายณ์จึงสาปให้มาเกิดเป็นอสูรมีสิบหน้า ยี่สิบมือ ส่วนพระองค์จะอวดารไปเกิดเป็นมนุษย์เพื่อล้างผลาญเหล่าอสูรผู้อาชรรม์ เทวดาทั้งหลายต่างก็รับอาสาจุติมาเกิดเป็นกำลังของพระนารายณ์ พระลักษมีพระมเหสีพระนารายณ์ได้อวดารมาเกิดเป็นนางสีดา นนทกได้มาเกิดเป็นทศกัณฐ์เจ้ากรุงลงกา มีธิดากับนางมณโฑ คือนางสีดา ซึ่งโหรทำนายว่าชะตาเป็นกาลกิมิต่อบ้านเมือง จึงให้นำไปลอยแพทิ้งแม่น้ำท้าวชนกเก็บนางมาเลี้ยงไว้จนเติบโตใหญ่และเห็นว่าสมควรมีคู่ จึงโปรดให้มีการยกขบวนหาโมลีพระรามซึ่งก็คือพระนารายณ์อวดาร สามารถยกศรได้จึงได้อภิเษกกับนางสีดา

นางไภยเกษิพระมารดาเลี้ยงของพระรามได้คิดค้ำไม่ยอมให้พระรามขึ้นครองราชย์ โดยอ้างสัญญาที่ท้าวทศรถพระบิดาของพระรามได้ให้ไว้แก่นาง พระรามจึงต้องออกเดินป่าพร้อมกับนางสีดา และพระลักษมีผู้เป็นอนุชา ขณะที่ทั้งสามพำนักอยู่กลางป่า นางส่ามนักขานิชฐาของทศกัณฐ์ได้เข้ามาเกี่ยวพาราสีแต่กลับถูกพระรามตัดเท้า ตัดมือ ตัดจมูก ตัดหู นางส่ามนักขาได้รับความทุกข์ทรมานและความอับอาย จึงนำความมาฟ้องทศกัณฐ์พร้อมทั้งพรรณนาถึงความงามของนางสีดา ทำให้ทศกัณฐ์ถึงกับคลั่งไคล้ในตัวนางสีดา มาริศได้รับบัญชาจากทศกัณฐ์ให้แปลงเป็นกวางทองไปล่อนางสีดา จนนางสีดาอยากได้กวางทองจึงขอร้องพระรามให้ตามไปจับกวางทอง กวางทองโดนศรพระรามจึงร้องเหมือนเสียงของพระราม พระลักษมีได้ยิน ด้วยความเป็นห่วงที่จึงได้ตามออกไปช่วยเหลือและหึงนางสีดาให้อยู่คนเดียว ทศกัณฐ์จึงฉวยโอกาสนั้นลอบมาลักพานางสีดาไปยังกรุงลงกา

สงครามครั้งยิ่งใหญ่ก็ได้เกิดขึ้นระหว่างพระรามผู้มีเหล่าวานรเป็นสัมพันธมิตรกับทศกัณฐ์ผู้มีญาติวงศ์ และสหાયรักผู้มีความสามารถในการรบพุ่งเป็นจำนวนมาก พระรามได้ทำการจองถนนข้ามไปยังฝั่งลงกาและได้ทำสงครามจนได้รับชัยชนะได้นางสีดากลับมา และได้ครอง

ราชสมบัติ

เนื้อความตอนท้ายเรื่องรามเกียรติ์ว่าด้วยสงครามระหว่างพระพรต พระสัตรุดอนุชา ทั้งสองของพระรามทำการรบกับสหายของทศกัณฐ์ แต่ในที่สุดพระพรตและพระสัตรุดเป็นฝ่าย ได้ชัยชนะ (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๒๓)

อิเหนา

อิเหนาเป็นที่รู้จักแพร่หลายในเมืองไทย มาตั้งแต่สมัยอยุธยา คือในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่ฉบับที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน คือ อิเหนา หรือดาหลัง บทละครพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโล

เนื้อเรื่องย่อ อิเหนาหรือระเด่นมนตรีมฤฎราชกุมารของเมืองกูเรปัน ได้หมั้นกับบุษบา ธิดาท้าวดาหา ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมวงศ์อัสตัญแดหวา ต่อมาอิเหนาไปร่วมถวายเพลิงพระอัยยิกา ที่เมืองหมันหย่าได้เห็นจินตะหราธิดาของระตูหมันหย่าก็หลงรัก ความทราบถึงท้าวกูเรปันจึงให้เรียกตัวอิเหนากลับ อิเหนาจึงต้องปฏิบัติตามคำบัญชาของพระบิดากลับเมืองกูเรปัน แต่ก็ยังอาลัยรักจินตะหราอยู่ที่ท้าวกูเรปันจึงตัดความยุ่งยาก โดยกำหนดให้อิเหนาเข้าพิธีอภิเษกสมรสกับบุษบา แต่อิเหนาลอบหนีออกจากเมืองเพื่อจะไปหาจินตะหรา ซึ่งอิเหนาปลอมตัวเป็นโจรป่าชื่อปันหยี และมีระตูเมืองต่างๆ มาขอเป็นเมืองขึ้น พร้อมทั้งถวายโอรสและธิดา ในที่สุดอิเหนาก็ได้จินตะหราเป็นชายาและประกาศไม่ยอมเข้าพิธีแต่งงานกับบุษบา พร้อมทั้งกล่าวว่า ถ้าผู้ใดมาสู่ขอนางก็ยินดียกให้

ฝ่ายจรกาซึ่งเป็นอนุชาของระตูเมืองหนึ่งแต่งสารมาขอบุษบา ท้าวดาหาซึ่งได้รับความอับอายมากจึงยกบุษบาให้ แล้วเรื่องยุ่งยากก็เกิดขึ้นเมื่อวิหยาสะก่าโอรสท้าวกูหมังกุหนึ่งได้เห็นภาพบุษบาก็หลงรักส่งทูตมาสู่ขอ แต่ท้าวดาหาปฏิเสธจึงเกิดสงครามขึ้น พวกวงศ์อัสตัญแดหวาต่างส่งทัพมาช่วยท้าวดาหาในการทำศึก อิเหนาก็จำต้องมาช่วยทำศึกในครั้งนี้ตามคำบัญชาของท้าวกูเรปันจนได้ชัยชนะ ระหว่างที่พักอยู่ที่เมืองดาหา อิเหนาได้เข้าเฝ้าท้าวดาหา และได้เห็นบุษบาผู้ทรงสิริโฉม “ถ้าเลิศนารีในแหล่งหล้า” ก็หลงรักนางทันทีและเสียใจในการกระทำของตน เมื่อการศึกเรียบร้อยท้าวดาหาจึงต้องจัดพิธีอภิเษกสมรสระหว่างบุษบากับจรกาในวันนั้นเองอิเหนาวางอุบายเผาเมือง ลักพานางบุษบาไปไว้ในถ้ำ และได้นางเป็นชายา อิเหนาเกรงว่าในเมืองจะสงสัยการกระทำของตน จึงล่านางบุษบาไปแก้สงสัยที่ในเมือง ระหว่างนี้ปะดาระกาหลาทพเจ้าต้นตระกูลมีความโกรธแค้นในการกระทำของอิเหนา จึงบันดาลให้ลมหอบนางบุษบาไปตกที่เมืองปะมอดันและแปลงนางบุษบาให้เป็นชายชื่อว่า อุณากรรณ พร้อมทั้งสาปว่า แม้จะพบกับอิเหนาก็ให้จำกันไม่ได้จนกว่าพี่น้องทั้งสองรวมทั้งสี่ะตรา อนุชาของบุษบา และวิยะดา ขนิษฐาของอิเหนาจะมาพบกันพร้อมหน้า อุณากรรณได้ออกติดตามหาอิเหนาจนมาถึงเมืองกาหลัง ฝ่ายอิเหนา

เมื่อทราบว่ามีบุษบาถูกลมหอบก็เที่ยวติดตามหานางไปทุกหนทุกแห่ง จนกระทั่งมาพบที่เมืองกาหลัง แต่ก็ยังคงจำกันไม่ได้เพราะคำสาปเพียงแต่สงสัย อุณากรณอาศัยอยู่ที่เมืองกาหลังชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่เห็นว่าจะปิดความลับไว้ไม่ได้จึงหนีไปบวชเป็นเณรบนเขาแห่งหนึ่ง

ฝ่ายสียะตราออกติดตามอิเหนาและบุษบาโดยปลอมตัวเป็นข้าหรั้นมาถึงเมืองกาหลัง ได้พบกับอิเหนาแต่ก็ยังไม่จำกันไม่ได้ ข้าหรั้นหลงรักวิยะดา ซึ่งได้ชื่อว่า เกนหลง ข้าหรั้นใช้อุบายลักนางจากบันหยีจนจะเกิดการรบพุ่งกันขึ้น แต่ในที่สุดก็ทราบความจริงว่าเป็นพี่น้องกัน อิเหนาจึงยกนิยฐาให้ข้าหรั้นด้วยความเต็มใจเพราะเป็นคู่ตุนาหงันกันมา ต่อมาอิเหนาได้พบเณรซึ่งเกิดความสงสัยว่าจะเป็นบุษบาจึงใช้อุบายลวงนางมาไว้ในเมืองเพื่อหาทางพิสูจน์ ประสันดาซึ่งเป็นพี่เลี้ยงก็สร้างหนังเล่นเรื่องอิเหนากับบุษบาก่อนถูกลมหอบ เณรระลึกถึงความหลังจนกระทั่งความก็ปรากฏว่าเณรคือบุษบา (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๒)

อุณรุท

แต่เดิมจะเชื่อตามมติของนายชนิด อยู่โพธิ์ ว่า อุณรุท มาจากวิษณุปุราณะ แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้เสนอความคิดใหม่ว่า เรื่องอุณรุทน่าจะมาจากเรื่องหริวงส์ ซึ่งเป็นภาคผนวกของคัมภีร์มหาภารตะมากกว่าวิษณุปุราณะฉบับร้อยกรองเท่าที่พบมี ๒ ส่วน คือ อนิรุทธคำฉันท์ กวีนิพนธ์ในสมัยอยุธยาซึ่งเชื่อกันว่าเป็นของศรีปราชญ์ ส่วนอีกส่วนหนึ่ง คือ บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เนื้อเรื่องย่อ ท้าวกรุงพานพระยายักษ์ผู้อาธรรมลอบไปขมนางสุจิตราเมสสิของพระอินทร์ในสวรรค์ นางแค้นใจยิ่งนัก ขอลุติไปเกิดในเมืองมนุษย์เพื่อล้างผลาญพระยายักษ์ พระฤๅษีเก็บนางได้จากดอกบัวนำมาเลี้ยงไว้และให้ชื่อว่า นางอุษา ท้าวกรุงพานได้ขอนางมาเลี้ยงเป็นธิดาบุญธรรม พระอุณรุทเป็นนั้ดดาของพระบรมจักรกฤษณ์ซึ่งก็คือพระนารายณ์อวตาร มาปราบท้าวกรุงพาน วันหนึ่งพระอุณรุทประพาสป่าพร้อมกับนางศรีสุดาผู้เป็นชานา พระมาตุลี เณรมิตกายเป็นกวางทองมาล่อ พระอุณรุทตามกวางทองมาจนถึงพระไทรก็หยุดพำนักอยู่ ณ ที่นั้น พระไทรเทพารักษ์พอใจในความอ่อนน้อมของพระอุณรุท จึงอุ้มพระอุณรุทไปส่งยังปราสาทของนางอุษา พระองค์ได้นางเป็นชานาเพียงชั่วคืนหนึ่งเท่านั้นก็ถูกพระไทรอุ้มกลับไปยังที่ประทับตามเดิม

เมื่อรู้สึกตัวทั้งสองต่างก็เศร้าโศกถึงกัน นางอุษาได้ทราบว่ามีบุษบาที่มาร่วมบรรทมกับนาง คือ พระอุณรุท ก็เพราะนางศุกัลยลักษณ์พี่เลี้ยงได้วาดรูปเทพเจ้าและกษัตริย์ให้นางเลือกดู นางศุกัลยลักษณ์ได้ไปส่งข่าวให้พระอุณรุททราบ ทั้งสองจึงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขชั่วระยะเวลาหนึ่งความก็ล่วงรู้ไปถึงท้าวกรุงพาน ท้าวกรุงพาน โกรธแค้นแสนสาหัสได้บัญชาให้ท้าวกำพลพระยานาคจับพระอุณรุทผูกประจานไว้ที่ยอดปราสาท สงครามครั้งยิ่งใหญ่จึงเกิดขึ้นระหว่าง

ท้าวบรมจักรกฤษณ์พระไกรสูทซึ่งเป็นพระบิดาของพระอนุรุธกับท้าวกรุงพาณ ท้าวกรุงพาณเสียที่ ถูกพระอนุรุธขว้างด้วยขำมรงค์สิ้นชีวิต

พระอนุรุธได้รับอภิเษกให้ครองเมืองกับนางศรีสุดาและนางอุษา ต่อมาพระองค์ ก็ออกไปล้อมช้างและได้นางกนิรทั้ง ๕ เป็นชายาอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งก็กลับเมือง (ภาพเกี่ยวกับ วรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๓)

สมุทโหมย

เรื่องของสมุทโหมย ก็คือ สมุทโหมยสชาดก เนื้อเรื่องย่อ พระสมุทโหมยเป็นผู้เชี่ยวชาญด้าน ศรศิลป์อย่างยิ่ง วันหนึ่งพระองค์ประพาศไพรเพื่อคล้องช้าง พระโพเทพารักษ์ซึ่งพระสมุทโหมย ไปหยุดพำนักอยู่พอใจในจริยวัตรและรูปโฉมของพระองค์ จึงอุ้มพระองค์ไปยังปราสาทของ นางพินทุมดีทั้งสองได้อยู่ร่วมกันเพียงคืนเดียวเท่านั้น จากนั้นพระโพเทพารักษ์ก็อุ้มพระสมุทโหมย กลับ ทั้งสองเสรำโศกยิ่งนัก นางรัตนธรีพี่เลี้ยงของนางพินทุมดีได้วาดรูปเทพเจ้าหลายองค์ให้นางดู ครั้นมาถึงรูปของพระสมุทโหมย นางก็จำได้ว่าเป็นชายที่ได้มาร่วมบรรทมกับนาง นางรัตนธรี จึงรับอาสาไปแจ้งข่าวให้พระสมุทโหมยทราบพระสมุทโหมยจึงได้เดินทางมาหานางด้วยราชรถ ซึ่งพระวิศุกรรมนำมาให้ ทั้งสองอยู่ด้วยกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาพระบิดาของนางพินทุมดี โปรดให้มีการยกโลหธนู ผู้ที่มีความสามารถก็จะได้นางพินทุมดี พระสมุทโหมยยกธนูขึ้นได้ อย่างง่ายดายและแสดงความสามารถทางศรศิลป์ในท่ามกลางมหาสมาคม แต่กษัตริย์ทั้ง ๑๐ องค์ ผู้หมายจะชิงนางพินทุมดีไม่ยอมแพ้สงครามจึงเกิดขึ้น พระสมุทโหมยได้รับชัยชนะและได้อภิเษก กับนางพินทุมดี

พระสมุทโหมยได้รับพระขรรค์วิเศษซึ่งมีฤทธิ์ทำให้เหาะได้จากวิทยารตนหนึ่ง พระองค์ จึงพานางเหาะเที่ยวชมป่าหิมพานต์และได้พำนักอยู่กับท้าวทุมราชผู้เป็นประมุขของเหล่ากนิรด้วย ต่อมาพระขรรค์วิเศษถูกขโมย ทั้งสองจึงเดินทางด้วยความยากลำบากจนถึงฝั่งทะเล พระสมุทโหมย ชวนนางพินทุมดีเกาะขอนไม้จัวข้ามฝั่งคงคามือถึงกลางฝั่งขอนถูกคลื่นซัดขาด ๒ ท่อน ความพลัดพรากจึงบังเกิดขึ้น นางพินทุมดีขึ้นฝั่งได้มาขออาศัยอยู่กับหญิงชราคนหนึ่ง นางได้ขาย ชำรงค์เพื่อนำมาสร้าง โรงทาน และให้วาดภาพเรื่องราวแต่หนหลังของพระสมุทโหมยและนางไว้ ที่ฝาผนัง ต่อมานางได้บวชชี

พระสมุทโหมยขึ้นฝั่งได้ด้วยการช่วยเหลือของนางเมขลา และได้รับพระขรรค์คืนด้วย พระองค์ได้แปลงเป็นพราหมณ์ติดตามนางมา และได้พบกับนางเพราะภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่โรงทานเป็นเหตุ (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๓-๑๔)

กาวิ

เรื่องตอนต้นมาจาก พหุโลกาวิชาดก แต่เนื้อเรื่องตอนปลายนับแต่การชบตัวลูกเสือ ลูกวัว ผู้แต่งคงจะอาศัยการประสมประสานที่มาจากหลายๆ เรื่องเข้าด้วยกัน เช่น สีนหาทชาดกเรื่องกาวิ

สำนวนที่รู้จักกันดี คือกาวิบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื้อเรื่องย่อ ลูกเสือและลูกวัวได้ร่วมมือกันสังหารแม่เสือเพราะ โกรธแค้นที่แม่เสือไม่รักษาสัญญาที่จะไม่ฆ่าแม่วัว หลังจากนั้นก็ชวนกันเดินทางไปด้วยกัน จนกระทั่งมาพบพระฤๅษีคนหนึ่งพระฤๅษีเมื่อทราบเรื่องราวหลังของสัตว์ทั้งสองก็บังเกิดความเมตตาชบสัตว์ทั้งสองให้เป็นมนุษย์ ลูกเสือให้ชื่อว่าพหลวิชัย ลูกวัวให้ชื่อว่า กาวิ นอกจากนี้พระฤๅษีก็ยังทำพิธีถอดดวงใจของทั้งสองและบรรจุไว้ในพระขรรค์ซึ่งได้มอบให้เป็นอาวุธประจำตัว พหลวิชัยและกาวิหยุดพำนักอยู่ใต้ต้นไม้แห่งหนึ่งนอกเมืองจันทบุรี กาวิรับอาสาไปตักน้ำให้พหลวิชัยและได้ฆ่ายักษ์ในสระน้ำนั้นตาย ความล่องรู้ไปถึงเจ้าเมืองได้ยกพระธิดาและบ้านเมืองให้แก่พหลวิชัย ส่วนกาวิขออาสาพระเชษฐาเดินทางต่อไปได้มาถึงเมืองร้างแห่งหนึ่ง ได้พบกับนางจันทสุดาพระธิดาซึ่งหลบซ่อนภัยจากนกอินทรียักษ์อยู่ในคลองใหญ่ กาวิรับอาสาปราบนกจนสำเร็จและได้นางเป็นชายา

ท้าวสันนุราชเก็บผอบทองซึ่งใส่เส้นผมของนางจันทสุดาได้หลงรักใคร่อยากได้นางเป็นชายา เฒ่าทศประสาทข้าหลวงเดิมของนางจันทสุดารับอาสาพานางมาถวาย นางใช้อุบายเผาพระขรรค์ของกาวิจนกาวิขาดใจตายและพานางจันทสุดามาถวายท้าวสันนุราช ด้วยอำนาจความสัจย์ชื่อของนางจันทสุดา ท้าวสันนุราชไม่สามารถจะเข้าใกล้นาง ฝ่ายพหลวิชัยเห็นดอกบัวเสียงทวยของกาวิเหี่ยวลงก็รู้ว่าพระอนุชาตกอยู่ในอันตรายจึงติดตามมาและได้ช่วยชีวิตกาวิ จากนั้นก็ติดตามมาถึงเมืองของท้าวสันนุราช พหลวิชัยซึ่งได้ปลอมเป็นฤๅษีรับอาสาชบท้าวสันนุราชให้กลับเป็นหนุ่มรูปงามและเมื่อได้โอกาสก็ผลักท้าวสันนุราชเข้ากองไฟสิ้นชีวิต กาวิจึงออกมาปรากฏร่างแทนท้าวสันนุราช และได้ครองเมืองกับนางจันทสุดาต่อมา (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๔)

สุธน

มาจากสุธนชาดก เป็นเรื่องที่ได้ได้รับความนิยมแพร่หลายทั่วเอเชีย แต่ละประเทศต่างแปลเป็นภาษาของตน สำนวนภาษาไทยมีเท่าที่พบ ๔ สำนวนคือ พระสุธนคำฉันท์ พระสุธนคำกาพย์ พระสุธนคำกลอนและบทละครเรื่องพระสุธน

เนื้อเรื่องย่อ พระยานาคจิตรชมพูได้มอบบ่วงนาคบาสาให้แก่พรานบุญ เพื่อตอบแทนพรานบุญที่ได้ฆ่าพราหมณ์ที่มุ่งประทุษร้ายตน พรานบุญได้ใช้บ่วงนั้นคล้องนางมโนहरา นางกินรี ซึ่งเป็นธิดาของท้าวทุมราชแห่งเขาไกรลาสและได้นำมาถวายเป็นชายาของพระสุธน ต่อมาพระสุธนต้องยกทัพไปปราบข้าศึกที่ยกมารุกรานชายแดน ปุโรหิตซึ่งแค้นเคืองพระสุธนมาแต่เดิม

ยุยงให้พระบิดาของ พระสุธนนำนางมโนห์รามาบูชาญานางมโนห์ราทำอุบายขอปีกหางของนาง มาร่ายรำในพิณภูเขาญญ และเมื่อได้โอกาสนางก็บินหนีไป นางได้ฝากผ้ากำพล ชำรงคัมภีร์ไว้ กับพระฤๅษีเพื่อให้พระสุธนใช้เป็นเครื่องนำทางไปยังเมืองของนาง พระสุธนติดตามนางไป ด้วยความยากลำบาก ต้องฝ่าอุปสรรคนานัปการ เป็นเวลานานถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ก็ถึง เมืองของนาง

พระสุธนถอดรำวงค์ใส่ลงไปในหม้อน้ำที่นางทาสีจะนำไปสระสรงนางมโนห์รา นางจึงทราบว่พระสวามีได้ติดตามมา พระสุธนซึ่งนอกจากจะต้องแสดงความสามารถในด้าน ศรศิลป์ท่ามกลางมหาสมาคมแล้ว ยังต้องเลือกนางมโนห์ราออกจากกลุ่มพระธิดาทั้ง ๗ ซึ่งแต่งกาย เหมือนกันอีก พระสุธนไม่สามารถจะตัดสินใจได้ ร้อนถึงพระอินทร์ต้องแปลงเป็นแมลงวันมาเกาะ ที่ช่องผมของนางมโนห์รา พระองค์จึงเลือกนางได้ถูกต้อง (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๕)

พระสุธน

มาจากสุธนุชาดก เท่าที่พบมี ๓ ตำนวน คือ สุธนุคัมภีร์ ๒ ตำนวน และสุธนุคัมภีร์ นิพนธ์ของพระยาอิสราณภาพ (อัน)

เนื้อเรื่องย่อ พระสุธนได้ลอบเข้าไปชมโฉมนางจिरประภาซึ่งอยู่ในปราสาท ๗ ชั้น ด้วยความช่วยเหลือของม้าวีเศษของพระองค์ที่ชื่อว่ามณีกิกิ หรือมณีกาก แต่พระองค์ก็ถูกนาง จับได้ ทั้งสองอยู่ด้วยกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง ความล่วงรู้ไปถึงพระบิดาของนาง พระองค์ก็ให้มีการแข่งขันยกมหาธนูเพื่อชิงนางจिरประภา พระสุธนคนเดียวเท่านั้นที่สามารถยกธนูและยิงธนู ผ่านเครื่องกีดขวางได้อย่างง่ายดาย พระองค์จึงได้นางเป็นชายา แต่ก็ต้องทำสงครามกับหกกษัตริย์ ที่ไม่ยอมแพ้จนมิชชั พระสุธนพานางจีม้ามณีกากกลับเมืองระหว่างทางทั้งสองได้หยุดพักที่ศาลา ของพระยายักษ์โกญดาล พระยายักษ์โกญดาลผ่านมาพบเข้าหวังที่จะจับทั้งสองกินเป็นภัทษาหาร จึงเกิดการสู้รบกับม้ามณีกาก ม้ามณีกากเสียทีถูกพระยายักษ์จับตัวได้ พระสุธนและนางจिरประภา หนีไปได้ และได้โดยสารเรือพ่อค้า แต่เรืออัปปาง ทั้งสองจึงต้องพลัดพรากจากกัน นางจिरประภา มาขึ้นฝั่งที่เมืองแห่งหนึ่ง นางได้ขายรำวงค์และนำทรัพย์เหล่านั้นมาสร้างโรงงาน พร้อมกับให้ วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวแต่หนหลังระหว่างนางกับสวามี

พระสุธนได้มาขึ้นฝั่งที่เมืองของพระยายักษ์ และได้พบกับนางกเรณุกา ขนิษฐาที่ถูก พระยายักษ์โกญดาลจับมาเป็นบริวารของนางอัญชวดีผู้เป็นน้องสาวของพระยายักษ์ นางอัญชวดี ให้รับพระสุธนเข้าไปในปราสาทของนาง ต่อมาพระสุธนก็ได้นางรวมทั้งนางกเรณุกาเป็นชายา พระสุธนทำอุบายได้ม้าคืนมาด้วยความร่วมมือของนางกเรณุกา และเมื่อได้โอกาสก็ขี่ม้าลอบหนีไป

พระสุธนได้พบกับนางจिरประภาเนื่องจากภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นเหตุ ทั้งสองจึงชวนกันกลับเมือง หลังจากพิธีอภิเษกพระสุธนได้ไปรับนางอัญชวดีและบริวาร พร้อมทั้งได้แสดงธรรมแก่พระยายักษ์ผู้ซึ่งคลายทิฐิมานะและยอมมอบนางให้โดยดี (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๕-๑๖)

เรื่องสังข์ทอง

มาจาก สุวรรณสังข์ชาดก เป็นเรื่องที่ได้รับนิยมนิยมในหมู่คนไทยมานานแล้วดังจะเห็นได้จากสำนวนต่างๆ คือ สังข์ทองคำกาพย์ ๒ สำนวน สังข์ทองคำฉันท์ และสังข์ทองบทละคร ๒ สำนวน

เนื้อเรื่องย่อ ท้าวศวมลมีมเหสีองค์หนึ่งชื่อจันทร์เทวีและสนมเอกชื่อจันทา นางจันทาเกรงว่าโอรสของนางจันทร์เทวีจะได้รับราชสมบัติ จึงทำอุบายคบคิดกับ โจรจับไล่ นางจันทร์เทวีและโอรสออกจากเมือง นางจันทร์เทวีพาโอรสที่พระหระเหินไปอาศัยอยู่กับตายายในป่า พระสังข์ซึ่งแอบซ่อนอยู่ในหอยสังข์เห็นมารดาต้องตกทุกข์ได้ยากจึงออกจากหอยสังข์คอยช่วยเหลือมารดาต่อมาความลวงรู้ไปถึง นางจันทาเกรงว่าพระสังข์จะเป็นเสี้ยนหนามจึงไปยุยงให้ท้าวศวมลจับพระสังข์ประหารชีวิต พระสังข์ถูกถ่วงน้ำจมนลงก้นบาดาล บังเอิญท้าวภูษงค์พญานาคมาพบเข้าจึงนำไปรักษาพยาบาล ท้าวภูษงค์เห็นว่าพระสังข์ไม่อาจอยู่กับพวกตนได้จึงส่งพระสังข์มาให้ นางยักษ์พันธุรัตซึ่งเป็นสหายของตนเพื่อเลี้ยงดูเป็นบุตรบุญธรรม

นางพันธุรัตมีความรักใคร่เอ็นดูพระสังข์ยิ่งนัก นางเกรงว่าพระสังข์จะรังเกียจถ้ารู้ว่านางเป็นยักษ์จึงแปลงตัวเป็นมนุษย์ พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตจนกระทั่งมีอายุได้ ๑๕ ปีได้รู้ความจริงจึงคิดที่จะหลบหนี วันหนึ่งพระสังข์ได้โอกาสในขณะที่นางพันธุรัตไม่อยู่ลอบหุบตัวในบ่อทองแล้วขโมยไม้เท้าแก้ว เกือกแก้ว และรูปเงาะเหาะหนีไป นางพันธุรัตเมื่อรู้ว่าพระสังข์หลบหนีไป จึงติดตามมาทันที่เขตแดน นางอ้อนวอนขอให้พระสังข์กลับไปอยู่กับนางตามเดิม แต่พระสังข์ไม่ยินยอม นางยักษ์เสร์รา โศกเสียใจจนอกแตกตาย ก่อนจะสิ้นชีวิตนางให้มนต์เรียกปลาเรียกเนื้อแก่พระสังข์บทหนึ่ง

พระสังข์ในรูปของเจ้าเงาะมาถึงเมืองสามล ท้าวสามลมีธิดา ๗ องค์ ปรารถนาจะให้ธิดามีคู่ครอง จึงป่าวประกาศให้ชายหนุ่มทั้งหลายมาประชุมกันเพื่อให้ธิดาทั้ง ๗ เลือก นางธิดาคนสุดท้ายต้องเลือกได้เจ้าเงาะ ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียดน่าชัง ท้าวสามลโกรธแค้นธิดามาก จึงขับไล่ให้ไปอยู่กับเจ้าเงาะที่กระท่อมปลายนา ต่อมาท้าวสามลหาอุบายฆ่าเจ้าเงาะถึง ๒ ครั้ง แต่ไม่สำเร็จพระอินทร์ส่งสารธิดาคนสุดท้ายให้เจ้าเงาะถอดรูป จึงทำอุบายมาทำพันทึกลีซิงบ้านซิงเมืองกับท้าวสามล หกเขยออกตีคลีตามคำขอร้องของท้าวสามลแต่ก็แพ้ ท้าวสามลจึงต้องไปอ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากเจ้าเงาะ เจ้าเงาะจึงยอมถอดรูปและออกไปตีคลีจนได้รับชัยชนะ

ท้าวสามลจึงอภิเษกให้ครองเมือง ฝ่ายท้าวศุภมิตรทราบความจริงภายหลังว่านางจันทร์เทวีไม่ผิด จึงให้รับนางกลับมาครองตำแหน่งมเหสีตามเดิม ต่อมาทั้งสองออกติดตามหาพระสังข์จนมาพบกัน ที่เมืองของท้าวสามล และเรื่องก็จบลงด้วยความสุข (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๖)

สังข์ศิลป์ชัย

ได้รับความนิยมนอย่างแพร่หลายมานาน สำนวนภาคกลางมี ๒ สำนวน คือ สังข์ศิลป์ชัย บทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) และสังข์ศิลป์ชัยกลอนสวด แต่งประมาณรัชกาลที่ ๑-๓

เนื้อเรื่องย่อ นางเกสรสุมณฑา ขนิษฐาของท้าวกุศราชนแห่งแคว้นปัญญาลถูกพระยายักษ์ กุมภัณฑ์ลักพาตัวไป นางมีธิดากับพระยายักษ์ ชื่อว่า ศรีสุพรรณ พระยายักษ์กุมภัณฑ์เล่นสกาแพ้ พระยานาคจึงจำต้องยกนางศรีสุพรรณให้เป็นชายาของพระยานาค ฝ่ายท้าวกุศราชนมีโอรสกับนาง ทั้ง ๗ องค์ องค์ละคน นางผู้พี่ทั้ง ๖ อัจฉา นางปทุมน้องคนสุดท้ายท้องที่ประสูติโอรสเป็นผู้มีบุญ มีพระบรรพ์ และศร ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดจึงหาทางกำจัด โดยอ้างว่าเป็นกาลกิณี นางปทุมและโอรส พร้อมกับนางไกรสรสาวใช้ซึ่งคลอดลูกเป็นราชสีห์ มีชื่อว่า สิงหรา ถูกขับออกจากเมือง ด้วยบุญบารมีของพระกุมาร พระอินทร์ลงมาเนรมิตเมืองให้อยู่ ต่อมาहनางคิดกำจัดสังข์ศิลป์ชัย โดยส่ง ขนมยาพิษมาให้แต่ไม่สำเร็จ หกกุมารแสวงหูกไม่ตรีกับสังข์ศิลป์ชัยและอาศัยอิทธิฤทธิ์ของ สังข์ศิลป์ชัยที่สามารถเรียกหมูนก ปลา เนื้อ มาอวดอ้างกับพระบิดาว่าเป็นความสามารถของพวกคน ท้าวกุศราชนหลงเชื่อจึงบัญชาให้หกกุมารออกไปตามหานางเกสรสุมณฑา หกกุมารจึงมาลวง สังข์ศิลป์ชัยให้เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนพวกตน

สังข์ศิลป์ชัย และสิงหราตามหานาง ไปถึงเมืองได้ฆ่าพระยายักษ์กุมภัณฑ์ตาย และลงไปปรับ นางศรีสุพรรณที่เมืองบาดาล สังข์ศิลป์ชัยพา ๒ นางกลับไปสมทบกับหกกุมารที่รออยู่ หกกุมาร ริษยาในความสามารถของสังข์ศิลป์ชัยจึงแกล้งผลักสังข์ศิลป์ชัยตกเหว สองนางรู้เท่าทันในอุบาย ของหกกุมาร จึงใช้ผ้าสไบและช่องปักไว้เป็นเครื่องเสียงทาย ถ้าสังข์ศิลป์ชัยรอดชีวิตก็ขอให้มี ผู้นำสไบและช่องกลับไปยังเมือง สังข์ศิลป์ชัยขึ้นจากเหวได้ด้วยความช่วยเหลือของเทวดา ต่อมา ท้าวกุศราชนทราบความจริง จึงยกทัพมารับทั้งหมดกลับเข้าเมือง และอภิเษกให้สังข์ศิลป์ชัย ครองเมืองกับนางศรีสุพรรณ (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๗)

ไชยเชษฐ

ได้รับความนิยมนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ในรูปของบทละคร (นอก)

เนื้อเรื่องย่อ พระยายักษ์สิงห์ลรับนางจำปาทองซึ่งอาศัยอยู่กับพระฤๅษีมาเลี้ยงเป็นธิดา บุญธรรมและให้ชื่อใหม่ว่า นางสุวิญชา ฝ่ายพระไชยเชษฐพามเหสีทั้ง ๗ ประพาสาป่า พระมาตุลี

แปลงเป็นกวางทองมาต่อพระไชยเชษฐาตามกวางจนกระทั่งมาถึงสวนของพระยาศรีสังข์สิงห์ได้พบกับนางสุวิญาซึ่งออกมาประพาสอุทยาน พระยาศรีสังข์สิงห์พอใจพระไชยเชษฐา อนุญาตให้พำนักอยู่ในเมือง ต่อมารณพัตร์ส่งทูตมาขอนางสุวิญา เมื่อไม่ได้ก็ยกทัพมาล้อมเมือง พระไชยเชษฐาจำต้องรับอาสาออกไปทำศึกต่างๆ ที่ไม่มีฤทธิ์เดช พระอินทร์ได้นำศรลงมาให้พระไชยเชษฐาแสดงศรไปมารณพัตร์ตาย พระไชยเชษฐาจึงได้อภิเษกกับนาง

พระไชยเชษฐาพานางสุวิญาซึ่งมีครรภ์แก่กลับเมือง นางทั้ง ๗ รัชชานางสุวิญาทำอุบายกำจัดนางโดยถือโอกาสขณะที่พระไชยเชษฐาออกไปจับช้าง นำโอรสของนางสุวิญาที่เพิ่งประสูติใหม่ไปฝังในป่าและเอาท่อนไม้ใส่พานมาแทน พระไชยเชษฐาหลงเชื่อคำของนางทั้ง ๗ ให้จับนางสุวิญาออกจากเมืองพร้อมกับนางแม่วีเลี้ยง นางแม่วพานางสุวิญาไปขุดหาพระโอรสที่ฝังไว้เมื่อพบแล้วจึงเดินทางไปยังเมืองของพระยาศรีสังข์สิงห์ โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระมาตุลีพระยาศรีสังข์สิงห์เรื่องพระไชยเชษฐายิ่งนักแต่ก็รักใคร่พระนัคนดา ซึ่งให้ชื่อว่าพระนารายณ์ธิเบศร์ พระไชยเชษฐาซึ่งทราบความจริงในภายหลังได้ออกติดตามมาถึงเมืองของพระยาศรีสังข์ ได้พบกับพระโอรสและเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ครที่พระนารายณ์ธิเบศร์แสดงไปที่พระบิดากลายเป็นดอกไม้ ส่วนครที่พระไชยเชษฐาแสดงไปก็กลายเป็นทิพย์อาหาร ทั้งสองฝ่ายจึงได้ทราบความจริง พระไชยเชษฐาได้อาศัยพระนารายณ์ธิเบศร์ช่วยอ่อนน้อมให้พระยาศรีสังข์หายโกรธ และได้คืนดีกับนาง (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๗-๑๘)

พระรถเมรี

มาจากเรื่อง รถมเสนชาดกพระรถเมรีเป็นเรื่องที่ได้รับความนิยมมากมีสำนวนต่างๆ ๑๒ สำนวน คือพระรถคำกาพย์ ๑ สำนวน พระรถคำกลอน ๓ สำนวน พระรถคำฉันท์ ๓ สำนวน พระรถบทละคร ๓ สำนวน กาพย์ขับไม้และมโหรีเรื่องพระรถอย่างละสำนวน

เนื้อเรื่องย่อ นางสิบสองรอดพ้นจากการปองร้ายของนางยักษ์สุนันทาหลายครั้ง จนได้มาเป็นมเหสีของพระเจ้ารถลธิธิ นางยักษ์ยังผูกพยาบาทอยู่ได้ตามมาถึงเมืองของพระเจ้ารถลธิธิและแปลงกายเป็นนางงามอยู่ในดอกบัว พระเจ้ารถลธิธิให้รับนางไปอภิเษกเป็นมเหสีโปรดปรานยิ่งกว่านางสิบสอง นางยักษ์แกล้งทำเป็นป่วยหนักประสงค์จะได้ดวงตานางสิบสองมาผสมเป็นโอสถ พระเจ้ารถลธิธิก็บัญชาให้เป็นไปตามที่นางปรารถนา นางสิบสองถูกส่งตัวไปคุมขังที่อุโมงค์และต่างก็คลอดโอรส มีแต่โอรสของนางสำภา ซึ่งเป็นขนิษฐาคนสุดท้ายที่รอดชีวิต ชื่อพระรถเสนมิแก้วพิเศษได้ไปทำพินันกับพระเจ้ารถลธิธิ พระเจ้ารถลธิธิจึงได้ทราบความจริง ก็โปรดปรานเป็นยิ่งนักนางสุนันทาธิดาพระรถเสน นางแกล้งทำเป็นป่วยหนักต้องการผลมะม่วงหาวมะนาวโห่ที่เมืองของนาง พระรถเสนต้องเดินทางไปนำมาตามคำบัญชาของพระบิดา

พระฤๅษีที่พระรถเสนแะไปนมัสการ สงสารพระรถเสนที่จะถูกยักษ์จับกินตามที่ นางยักษ์สุนันทาสั่งมาในสาร จึงแปลงสารเป็นว่าให้จัดการอภิเษกสมรสระหว่างพระรถเสนกับ นางเมรีในทันทีที่พระรถเสนถึงเมือง และการก็เป็นไปตามนั้น พระรถเสนเปล็ดเปล็ดอยู่กับนางเมรี จนม้าต้องเดือนให้ระลึกลงถึงพระมารดา พระรถเสนลอบหนีไปพร้อมกับของวิเศษและเนตร นางสิบสองในคืนที่นางเมรีถูกมอมสุราเมามาย นางเมรีติดตามพระสวามีไปด้วยความรัก ถึงแม่ นางพยายามวิงวอนสักเพียงใด พระรถเสนก็ไม่ยอมกลับเพราะยึดความกตัญญูที่มีต่อพระมารดา เป็นที่ตั้ง พระองค์กลับไปประสมเนตรให้นางสิบสอง และฆ่านางสุนันทาตาย พระเจ้ารถลัทธาให้รับ นางสิบสองมาอภิเษกตามเดิม เมื่อเหตุการณ์ทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว พระรถเสนรีบกลับไปหานางเมรี ซึ่งกำลังจะขาดใจ คำอธิษฐานครั้งสุดท้ายของนางก็คือ

“ชาตินี้เนื่องตามพระองค์มา	ไต่ความเวทนาจาบัลย์
ไปชาติหน้าขอให้องค์พระทรงกุช	ต้องตามนุชชุดุศอกันแสงศัลย์”

(ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๘)

โศวัต

ที่มีเป็นบทละครนอก เป็นที่นิยมในลานนา จะเห็นได้จากคาวซอที่มีชื่อเสียงของ ทางเหนือคือ เรื่อง เจ้าสุวัตกับนางบัวคำ

เนื้อเรื่องย่อ นางปทุมวดีถือกำเนิดในดอกบัว พระฤๅษีโคดมนำนางมาเลี้ยงไว้จนเติบโตใหญ่ วันหนึ่งนางลอยพวงมาลัยเพื่อแสวงหาคู่ครอง พระโศวัตเก็บพวงมาลัยได้จึงออกติดตามหานาง จนพบและได้นางเป็นชายา พระฤๅษีจึงอัญเชิญท้าวสักกะมาประกอบพิธีสมรสแก่ให้ทั้งสอง พระโศวัตและนางปทุมวดีได้พำนักอยู่กับพระฤๅษีชั่วระยะเวลาหนึ่ง วันหนึ่งม้าทรงของพระโศวัต เหาะข้ามเมืองของพระยายักษ์จัตรา พระยายักษ์โกรธแค้นให้จับตัวม้าไว้ ฝ่ายพระโศวัตเมื่อม้าทรง หายไป จึงชักชวนนางออกติดตามมาถึงกลางป่า พรานไพรผู้หนึ่งถือโอกาสขณะที่พระโศวัต นอนหลับอยู่กับนางใช้ปืนยิงพระโศวัตจนเสียชีวิต และขู่บังคับนางไป ระหว่างทางนาง ได้โอกาสฟันพรานตาย จากนั้นก็ได้กระเซอะกระเซิงไปตามฝิ่งน้ำ พระฤๅษีเห็นทั้งสองหายไป จนผิดสังเกต จึงออกตามมาได้พบพระโศวัตนอนสิ้นชีวิตอยู่ พระฤๅษีกรอกยาวิเศษใส่ปาก พระโศวัตจึงได้ฟื้นชีวิตขึ้นมาหลังจากที่ได้เรียนมนตร์วิเศษจากพระฤๅษีหลายบท พระโศวัต ก็ได้อำลาพระฤๅษีออกติดตามนางจนมาถึงเมืองของพระยายักษ์ได้รู้ดาของพระยายักษ์ คือ นางสุราลักษณ์เป็นชายาต่อมาพระองค์ก็ได้เหาะหนีไปพร้อมกับม้า

ฝ่ายนางปทุมวดีได้ขอโดยสารเรือของพ่อค้า พ่อค้าหลงรักนางเกิดการทะเลาะวิวาทขึ้น นางทำอุบายมอมเหล้าพ่อค้าทั้งหมด และได้บังคับเรือหนีไป นางได้มาพบกับนางสุธาลักษณ์ซึ่ง เทียวหาพระสวามีอยู่ นางทั้งสองได้ทราบความจริงว่าได้ร่วมพระสวามีคนเดียวกัน จึงชวนกัน เดินทางไปด้วยกันจนถึงเกาะแห่งหนึ่ง นางปทุมวดีซึ่งมีครรภ์แก่ได้ประสูติโอรส ึ่งใหญ่ซึ่งอาศัยอยู่ที่นั่นได้กลืนควาเลือดจึงออกมาคือนางจันสิ้นชีพ นางสุธาลักษณ์จึงอุ้มโอรสที่เพิ่งกำเนิดใหม่ของ นางปทุมวดีเดินทางต่อไป พระเจ้ากรุงจัมปาผ่านมาพบนางปทุมวดีซึ่งนอนสิ้นชีพอยู่ จึงเกิด ความรักใคร่ในตัวนาง ได้ให้หมอลหลวงรักษาพยาบาลนางจนฟื้นขึ้นมา ต่อมาพระองค์ก็ได้ชุบเลี้ยง นางในฐานะเป็นพระธิดา นางปทุมวดีได้สร้างศาลา และให้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องราว หนหลังของนางและพระสวามีไว้ พระโศวัตได้ช่วยชีวิตพระยานาคคนหนึ่งไว้ พระยานาคจึงเชิญ พระองค์ไปเที่ยวยังเมืองนาคและได้ยกพระธิดาองค์หนึ่งให้เป็นชายาของพระโศวัต พระโศวัต เพลิดเพลินอยู่ในเมืองนาคอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนมาต้องเดือนให้หนีถึงนางปทุมวดี พระโศวัตจึง ตัดสินใจออกตามหานางปทุมวดี ระหว่างทางก็ได้พบกับนางสุธาลักษณ์และโอรสจากนั้นก็ ได้ติดตามไปจนถึงเมืองจัมปา และในที่สุดก็ได้พบกับนางปทุมวดี (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๘)

สุวรรณหงส์

นิยมนำมาเล่นละครนอกเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เนื้อเรื่องย่อ พระสุวรรณหงส์เก็บสมบัติของนางเกศสุริยซึ่งเสียดินหาคุ้มครองได้แต่ไม่รู้จักเมืองของนาง จึงชักว่าวเสียดิน ทว่าไปตกอยู่ที่เมืองของนาง พระองค์จึงได้สายป่านไปยังปราสาทนางและ ได้นางเป็นชายา ต่อมาพี่เลี้ยงของนางเกศสุริยทำอุบายนำหอกยนต์มาผูกไว้ที่หน้าต่าง พระสุวรรณหงส์ถูกหอกยนต์แทงที่อกกลับมาสิ้นชีวิตที่เมืองของพระองค์ นางเกศสุริยเมื่อรู้ ความจริง จึงหนีออกจากเมืองเพื่อติดตามพระสวามี พระอินทร์ลงมาอบน้ำมนต์พิเศษสำหรับ ชุบชีวิตให้พร้อมกับแปลงร่างให้เป็นพราหมณ์ ระหว่างทางนางได้สู้รบกับยักษ์กุมภกันขัณฑ์ยักษ์ผู้ไม่ได้ ยอมเป็นบริวาร นางจึงแปลงร่างยักษ์ให้เป็นพราหมณ์และเดินทางมาถึงเมืองของพระสุวรรณหงส์

นางชุบชีวิตให้พระสุวรรณหงส์ เมื่อพระสุวรรณหงส์ ฟื้นขึ้นมาแล้วเกิดความสงสัย ในพราหมณ์แปลง จึงคิดหาอุบายทดลอง ดังเช่น พานางไปชมสวน ชมเพชรนิลจินดา เพื่อสังเกต ทำทางนางเกศสุริยซึ่งรู้เท่าทัน จึงคอยระวังตัว เมื่อไม่สำเร็จพระสุวรรณหงส์พานางไปพิสูจน์ ที่สระน้ำ ซึ่งถ้าสตรีลงไปในสระก็มีโลหิตไหลออกมา กุมภกันขัณฑ์บริวารของนางทำอุบายฆ่าไก่ โยนลงไปใต้น้ำ เลือดไก่จึงปนกับเลือดนางพระสุวรรณหงส์จึงหาทางพิสูจน์ไม่ได้

ในคืนวันนั้นเองนางเกศสุริยเขียนสารเล่าเรื่องทั้งหมดทิ้งไว้ให้พระสุวรรณหงส์และ

หนีกลับเมืองของนาง พระสุวรรณหงส์ตามนางไปยังเมืองด้วยความแค้นที่สุดพระองค์พันร่าง
 ปลอมของนาง และเตรียมจะฟันคอพระองค์ตายไปด้วยกัน นางเข้ามาขัดขวางและคืนดีกัน
 พระสุวรรณหงส์พานางกลับเมือง ระหว่างทางถูกแย่งม้าจึงขอโดยสารเรือที่นางผีเสื้อน้ำแปลงร่าง
 เป็นหญิงชรามารับ นางผีเสื้อน้ำซึ่งหวังจะได้พระสุวรรณหงส์เป็นสามี เมื่อได้โอกาสผลัก
 นางเกศสุริยงตกเรือไป และแปลงร่างเป็นนางติดตามพระองค์ไปยังเมือง ส่วนนางเกศสุริยงซึ่ง
 ต้องว่ายน้ำอยู่นานถึง ๗ วัน ๗ คืน ได้รอดชีวิตจากการช่วยเหลือจากนางเงือกน้ำ ต่อมายักษ์กุมภกันท์
 และม้าตามนางมาจนพบและพานางกลับเมือง นางผีเสื้อน้ำถูกยักษ์กุมภกันท์ฆ่าตาย ทั้งสองอยู่
 ด้วยกันอย่างมีความสุข (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๒๑)

มณีพิไชย

นำมาเล่นละครนอก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่
 ในชื่อเดิม

เนื้อเรื่องย่อ พระอินทร์ไม่อาจจะเลี้ยงนางขอพระกลั่นพระธิดาไว้บนสวรรค์ได้ จึงพานาง
 มาอาศัยอยู่ในปล่องไม้ไผ่ และสาปไว้ว่าผู้ที่เป็นคู่ครองของนางเท่านั้นจะมาพบและตัดปล่องไม้ไผ่
 ได้ พระมณีพิไชยประสาธปา และได้มาพบนางเข้าได้รับนางกลับไปยังเมือง นางจันทร์พระมารดา
 ของพระมณีพิไชยไม่พอใจนางขอพระกลั่น เพราะประสงค์จะให้พระมณีพิไชยเป็นบุตรเขย
 พระเจ้ากรุงจีน เมื่อไม่สมหวัง นางจึงหาทางแกล้งนางขอพระกลั่น โดยเอาเลือดแมวป้ายไว้ที่
 ปากนางและเอาหางแมวเหน็บไว้ที่มวยผม อุบายของนางได้รับความสำเร็จ นางขอพระกลั่นถูกจับ
 ใส่หีบและนำไปทิ้ง

พระอินทร์ลงมาช่วยนางขอพระกลั่น โดยแปลงให้เป็นพราหมณ์ และสอนมนต์ให้นาง
 นางได้ใช้ความรู้นี้ รักรยานางจันทร์ซึ่งถูกงูพิษกัดจนตาย พระมณีพิไชยต้องตกเป็นทาสของ
 พราหมณ์แปลงตามที่ได้สัญญาไว้ พราหมณ์แปลงได้ทดลองความซื่อสัตย์ของพระสวามีหลายครั้ง
 แต่ก็ไม่กล้าบอกความจริง เพราะเกรงพระอินทร์ผู้เป็นพระบิดา นางจึงปล่อยพระมณีพิไชยให้เป็น
 อิสระต่อมาพระมณีพิไชยต้องไปอภิเษกสมรสกับพระธิดาของพระเจ้ากรุงจีนตามคำบังคับของ
 พระเจ้ากรุงจีน พราหมณ์แปลงจึงตามไปสมทบด้วย พระเจ้ากรุงจีน โกรธเมื่อทราบว่าพระมณีพิไชย
 มีชชายอยู่แล้วจึงหาทางแกล้ง พราหมณ์แปลงและพระมณีพิไชยจึงชวนกันหนีออกจากเมืองขณะ
 ที่พำนักอยู่ในป่า พระมณีพิไชยถูกยักษ์จับตัวไปถวายเจ้าได้ธิดาพระยายักษ์เป็นชaya พราหมณ์แปลง
 ตามไปพบสวามีอยู่กับนางยักษ์ นางแค้นเคืองยิ่งนักได้ตัดพ้อต่อว่า พระมณีพิไชยจึงทราบ
 ว่าพราหมณ์แปลงคือชายนั่นเอง พระอินทร์ได้ลงมาช่วยเหลือนำทั้งสองกลับเมืองในที่สุด
 (ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๒๑-๒๒)

ภาพที่ ๒-๑๓ เจ้าเงาะกับนางรจนา

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๘ เมษายน ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๑๔ เด็กๆ กำลังหยอกล้อเจ้าเงาะ (วิยะดา ทองมิตร, ๒๕๒๖, หน้า ๒๔)

ภาพที่ ๒-๑๕ พระสุธน

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๘ เมษายน ๒๕๕๑)

๖. พระปัจเจกพุทธ

ความเชื่อว่าการตรัสรู้เป็นไปได้และพระพุทธเจ้ามีจริงหรือตลาคตโพธิสัตถา คือ ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ทุกรูปทุกนามว่าสามารถบรรลุความรู้แจ้งและขจัดทุกข์ได้ด้วยตนเอง การปรากฏภาพและเนื้อหาของเรื่องราวคำบรรยายภาพเขียนจิตรกรรมเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ฝาผนังระหว่างช่องหน้าต่างได้เส้นสินเทาว์ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวรารามนั้นพบว่าเรื่องดังกล่าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและสอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า โภธิปักขิยธรรมหรือธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ อันมีหัวข้อธรรมรวม ๓๗ ประการ ประกอบไปด้วยหมวดธรรมทั้งสิ้น ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘ ความสำคัญของโพธิปักขิยธรรมนั้นปรากฏอยู่ในพุทธโอวาทเรื่อง

ความสามัคคี ที่ทรงแสดงเน้นให้ภิกษุศึกษาหลักธรรมอันนี้ อันจะยังให้เกิดความสามัคคีปรองดองกันขึ้น

“บุคคลปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธ โดยกาลแม้มีประมาณเท่านี้ พึงปรารถนาสมบัติ ๕ ประการในการสร้างอภินิหาร จริงอยู่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น มีเหตุแห่งอภินิหารเหล่านี้ คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศ ๑ การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ๑ อธิการ ๑ ความพอใจ ๑ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่าการเห็นว่าผู้ปราศจากอาสวะ ได้แก่ การเห็นพระพุทธรเจ้าหรือสาวกองค์ใดองค์หนึ่ง” (จिरศกคิ เต่งเจนกิจ, ๒๕๔๑, หน้า ๑๓๖-๑๓๗) พระปัจเจกพุทธเจ้าแต่ละองค์จะมีลักษณะคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ คือเป็นการเล่าถึงกษัตริย์ในสมัยโบราณที่ทรงเบื่อหน่ายในโลกสมบัติ ได้เสด็จออกบวชศึกษาพระธรรมด้วยตนเอง จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บรรลุธรรมวิเศษ แต่ไม่อาจสอนให้คนอื่นรู้จึงได้รับสมญาว่า “ปัจเจก” ซึ่งแปลว่าเฉพาะตน ย่อมแทงตลอดอรรถรสเหล่านั้น ย่อมไม่แทงตลอดธรรมรส เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมไม่สามารถเพื่อจะยกโลกุตรธรรมเป็นบัญญัติขึ้นแสดงได้ การบรรลุธรรมย่อมมีแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เหมือนความฝันที่คนใบ้ฝันและเหมือนกับรสแห่งกับข้าวที่พรานป่าได้ลิ้มในเมือง ฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมบรรลุธรรมทั้งหมดโดยอิทธิสมาบัติและปฏิสัมปทา แต่เพราะมีคุณพิเศษต่ำกว่าพระพุทธรเจ้าทั้งหลายด้วยอุเทศนี้ว่าพึงทำความขัดเกลา จึงไม่พึงทอดยหรือยอมทำอุโบสถด้วยเหตุเพียงพูดว่า วันนี้อุโบสถและเมื่อจะทำอุโบสถยอมเหาะไปประชุมกันที่โรงรัตนะ โคนต้นไม้มีณัฐชุกะ ณ ภูเขาคันธมาทน์ (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๔) โดยมีฝูงช้างฉัททันต์คอยปรนนิบัติ มีอาสนะอันปลูลาดในที่เหล่านั้นทุกเมื่อ หลังจากนั้นได้เสด็จสู่จอมผานันทมูล อันเป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย

ภพและภูมิที่พระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งเมื่ออุบัติขึ้นแล้วบนมนุษย์โลกย่อมเสด็จไปสู่อายะตะนะสำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยเฉพาะ แบบเดียวกับพระพุทธรเจ้าและพระอรหันตสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จดับขันธแล้วยอมไปสู่พระนิพพานอันเป็นอรหัตตภูมิ อายะตะนะนิพพานนี้อยู่เหนือไตรภูมิโดยสิ้นเชิง สภาวะนิพพานนี้จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดและจะเป็นทิพย์อมตะอยู่ชั่วนิรันดร์

ภาพที่ ๒-๑๖ พระบิ๊จเอกโพธิ์สัตว์ ๓ พระองค์

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๑๗ พระพรหมทัตออกบรรพชา

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

๗. เทพทวารบาล

ทวารบาล มาจากคำว่า “ทวาร” แปลว่า ประตูหรือช่อง และคำว่า “อภิบาล” แปลว่า รักษา ปกป้องความเชื่อดั้งเดิมเชื่อกันในสิ่งที่นอกเหนือจากธรรมชาติว่าเป็นเพราะผีที่มีอำนาจเหนือคนธรรมดาและเหนือธรรมชาติ ดังนั้นจึงมีการสร้างที่อยู่อาศัยให้ผีคอยปกป้องรักษา ต่อมากลายเป็นแนวคิดในการสร้างทวารบาลผู้รักษายานประตูและหน้าต่าง โดยเฉพาะประตูและหน้าต่าง พระอุโบสถ พระวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นภาพทวารบาลซึ่งมีเทพเทวดาศาสนาอื่นคูงค์ต่างๆ ที่คอยพิทักษ์รักษาพระพุทธรองค์ภายในอาคาร ศาสนสถาน ดังนี้

ทวารบาลพระอุโบสถ

พระอิศวรปราบอังกษพรหม

พระอิศวรทรงจักรเพลิงปราบมลาคะนียักษ์

พระพรหมสัทธาเทพ

พระนารายณ์ทรงครุฑ

เทพทรงนาคเป็นพาหนะ

พระนารายณ์ขึ้นปราบนทกพรหม

พระพรหม

พระวิษณุ

พระอิศวรสร้างมหาหนูด้วยลำไม้ศรีสุก อันศุกขวัฒน์นะดาบสถวาย ครั้น โกงจีนลำไม้
หัก เบื้องปลายเกิดวานรชมภูมราช เบื้องต้นเกิดอสูรเวร่าพาย

พระปัญจศีขรคีตพิณ

พระนารายณ์เทพกรรม

พระศิวา

พระ โภถยนาเนศวรอาทิสรรคให้เกิดช้างตัวผู้ในมือขวา ให้เกิดช้างตัวเมียบนมือซ้าย

พระพิฆเนศวร

พระปรเมศวรพระหัตถ์ขวาทรงแก้ว พระหัตถ์ซ้ายทรงคัมภีร์ไสยสารท

พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ศุกขรมย์

พระพรหมมหะศวร

พระเทวริงค์ม้อสูรสตัยด้วยบ่วงบาศ

พระวิกมิเนศวร

ท้าวสหบดีพรหม

พระพรหมธาดา

พระอิศวรปราบกรุงพาลีย์กษัตริย์เพื่อจะเอาซึ่งภูมิประเทศ

พระอิศวรทรงสัตว์คีตะโหมคปราบหม่อมหิสะระอสูร

พระมหาวิฆเนกทรงมุสิกพาหนะไปปราบสระกังคี

พระอิศวรกับพระอุมาทรงสูงสูมาระ

พระนารายณ์กับพระลักษมีทรงปลากราย

พระขันตกุมารบุตรพระอิศวรทรงมยุระพาหนะ

พระพรหมทรงหงส์พาหนะ

ทูลถือนวตารจับม้่าปีกะ

รามาวตารพระนารายเป็นบุรุษเตี้ยซึ่งเอาซึ่งแดนแห่งอสูรดาวัน

พระนารายณ์อวตาร คือ บรมจักกฤษ์ปราบพานาสูร เรื่อง อุณรุท

สี่ดาวตารผลาญอสูรหิรัญ
 พุทธาวตารเพื่อจะถือเอาซึ่งพระศิวลึงค์แต่่อสูรตรีบุร่า
 วราหาวตาร
 ประศุรามาวตาร
 มัธยมาวตาร
 กุรมาวตาร
 พระนารายณ์
 พระปรเมศวรทรงธนูโมลี
 พระนารายณ์กระแสงะยาม
 พระนารายณ์นั่งจำสถาน
 พระนารายณ์จำศีลบนบัลลังก์
 พระมหาวิฆเนก
 พระเทวกรรม
 พระพลเทพทรงไถ
 พระนารายณ์เสด็จไปเมืองจิตามะลำ
 พระนารายณ์ทรงสิงห์พาหนะเสด็จไปไกรลาส
 พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคเสด็จไปไกรลาส
 พระนารายณ์ปราบเอกะทันต์
 พระนารายณ์ทรงขลุ่ย
 พระพรหมสี่ทิศาธิ
 พระพรหมสี่ทิศาธิ
 พระอิศวรปราบมหาไชยอสูร
 พระอิศวรปราบมหาพลอสูร

ภาพที่ ๒-๑๘ ทวารบาล

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๑๕ ทวารบาล

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

ทวารบาลพระวิหารหลวง

พระสุริยาทิตย์ (พระอาทิตย์)	ทรงราชสีห์
พระจันทร์	ทรงม้า
พระอังคาร	ทรงกระบือ
พระพุธ	ทรงช้าง
พระพฤหัสบดี	ทรงกวาง
พระศุกร์	ทรงโค
พระเสาร์	ทรงเสือ
พระราหู	ทรงครุฑ
พระเกตุ	ทรงมนุษย์

พระจักรี	ทรงยักษ
พระอินทร์	ทรงช้างเอราวัณ
พระอัคนี	ทรงแรด
พระนารายณ์	ทรงครุฑ
พระยม	ทรงโค
พระวรุณ	ทรงนาค
พระกุเวร	ทรงม้า
พระธตรฐ	ทรงม้า
พระกาฬ	ทรงนกฮูก, ทรงปลากราย

ภาพที่ ๒-๒๐ ทวารบาล

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๒๑ ทวารบาล

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

๘. เรื่องอื่นๆ

นอกจากนี้ยังมีภาพจิตรกรรมเขียนภาพเครื่องโต๊ะหรือเครื่องบูชาแบบจีนนั้นสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อและแนวความคิด ความหมายของสิ่งของต่างๆ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น จิตรกรรมบนหน้าต่างพระอุโบสถวัดมเหยงคณ์พาราม วัดจันทาราม วัดกัลยาณมิตรและวัดสุทัศน์เทพวรารามเขียนไว้ที่บ้านแพะและภายในพระวิหาร เพราะเป็นยุคที่มีเครื่องบูชาอย่างจีนเข้ามาอยู่ในอาคารสถานของไทยนั้น เป็นช่วงเวลาที่คนไทยกำลังนิยมทั้งในด้านรูปเขียนเครื่องตกแต่ง เครื่องใช้ไม้สอย กอปรกับเป็นเวลาที่ยังมีพระราชนิยมและทรงเห็นว่าเป็นของแปลกใหม่ ซึ่งเราถือว่าเป็นความนิยมทางรูปแบบศิลปะ เหมือนเช่นทุกวันนี้มีศิลปะอะไรที่ใหม่ๆ เข้ามาเราก็รับนำมาใช้ นำมาสร้างสรรค์ นำมาแสดง มาชื่นชม จนทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมจีนมีส่วนแพร่เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมในงานช่างจะพบว่ามีการเปลี่ยนแปลง

มาตามลำดับ ในสังคมยุคนั้นศิลปะได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความนิยมของคนไทย โดยเฉพาะเรื่อง การตั้งเครื่องบูชาอย่างจีนเข้ามามีบทบาทมาก การที่เรานำมาเขียนเป็นภาพตกแต่งภายในอาคาร ก็เพื่อความเป็นสิริมงคล บุญวาสนา ความมั่งคั่ง ความมีอายุ และที่สำคัญเพื่อปกป้องคุ้มครอง สถานที่ที่มีให้ญาติพี่น้องญาติหรือสิ่งชั่วร้ายเข้ามาใกล้กลายสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ คือพระวิหาร พระอุโบสถ ความเชื่อตามคติ ฮก ลก ซิ่ว สะท้อนถึงวัฒนธรรมของคนจีนที่ส่งผ่านถึงไทย ทำให้เกิดการสอดแทรกรูปแบบดังกล่าวในงานจิตรกรรมฝาผนัง และยอมรับรูปแบบดังกล่าว

ลักษณะภาพเครื่องใช้อันเป็นสัญลักษณ์มงคล มีความหลากหลายในการจัดวางเครื่องตั้ง หรือเครื่องบูชา ปรากฏทั้งเครื่องประดับเรือนที่ใช้จัดวางจริงและภาพสัญลักษณ์มงคลจีนเป็น เครื่องตั้งแบบชั้นลายประแจจีน วางเครื่องบูชาต่างๆ บนชั้นประกอบด้วยกลุ่มที่เป็นภาพสัญลักษณ์ มงคล ได้แก่ ยู่อี แจกัน กระเช้าดอกไม้ หนังสือสั่งซู พัด สัมมือ ทับทิม ดอกโบตัน ดอกบัว ค้างคาว ผีเสื้อ ฯลฯ ส่วนอีกกลุ่ม คือเครื่องประดับเรือนที่ใช้ประดับตกแต่งจริง ได้แก่ นาฬิกาตั้งโต๊ะ แวนดา โถ ขวดน้ำ แก้วน้ำทรงสูง โต๊ะนั่งกลม (อุษาวดี รัตมิงส์, ๒๕๒๗, หน้า ๔๐-๔๒) และยังมีลวดลาย ประดับเป็นเส้นแบ่งระหว่างภาพด้านล่าง ด้านบนในพระอุโบสถอีกด้วย คติความเชื่อและ ความนิยมใช้ภาพสัญลักษณ์มงคลซึ่งสร้างสรรค์ลวดลายตามภาพ ฮก ลก ซิ่ว เป็นไปแห่งอาคาร สามอย่างซึ่งเป็นนามธรรม

ฮก หมายถึง โชคลาภ ความมั่งคั่ง สมบูรณ์พูนสุขด้วยทรัพย์สมบัติ มีสุขด้วยภรรยาที่ดี เฝ้ายพร้อมด้วยบุตรหลานและบริวารที่ดี

ลก หมายถึง บุญวาสนา หรือสมบูรณ์ด้วยศถาบรรดาศักดิ์ เกียรติยศ บารมี ความเจริญ ในหน้าที่การงาน

ซิ่ว หมายถึง ความมีอายุยืน และความยั่งยืนมั่งคั่ง เป็นสัญลักษณ์ของความมีอายุยืน สุขภาพร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน เมื่อรวมความหมายทั้งสามแล้ว คือความมั่งคั่ง ร่ำรวย มีอำนาจวาสนา และอายุยืนยาว แบ่งเป็นลักษณะต่างๆ (ฐิติมา อังกูร์วัชรพันธ์, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓-๑๔) ดังนี้

ภาชนะ เครื่องใช้ต่างๆ มีรูปแบบและลายของภาชนะแบบจีน เช่น แจกันทรงกลม แจกันมีหูทรงต่างๆ กระถางกลม กระถางเหลี่ยม อ่าง จานเชิงทรงสูง กระเช้ามีหู

ดอกไม้ ผลไม้ เช่นดอกพุดตาน ดอกโบตัน ดอกกุหลาบ ดอกบัว ดอกไม้จีน ลูกท้อ ทับทิม กล้วย มะพร้าว

พันธุ์พฤกษา มีชนิดต่างๆ

สัตว์ เช่นนกนานาชนิด ค้างคาว ผีเสื้อ ปู ไก่ ปลา

ภาพที่ ๒-๒๒ เครื่องโต๊ะหรือเครื่องบูชาจีน

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

ภาพที่ ๒-๒๓ เครื่องโต๊ะหรือเครื่องบูชาจีน

(ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม, วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ธาดา สุทธิเนตร (๒๕๒๓) วิจัยเรื่องภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถ วัดโพธิ์บางโอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ได้สรุปไว้ว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ได้เขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งหลวงเสนีย์บริรักษ์ได้ปฏิสังขรณ์วัด อาจเขียนขึ้นในสมัยนั้น เนื่องจากลักษณะของสถาปัตยกรรมหรืออิทธิพลศิลปะจีนที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง และเกิดจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่แปลขึ้นใหม่ ในสมัยนั้นนำมาเขียนขึ้นมีส่วนให้การวางตำแหน่งของภาพบนฝาผนังผิดแผกแตกต่างไป จากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น การนำภาพพุทธประวัติตอนเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์มาเขียนไว้บนผนังระหว่างช่องประตูด้านหน้าพระประธานแทนการเขียนภาพทศชาติชาดกหรือเขียนภาพดอกไม้ร่วงไว้เหนือกรอบหน้าต่างแทนภาพเทพชุมนุม เป็นต้น สำหรับลักษณะ

การเขียนภาพใช้ฉากธรรมชาติ พื้นดิน ป่าเขา ลำธาร ลายน้ำ เป็นฉากหลัง และแบ่งภาพตอนต่างๆ ตลอดจนการใช้กรอบในการแบ่งองค์ประกอบของภาพ ลักษณะของฉากธรรมชาติเป็นแบบ ๓ มิติ ส่วนภาพคน สถาปัตยกรรมซึ่งเป็นแบบ ๒ มิติ แต่คำนึงถึงความเป็นจริงมากขึ้น

วณิพรรณ ฤาไชยคาม (๒๕๒๔) วิจัยเรื่องภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร สรุปไว้ในสารนิพนธ์ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวชเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่พระราชพิธีโสกันต์จนถึงทรงผนวชเป็นพระภิกษุอันเป็นเหตุให้สร้างพระที่นั่งทรงผนวชขึ้นเป็นที่ประทับในพระบรมมหาราชวัง ทำให้ทราบลักษณะต่างๆ ของวัฒนธรรมและประเพณี ได้แก่ พระราชพิธีต่างๆของพระมหากษัตริย์ มหรสพ และการละเล่น การแต่งกาย สภาพชีวิตความเป็นอยู่และสังคม ลักษณะของสถาปัตยกรรมและการใช้ธงช้างเผือก

สุทธิดา วัลลาภพันธุ์ (๒๕๒๖) วิจัยเรื่องจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร สรุปได้ว่า จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้น และมีการซ่อมแซมสมัยใด แต่จากหลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนังน่าจะเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะหลักฐานมีการใช้หลักทัศนียภาพได้ถูกต้องเชี่ยวชาญมากกว่าสมัยชวริวอิน โข่งที่ปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนทางด้านภาพพระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งแต่เดิมที่ปรากฏในกฤตมณฑลเทศาภิบาลนั้น เป็นเรื่องราวของพิธีพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้ทรงนำพระราชพิธีทางพุทธศาสนาเข้าไปร่วมในพระราชพิธีสิบสองเดือนมากขึ้น และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนขึ้นเล่มหนึ่ง และในภาพจิตรกรรมฝาผนังได้ปรากฏภาพพระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งลักษณะภาพผู้เขียนน่าจะได้รับอิทธิพลจากหนังสือพระราชนิพนธ์สิบสองเดือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะการเรียงลำดับภาพจิตรกรรมฝาผนังและเรื่องราวในหนังสือซึ่งเริ่มต้นด้วยพระราชพิธีสิบสองเดือนเช่นเดียวกัน

สันติ เล็กสุขุม (๒๕๔๘) วิจัยเรื่องจิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ ความคิดเปลี่ยนแปลงการแสดงออกก็เปลี่ยนแปลงตาม จิตรกรรมฝาผนังที่สืบทอดขนบนิยมปรัมปราคดีด้วยเรื่องพระอดีตพระพุทธเจ้า นิทานชาดกพุทธประวัติ และเรื่องไตรภูมิโลกสัตถฐาน โดยควบคู่อยู่กับแนวพัฒนาการอันเกิดจากการปรับตัวในกระแสใหม่ๆทางสังคมทั้งภายในและภายนอก อันมีกระแสสำคัญคือวัฒนธรรมสังคมนิยมตะวันตกคือแรงผลักดันให้ทัศนคติของชนชั้นนำระยะนั้นต้องปรับตัว ซึ่งส่งผลมาถึงความเป็นปรัมปราคดีในส่วนองงานช่างเอกของเรื่องไม่จำเป็นต้องเป็นกษัตริย์เทวราชเสมอไป การเลือกรูปแบบแนวใหม่ในชุด ประวัตินิพนธ์ พระสาวิกา อุบาสก อุบาสิกาเอตทัคคะหรือ

เรื่องชุดควัฒรกรรมประชาชนและมหรสพประชาชน เมื่อแนวเรื่องปรับเปลี่ยนมาอิงความสมจริงมากขึ้นก็นำพาให้ช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังมีการสอดแทรกลักษณะสมจริง คือ ฉากชีวิตประจำวันของชาวบ้าน โดยรักษาความวิจิตรประณีตอันเป็นลักษณะเฉพาะของแบบแผนประเพณีไว้อย่างครบถ้วน

คู่มือการท่องเที่ยว

๑. ความหมายคู่มือการท่องเที่ยว

คู่มือการท่องเที่ยว หมายถึง สื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อประสม (มัลติมีเดีย) ที่รวบรวมความรู้ ข้อมูลของสถานที่ท่องเที่ยวโดยเสนอข้อเท็จจริงอย่างสั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อนำส่งเสริมกิจกรรมการเดินทางของบุคคลจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราวด้วยความสนใจ

๒. ลักษณะคู่มือการท่องเที่ยว

การสื่อสารทุกรูปแบบมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและความสับสนอย่างหนึ่งของสังคมมนุษย์ คือความสามารถในการสื่อสารข้อมูล เมื่อมีการสื่อสารก็ต้องมีการบันทึกเก็บไว้ วิธีการบันทึกข่าวสารที่ดีและนิยมใช้มาตั้งแต่อดีต คือสิ่งพิมพ์ โดยมีรากฐานและพัฒนามาจากงานศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากการขีดเขียนผนังถ้ำเพื่อบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ จนกลายมาเป็นตัวอักษรผนวกกับการค้นพบวิธีการทำกระดาษ ทำให้สื่อสิ่งพิมพ์นั้นมีการพัฒนามาตลอด ทั้งด้านกระบวนการผลิตและกระบวนการออกแบบ รูปแบบจวบจนถึงปัจจุบัน สื่อสิ่งพิมพ์อยู่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนเราอย่างแนบแน่น (พิบูล วจิตรกรรม, ๒๕๔๗, หน้า ๔๐) โดยทำหน้าที่เป็นแหล่งวิชาความรู้ด้านต่างๆ โดยเฉพาะคู่มือการท่องเที่ยวในสังคมไทยปัจจุบันมีทั้งที่พิมพ์ในวงจำกัดและที่พิมพ์แพร่หลายทั่วไป ตามความต้องการของสังคมและจุดมุ่งหมายของผู้ผลิต ยิ่งในอนาคตอันใกล้ประเทศไทยกำลังจะก้าวไปสู่การเป็นประเทศในกลุ่มอุตสาหกรรม ทำให้ประชาชนมีความต้องการรับรู้ข่าวสารที่ดี ที่ถูกต้อง กว้างขวาง และมีประสิทธิภาพ ในบรรดาสื่อต่างๆ ที่นำเสนอในปัจจุบัน คู่มือการท่องเที่ยวนับเป็นสื่อที่สำคัญที่ให้ข้อมูลทั้งภาษา ภาพ และเสียง ซึ่งบ่งบอกถึงสถานที่นั้นๆ แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม โดยส่วนมากคู่มือการท่องเที่ยวจะมีรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ เป็นส่วนช่วยในการประชาสัมพันธ์แก่นักท่องเที่ยวทั้งหลาย การทำหน้าที่ของคู่มือการท่องเที่ยวในการนำชมภาพจิตรกรรมฝาผนังจัดเป็นสื่อประเภทหนึ่ง ที่เน้นการให้ข้อมูลด้านเนื้อหา ภาพถ่าย (จรีพร จันทรพาณิชย์, ๒๕๕๑, หน้า ๑๘๓) ภาพลายเส้นแผนผัง แผนภูมิประกอบ ซึ่งช่วยในการอธิบายและให้ความรู้เพื่อเสริมคำบรรยายรายละเอียดของเรื่องนั้นๆ มากกว่ามีแค่จุดประสงค์ซึ่งอาจจะมีการอธิบายตกๆ หล่นๆ คู่มือการท่องเที่ยวถือว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์สำคัญและยังใช้เป็นเอกสารทางวิชาการเพื่อช่วยในการเผยแพร่ความรู้ได้ด้วย

คู่มือการท่องเที่ยวเป็นหนังสือขนาด พ็อกเก็ตบุ๊ก สำหรับจำนวนหน้านั้นจะหนาหรือบางก็จะขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอย หากมีการแสดงเรื่องราวมากจำนวนหน้าก็มากตามไปด้วย แต่ก็ต้องเหมาะกับการพกพาเพื่อใช้สำหรับแนะนำ อธิบายรายละเอียดในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง

๓. ประเภทคู่มือการท่องเที่ยว

คู่มือการท่องเที่ยวประเภทสื่อสิ่งพิมพ์

หนังสือวิชาการและสารคดี เป็นความรู้ที่ส่งเสริมพัฒนาการด้านสติปัญญาโดยตรง มีลักษณะเป็นเล่ม อาจจะมีภาพประกอบหรือไม่ก็ได้ ไม่มีวาระในการออก ได้แก่ หนังสือ ตำรา แบบเรียนหรือเอกสารประกอบการสอนต่างๆ

ภาพที่ ๒-๒๔ ลักษณะหนังสือหรือเอกสารประกอบการสอน ขนาด A4

(ปฏิพัทธ์ ดาระดา, ๒๕๔๑; เตียนชัย ตั้งพรประเสริฐ, ๒๕๔๔)

หนังสือบันเทิงคดี มีทั้งความรู้และความบันเทิง ส่งเสริมพัฒนาการ ด้านอารมณ์ ไม่มุ่งหวังประโยชน์จากการอ่านเหมือนแบบเรียนหรือตำรา แต่บางครั้งสามารถใช้ประกอบการศึกษาได้ ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งพิมพ์ที่รวบรวมข้อมูลจากประสบการณ์ของผู้แต่ง ซึ่งได้แนวคิดจากความจริงในสังคม อาจได้ข้อคิดหรือแนวทางการดำเนินชีวิตที่น่าสนใจแทรกไว้

ภาพที่ ๒-๒๕ ลักษณะหนังสือบันเทิงคดี (มะตะวอและมะสะลุม, ๒๕๔๔; อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, ๒๕๓๓)

หนังสือเล่มเล็ก เป็นสิ่งพิมพ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้รายละเอียดที่ซับซ้อน เพื่อให้ผู้อ่านหรือกลุ่มเป้าหมายเกิดความเข้าใจมากขึ้น จะนำเสนอข้อมูลที่ให้รายละเอียดมากและมีภาพประกอบ ขนาดโดยทั่วไปจะเล็กกว่ากระดาษ A4

ภาพที่ ๒-๒๖ ลักษณะหนังสือเล่มเล็กเกี่ยวกับความรู้ด้านต่างๆ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๔๕; คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐)

หนังสือคู่มือการปฏิบัติตาม โดยทั่วไปมีขนาดเท่ากับกระดาษ A4 ส่วนความหนาแน่นแล้วแต่ความมากน้อยของข้อมูล

ภาพที่ ๒-๒๗ ลักษณะหนังสือคู่มือ ขนาด A4 (สำนักทดสอบกลาง สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๖; สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๖)

นิตยสารหรือวารสาร ออกเป็นรายสัปดาห์ รายปักษ์ และรายเดือน มีความพิถีพิถัน
ในการจัดทำ (โกสุม สายใจ, ๒๕๓๗, หน้า ๒๒-๒๓)

ภาพที่ ๒-๒๘ แสดงลักษณะหนังสือนิตยสารหรือวารสาร (เนชั่นแนลจีโอกราฟฟิก, ๒๕๕๑;
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐)

หนังสือเพื่อการแนะนำ ที่มีขนาดใกล้เคียงกับหนังสือเล่มเล็ก แต่เน้นที่การให้ข้อมูล ซึ่งรวบรวมลำดับรายชื่อของสิ่งต่างๆ ในชุดเดียวกัน

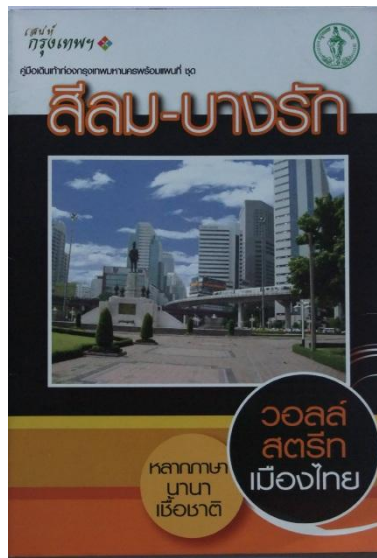

ภาพที่ ๒-๒๕ ลักษณะหนังสือการแนะนำ (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๑; กองการท่องเที่ยว สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว, ๒๕๕๐)

แผ่นพับ เป็นแบบแผ่นเดี่ยวกด้ายแผ่นปลิว แต่ใช้กระดาษหนากว่า สามารถพับได้หลายขนาดตั้งแต่ สองพับขึ้นไป ทำให้พกพาไปได้สะดวก (โกสุม สายใจ, ๒๕๓๗, หน้า ๓๑)

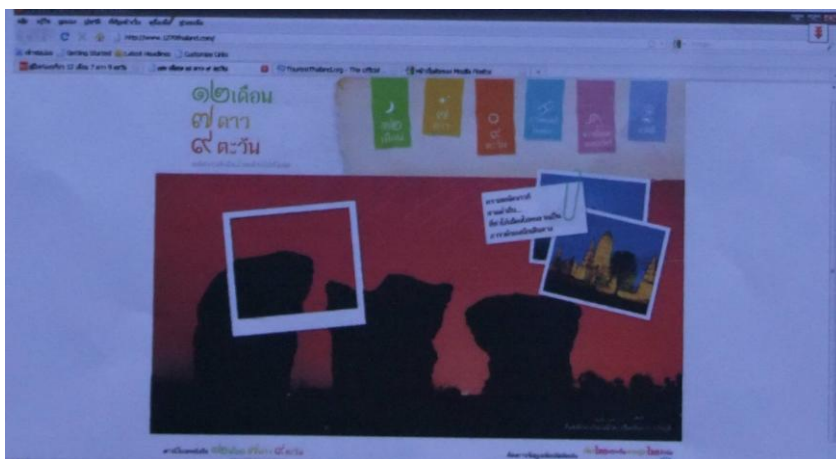
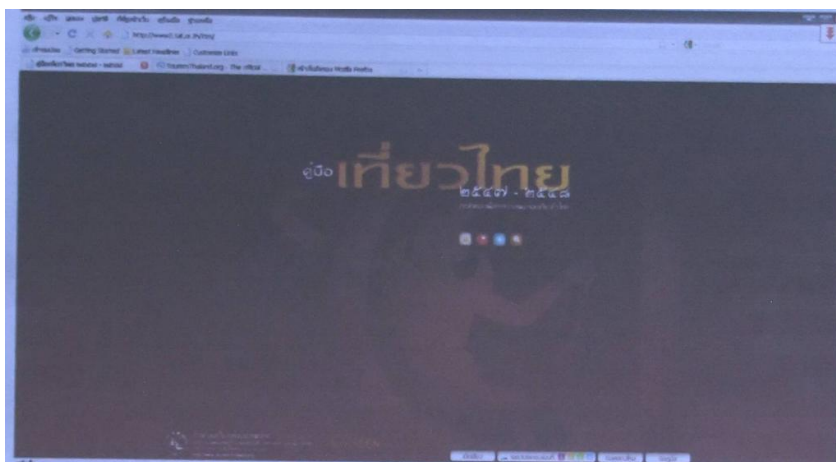
ภาพที่ ๒-๓๐ ลักษณะแผ่นพับแนะนำการท่องเที่ยว ชนิด ๔ พับ (ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตตลิ่งชัน, ม.ป.พ.)

ภาพที่ ๒-๓๑ ดัชนีหนังสือผสมแผ่นพับชนิด ๘ พับ (กองการท่องเที่ยว สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว, ๒๕๕๐)

คู่มือการท่องเที่ยวประเภทสื่อมัลติมีเดีย

คู่มือการท่องเที่ยวประเภทนี้ได้มาจากการใช้โปรแกรมออกแบบทั่วไป และกำลังเป็นที่นิยมในด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นสื่อที่สามารถดึงดูดความสนใจต่อกลุ่มเป้าหมายได้เป็นอย่างมาก เช่น เว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ตเป็น โปรแกรมการท่องเที่ยวเสมือนจริง ในปัจจุบันมีการนำเทคโนโลยีเหล่านี้มาใช้มากขึ้น เนื่องจากสามารถเห็นภาพเคลื่อนไหวหรือได้ยินเสียงประกอบ และสามารถค้นคว้าหาข้อมูลได้ทุกที่

ภาพที่ ๒-๓๒ ลักษณะเว็บไซต์การท่องเที่ยวในอินเทอร์เน็ต

(การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๗; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๒)

๔. ข้อดีข้อเสียคู่มือการท่องเที่ยว

ข้อดี

๑. รูปเล่มแข็งแรงสวยงามและสะดวกต่อการพกพา
๒. สามารถเสนอเรื่องราวเฉพาะเรื่องและมีภาพประกอบ
๓. เสนอเรื่องที่เป็นสาระประโยชน์หรือเป็นแก่นสารแก่ประชาชน เปรียบเสมือนตำราวิชาการที่สามารถอ้างอิงได้
๔. สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ตามความประสงค์ หรือเจาะจงกลุ่มประชาชนได้ดี

ยิ่งขึ้น

๕. มีความยืดหยุ่นสูง เพราะอาจเปลี่ยนแปลงเนื้อหา รูปเล่มให้เป็นไปตามความต้องการและงบประมาณ

ข้อเสีย

๑. คุณภาพไม่ค่อยดีและขาดคุณภาพ เพราะอาจจะจัดทำโดยไม่ผ่านการออกแบบจากบริษัทโดยตรง
๒. งบประมาณในการผลิตสูงถ้าต้องการคู่มือการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ
๓. ยกเลิกได้ง่าย เมื่อไม่ได้รับงบประมาณ

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยเรื่องการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการตีความตามเนื้อหาหลักและระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เพื่อเป็นแนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ในส่วนของการสร้างความดึงดูดใจ การให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยการจัดทำแผนผัง แผนภูมิ ให้รู้เรื่องราว ตำแหน่งการจัดวางภาพจิตรกรรมฝาผนัง

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

๑. แหล่งข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยศึกษาหาความรู้ แนวคิด ทฤษฎีต่างๆ จากหนังสือ บทความ เอกสาร ตำราวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ภาพถ่ายและภาพลายเส้น จากข้อมูลต่อไปนี้

- หอพระสมุดแห่งชาติ
- หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร (ท่าพระจันทร์)
- หอสมุดมหาวิทยาลัยบูรพา
- หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์

๒. แหล่งข้อมูลภาคสนาม

- ออกสำรวจ ถ่ายภาพ รั้ววัดฝั่งพื้นพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
- ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลแบบไม่มีส่วนร่วม
- นักวิชาการ ช่างที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนัง

อาจารย์บรรเจิด ศรีสุข วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี

ราชมงคลธัญบุรี โกลีนทร์

นายเชาวลิตร์ เนินพรหม กองศิลปกรรมสำนักพระราชวัง

- ข้อมูลจากการสอบถาม

โดยการใช้แบบสอบถามกึ่งปลายเปิด ใช้สอบถามประชาชนทั่วไปที่เข้ามาภายใน พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

๓. อุปกรณ์การวิจัย

- กล้องบันทึกภาพ
- แผนที่กรุงเทพมหานคร แผนที่ตำแหน่งวัด แผนที่ผังพระอุโบสถในการแสดง ตำแหน่งกลุ่มภาพ
- อุปกรณ์วัดระยะ (ตลับเมตร)
- แบบสัมภาษณ์
- แบบสอบถาม
- เครื่องบันทึกเสียง

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณซึ่งเป็นการวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑. แบบสัมภาษณ์ใช้สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง สัมภาษณ์ด้วยตนเอง

ชุดที่ ๑ แบบสัมภาษณ์ใช้สัมภาษณ์นักวิชาการ ช่างที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนัง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์ลักษณะเป็นแบบมีโครงสร้าง

ตอนที่ ๒ เนื้อหาสาระที่สัมภาษณ์ลักษณะเป็นแบบมีโครงสร้าง

- ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม
- การจัดวางองค์ประกอบภาพ
- เนื้อหาและเรื่องราว

๒. แบบสอบถามใช้สอบถามความต้องการคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

ตอนที่ ๒ สภาพทั่วไปในการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ

วัดสุทัศนเทพวรารามของท่านอยู่ในระดับใด

๓. ภาพถ่ายเส้นประกอบการวิเคราะห์เรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ

วัดสุทัศนเทพวราราม

-	เทพชุมนุม -	พุทธประวัติ
-	ภาพจับ -	พระปัจเจกพุทธเจ้า
-	ทวารบาล -	วรรณกรรม

วิธีการสร้างและพัฒนาเครื่องมือ

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

๑. ร่างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและแบบสอบถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒. นำร่างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและแบบสอบถาม เสนอต่อประธานและ

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์เพื่อพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

๓. เมื่อแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและแบบสอบถามได้รับการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์แล้ว จึงจัดทำเป็นเครื่องมือเพื่อนำไปใช้ในการวิจัย

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นขั้นตอน เนื่องจากข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาประวัติวัด การจัดวางองค์ประกอบ เนื้อหา เรื่องราว ภาพถ่าย และลายเส้น เพื่อเป็นแนวทางสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว โดยการวัดความกว้าง ความยาว ความสูง จากนั้นนำมาตีตาราง เพื่อวิเคราะห์ความต่อเนื่องของเรื่องราวให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและเห็นคุณค่าในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ดังนี้

๑. การสัมภาษณ์นักวิชาการ ช่วงที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนัง แล้วทำการจดบันทึกและบันทึกเสียงเพื่อรวบรวมข้อมูลในการวิเคราะห์ต่อไป

๒. การสอบถามประชาชนเกี่ยวกับความต้องการในการใช้คู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง จำนวนทั้งสิ้น ๑๐๐ คน

๓. ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

๔. คัดลอกลายเส้นจากภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

การตรวจสอบข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีการตรวจสอบข้อมูลระหว่างการเก็บข้อมูลแต่ละครั้ง จากภาพถ่ายและลายเส้น การสัมภาษณ์นักวิชาการ ช่าง รวมทั้งแบบสอบถามประชาชนทั่วไป โดยการนำมาเปรียบเทียบกับแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอข้อมูล

มีการนำเสนอใน ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑. การนำเสนอข้อมูลเชิงคุณภาพในรูปการพรรณนาวิเคราะห์ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบ เนื้อหา เรื่องราว ภาพถ่าย และลายเส้น เพื่อความเข้าใจในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง
๒. การนำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณความต้องการคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังคิดเป็นร้อยละ
๓. การนำเสนอข้อมูลโดยใช้ภาพถ่าย ภาพลายเส้นและแผนผังเพื่อแสดงตำแหน่งของภาพจิตรกรรมฝาผนัง

การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลแล้ว ได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์เป็นส่วนต่างๆ ดังนี้

๑. การสัมภาษณ์นักวิชาการ ช่างที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนัง เพื่อสรุปข้อมูลการจัดทำคู่มือชมภาพจิตรกรรมฝาผนังในปัจจุบันที่สนองต่อการท่องเที่ยว
๒. การสอบถามประชาชนทั่วไปในเรื่องความรู้ ความเข้าใจ และคุณค่าการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังรวมถึงความต้องการคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยคิดเป็นร้อยละ
๓. วิเคราะห์เรื่องราวจากภาพถ่ายและลายเส้นภาพจิตรกรรมฝาผนังเพื่อให้ได้เรื่องราวที่ถูกต้องมากที่สุด

บทที่ ๔

ผลการศึกษา

การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว โดยมีประเด็นความสำคัญในการศึกษา ดังนี้ (๑) ประวัติความเป็นมาของวัด (๒) เรื่องราวภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ (๓) แนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

ประวัติความเป็นมาของวัดสุทัศนเทพวราราม

จากหลักฐานมีเอกสารกล่าวว่า เป็นวัดสำคัญประจำกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ในฐานะพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหาร ถนนบำรุงเมือง แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร มีประวัติมายาวนานกว่า ๒๐๐ ปี ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรก ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์ปฐมบรมกษัตริย์ ผู้ทรงริเริ่มก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์โปรดให้เกณฑ์ผู้คนถมพื้นที่พระนครชั้นนอกซึ่งเต็มไปด้วยเรือกสวน ไร่นาและโคลนตมเป็นส่วนใหญ่ ตรงกึ่งกลางพระนคร (จिरศักดิ์ แต่งเจนกิจ, ๒๕๔๑, หน้า ๘) เพราะในอดีตนั้นการศาสนาสถานกลางพระนคร มักจะถูกกำหนดให้เป็นวัดหลักของเมืองสำหรับไว้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ และมีการใช้พระธาตุเจดีย์เป็นสัญลักษณ์หลักของเมืองตามคติพุทธจักรวาลวิทยาในรูปของวัดมหาธาตุ โดยมากมักเป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของเมืองและได้รับการทำนุบำรุงจากราชสำนักทุกยุคทุกสมัย ให้อยู่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของฝ่ายพุทธจักรและเป็นศูนย์กลางทางด้านจิตวิญญาณของเมืองไปพร้อมๆ กันด้วย (จिरศักดิ์ แต่งเจนกิจ, ๒๕๔๑, หน้า ๑๑๐) ตามแบบอย่างวิหารวัดมหาธาตุ กลางเมืองสุโขทัยและวัดพนัญเชิงครั้งกรุงศรีอยุธยา (สุวิทย์ จิระมณี, ๒๕๔๕, หน้า ๖๒) จวบจนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งของพุทธสถานกลางเมืองได้ถูกสถาปนาขึ้นให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ โดยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชลอพระศรีศากยมุนีซึ่งเป็นพระหล่อสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ของโบราณ ที่ถูกทิ้งให้กรำแดดกรำฝนอยู่ ณ วิหารวัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย ลงมาปฏิสังขรณ์เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานประจำศาสนสถานแห่งนี้ แล้วพระราชทานนามพระอารามไว้ตั้งแต่แรกสร้างว่า “มหาสุทธาราม” ซึ่งในทางจักรวาลวิทยา หมายถึงรูปาวจรพรหมโลกชั้นสูงสุด อันเป็นอริยภูมิที่สถิตของพรหม (เสมอชัย พูลสุวรรณ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๓๐)

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขึ้นเสวยราชสมบัติ พระองค์ทรงทำการก่อสร้างศาสนสถานแห่งนี้สืบต่อจากพระราชบิดา ซึ่งยังสร้างไม่เสร็จก็สิ้นรัชกาลก่อน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชดำรัสให้เจ้าพนักงานจัดการทำพระวิหารใหญ่ขึ้น องค์พระพุทธรูปนั้น ทรงทอดพระเนตรเห็นว่าพระเศียรย่อมนั้น ดูเป็นที่ไม่เหมาะสม จึงให้ช่าง ถอดออก แล้วหล่อพระเศียรพระพักตร์ให้ใหญ่ขึ้น นิ้วพระหัตถ์ของเดิมนั้นสั้นๆ ยาวๆ อยู่ก็โปรด ให้ต่อนิ้วพระหัตถ์ให้เสมอกัน (จิรศักดิ์ แต่งเจนนกิจ, ๒๕๔๑, หน้า ๑๓) ขณะที่ยังสร้างพระวิหาร อยู่ นั้น พระองค์มีพระราชศรัทธาทรงฝากฝีพระหัตถ์อันยอดเยี่ยมไว้ที่บ้านประตู่พระวิหารบานกลาง ด้านหน้าเป็นปฐมฤกษ์ ร่วมกับช่างชั้นเยี่ยมในสมัยนั้น โดยมีกรมหมื่นจิตรภักดีพระน้องยาเธอฯ เป็นนายงาน ลักษณะภาพแกะสลักเห็นความงามอย่างมีชีวิตตามธรรมชาติ (สุวิทย์ จิระมณี, ๒๕๔๕, หน้า ๖๒) ลวดลายจำหลักเป็นภูเขา ต้นไม้ คนและสัตว์ต่างๆ เช่น เสือ สิง กวาง หมู หมู ตะขาบ งู กบ แมงมุม นกในหมู่เถาไม้ ดอกไม้ ใบไม้ที่สลักซับซ้อนเป็นชั้นๆ น่าพิศวงมาก จึงนับว่าเป็นงาน ชิ้นเอกในสมัยนั้น (วรรณิกา ณ สงขลา, ๒๕๓๑, หน้า ๒๓) ซึ่งแกะสลักจากไม้แผ่นเดียว เมื่อ แกะสลักบานประตู่เสร็จแล้วพระองค์ให้นำเครื่องมือทั้งหมดไปทิ้งน้ำ เพื่อไม่ให้ผู้ใดทำได้ เหมือนอีก ให้คงไว้แต่งานฝีพระหัตถ์นั้นปรากฏอยู่สืบมา และเป็นศิลปกรรมชั้นเยี่ยมของชาติ ประตู่เป็นไม้สัก มีความหนา ๑๖ เซนติเมตร แกะลึก ๑๔ เซนติเมตร กว้าง ๑.๓๐ เมตร สูง ๕.๖๔ เมตร ต่อมาเมื่อถูกไฟไหม้เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ จึงได้ถอดบานประตู่ ไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และได้นำเอาบานประตู่ด้านหลังของพระวิหาร มาใส่แทน

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว งานสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ ทรงมีพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์ขึ้นในรัชสมัยนี้ ทรงโปรดให้ดำเนินการสร้างต่อมาจนเสร็จ เป็นพระอาราม โดยทรงสร้างพระระเบียงล้อมพระวิหาร ซึ่งก่อสร้างค้างอยู่ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสร้างพระอุโบสถสัตตมหาสถานขึ้นเป็นส่วน พุทธาวาสและทำศาลาการเปรียญ หอพระไตรปิฎก หอระฆัง รวมทั้งหมู่กุฏิเสนาสนะขึ้นเป็นเขต สังฆาวาส และพระราชทานนามว่า “วัดสุทัศนเทพวราราม” (จิรศักดิ์ แต่งเจนนกิจ, ๒๕๔๑, หน้า ๑๔) โดยโปรดให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาเป็นแม่กองดูแลทั่วไปทั้งวัดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ ทำพระอุโบสถใหญ่และทำระเบียงล้อมพระวิหารทั้งกุฏิสงฆ์ แล้วให้ อาราธนาพระธรรมไตรโลกอยู่วัดเกาะแก้ว ตั้งพระพิมลธรรมเป็นเจ้าอธิการ จัดเอาพระภิกษุใน วัดพระเชตุพนฯ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ รวมได้ ๓๐๐ รูป ไปอยู่เป็นอันดับ (เสมอชัย พูลสุวรรณ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๓๒) จึงนับเป็นวัดอย่างสมบูรณ์

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้สร้อยนามวัด “สุทัศนเทพวราราม” เป็น “วัดสุทัศนเทพวราราม” และทรงถวายนามพระประธานในพระอุโบสถ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นว่า “พระพุทธตรีโลกเชษฐ”

พระประธานในศาลาการเปรียญว่า “พระพุทธเสถียรฐุมณี” นอกจากนี้ ทรงสร้างสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติม คือ ศาลาลอย ๔ หลัง หน้าพระวิหาร (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ๒๕๕๒, หน้า ๗๖) ทั้งการออกแบบสร้าง ประติมากรรมพระอสีติมหาสาวกจำนวน ๘๐ รูปไว้ในพระอุโบสถ

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะพระอาราม เป็นการใหญ่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ มีการเปลี่ยนไม้เครื่องบนที่ชำรุดของพระวิหารหลวง มุงกระเบื้อง หลังคาใหม่ ตัวไม้ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงษ์ (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๖, หน้า ๑๖๖) และให้รื้อกุฎิ ด้านหลังทำเป็นตึกแถวให้คนเช่าอยู่เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายบำรุงรักษาพระอาราม

ปัจจุบันนี้ วัดสุทัศนเทพวราราม ถือเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๘ (อัฐฐรามาชิตี) เนื่องจากเมื่อคราวที่เสด็จนิวัติพระนครครั้งแรก และทรงพระราชปรารภว่าสถานที่วัดสุทัศนฯ ริมเขื่อนน่าอยู่ ครั้งทรงประกอบพระราชพิธีแสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะ สมเด็จพระ อริยวงศาคตญาณ สกลมหาสังฆปริณายก (แพ ดิสสเทโว) เป็นสมเด็จพระสังฆราชและเจ้าอาวาสอยู่ในขณะนั้น ได้ทรงเป็นพุทธมามกาจารย์และถวายโอวาท ภายหลังเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลปัจจุบัน) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำพระบรมราชสรีรังคารของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล มาประดิษฐานไว้ที่ผ้าทิพย์เบื้องหน้าฐานชุกชีขององค์พระศรีศากยมุนี และได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ขนาดเท่าพระองค์จริง หล่อด้วยสำริด ฉลองพระองค์ชุดจอมทัพประทับยืนอยู่บนแท่น ฉากหลังเป็นวงโค้งเหนือวงโค้งปรากฏพระปรมาภิไธยย่อ อปร อยู่ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ ประดิษฐานอยู่ในพระระเบียงคด บริเวณลานประทักษิณชั้นล่าง ตรงมุมทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

สถานที่ตั้งวัดสุทัศนเทพวราราม

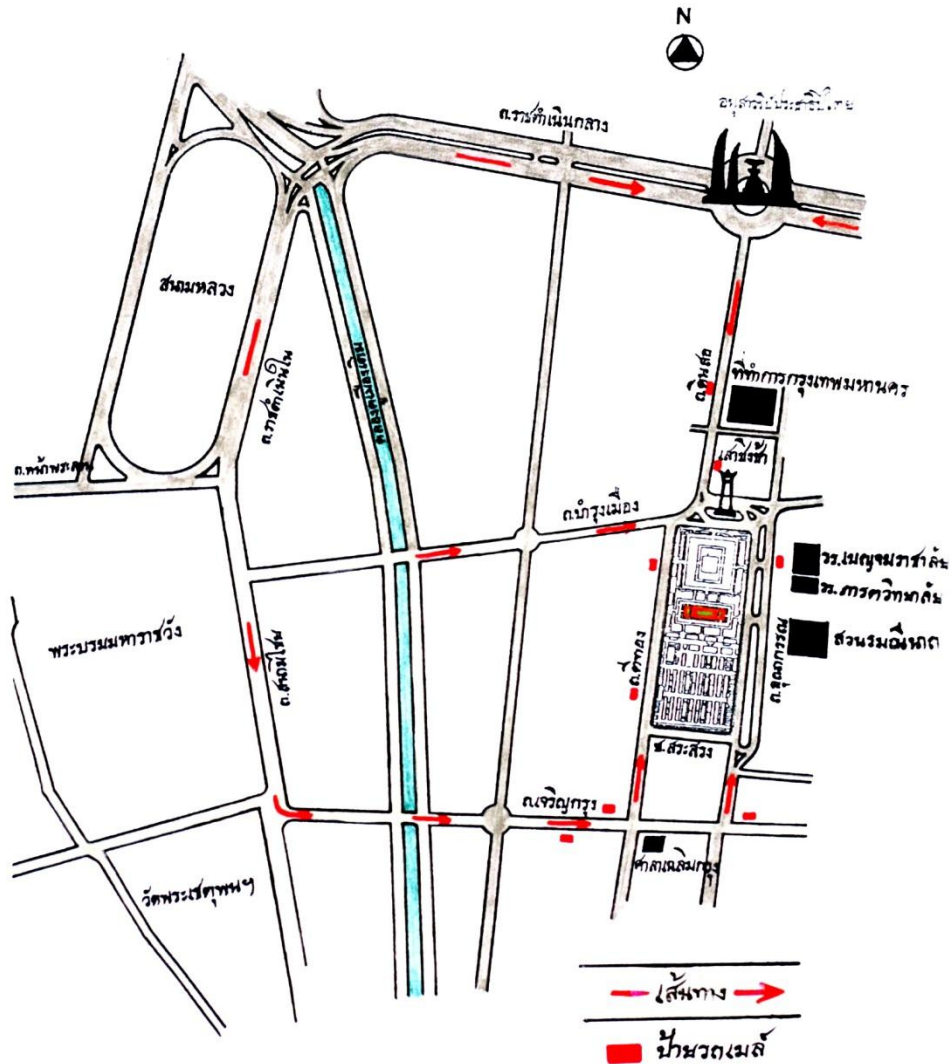
๑๔๖ ถ. บำรุงเมือง แขวงราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ด้านทิศเหนือติดถนนบำรุงเมือง

ด้านทิศตะวันออกติดถนนอุณากรรณ

ด้านทิศตะวันตกติดถนนตีทอง

ด้านทิศใต้ติดซอยสระสงฆานานกับคลองหลอด

ภาพที่ ๔-๑ แผนที่แสดงเส้นทางเข้าถึงวัดสุทัศน์เทพวราราม
(สำรวจและปรับปรุงเพิ่มเติมจากแผนที่ชุมชนกรุงรัตน โกสินทร์)

พระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวรารามเริ่มก่อสร้างใน ปีพ.ศ. ๒๓๖๗ เสร็จเรียบร้อยผูกพัทธสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาเป็นแม่กองงาน พร้อมด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง สิ้นระยะเวลาการก่อสร้าง ๑๐ ปีเศษ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปโลกเชษฐเป็นพระประธานปางมารวิชัย และพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป ตัวพระอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศใต้ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๕, หน้า ๕๕) ตรงกลางระหว่างเขตของพระวิหารหลวงกับ

เขตสังฆาวาส เป็นอาคารสูงใหญ่และยาวที่สุดในประเทศไทยโดยมีขนาดภายในกว้าง ๑๐.๘๖ เมตร ยาว ๔๐.๗๔ เมตร ผนังด้านข้างสูงประมาณ ๑๕.๖๐ เมตร ผนังหุ้มกลองด้านหน้าและหลังสูงประมาณ ๒๓.๐๐ เมตรตั้งบนฐานสูงซ้อน ๓ ชั้น วางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสู่ถนนอนุสาวรีย์

ฐานชั้นที่ ๑ เป็นแนวกำแพงแก้ว เป็นที่ตั้งของซุ้มประตูเกยโปรยทาน และซุ้มสีมา

ฐานชั้นที่ ๒ เป็นแนวเสานางจรัสหรือเสานางเรียงสี่เหลี่ยมรับชายหลังคาปีกนก และเสามุขแทนการใช้คันทวยจำนวน ๖๘ ต้น

ฐานชั้นที่ ๓ เป็นที่ตั้งของอาคารพระอุโบสถ

หลังคาพระอุโบสถซ้อน ๔ ชั้น มุงกระเบื้องเคลือบสีเขียวขอบเหลือง มีหลังคาปีกนกลาดลงจากหลังคาประธานด้านละ ๓ คับ ตรงหน้าบันมุขด้านทิศตะวันออกสลักรูปสุริยเทพบุตรหรือพระอาทิตย์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถเทียมราชสีห์ภายในพื้นวงกลมสีแดง ส่วนหน้าบันด้านทิศตะวันตกสลักรูปจันทรเทพบุตรหรือพระจันทร์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถเทียมม้าภายในพื้นวงกลมสีเงิน (สุวรรณนิ ฒ ระยอง, ๒๕๕๑, หน้า ๗๕)

ซุ้มประตู เกยโปรยทาน ซุ้มสีมาตั้งอยู่บนกำแพงแก้ว ซุ้มประตูทางเข้าสู่ลานประทักษิณ ทั้งสี่ด้านมีด้านละ ๒ ซุ้ม รวม ๘ ซุ้ม ลักษณะเป็นซุ้มหน้านางมียอดบนคล้ายรูปเจดีย์ประดับหินอ่อนกรอบซุ้มทำเป็นเสาสี่เหลี่ยมเจาะช่องและลาดลายที่บัวหัวเสา กลางเสามีลวดลายอยู่ในกรอบรูปวงรีบานประตูด้านนอก เขียนภาพครุฑยุดนาค ด้านบันไดทางขึ้นมีตุ๊กตาจีนสลักด้วยศิลาเป็นรูปทหารฝรั่งสวมหมวกขนาดเท่าคนจริง ยืนเฝ้าประตูในลักษณะทวารบาล (พระครูวิจิตรการโกศล, ๒๕๑๖, หน้า ๑)

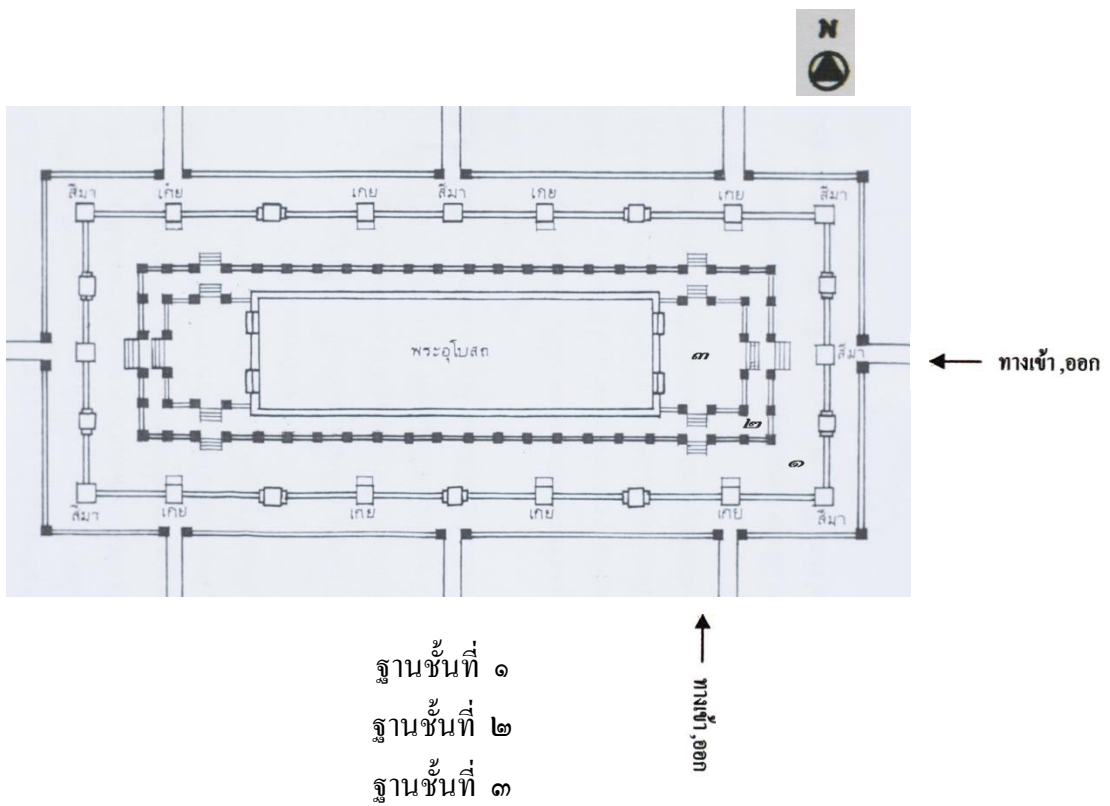
ซุ้มสีมาตั้งเป็นเครื่องหมายกำหนดขอบเขตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นทรงสี่เหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานสูงทำด้วยหินทราย สลักลวดลาย รูปทรงมณฑปยอดหล่อโลหะเป็นทรงเจดีย์ ตัวเรือนเจาะเป็นช่องทั้ง ๔ ด้าน ภายในตั้งใบสีมาคู่ ทำจากหินสีเทาสลักลวดลาย รวม ๘ ซุ้ม

เกยโปรยทาน เกยที่ตั้งอยู่โดยรอบพระอุโบสถนี้ใช้เป็นที่สำหรับประกอบพิธีโปรยทานของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในอดีตแก่พสกนิกร ทำด้วยหินอ่อน

ซุ้มประตูและหน้าต่างตรงส่วนกำแพงวัดพระอุโบสถ ประตูมี ๔ บาน หน้าต่างมี ๒๖ บาน มีลักษณะสำคัญคือ ส่วนฐานมีฐานสิงห์รองรับ เสากรอบประตูหน้าต่างประดับกาบพรหมศร บัวหัวเสาและประจายามอร่องรับหน้าบันซึ่งจำลองมาจากหน้าบันของหลังคาบ้านลมเป็นนาคลายอง ประดับใบระกา หางหงส์ ส่วนยอดเป็นซุ้มยอดมงกุฎ เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของความปราวาส เช่นเดียวกับพระอุโบสถ

ภาพที่ ๔-๒ ภาพถ่ายพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
(ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๒๔)

ภาพที่ ๔-๓ แผนผังลายเส้นพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
(ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก จิรศักดิ์ แต่งเจนกิจ, ๒๕๕๑, หน้า ๗๐)

สถาปัตยกรรม

พระอุโบสถแห่งนี้เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๐.๘๖ เมตร ยาว ๔๐.๑๔ เมตร สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยโครงสร้างหลังคาซ้อนชั้น ๔ ชั้น มีเสานางจรัลหรือเสานางเรียง สี่เหลี่ยมรับชายหลังคาปีกนก แทนการใช้คันทวย มีชานาหน้าหลังหน้าบันมุขหน้าและหลังทำจากไม้แกะสลักประดับกระจกลี ด้านหน้าทางทิศตะวันออกสลักรูปพระอาทิตย์ประทับนั่งในบุษบก ราชรถเทียมราชสีห์ ตามความเชื่อที่ว่าพระอาทิตย์เป็นผู้ให้แสงสว่างแก่โลกเมื่อเวลากลางวัน ส่วนหน้าบันด้านหลังทางทิศตะวันตกเป็นรูปพระจันทร์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถเทียมม้า พระอุโบสถมีกำแพงแก้วตั้งบนฐานไพทีและมีประตูทางเข้าปิดเปิดได้

ประติมากรรม

พระประธานภายในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานบนฐานชุกชี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์หล่อขึ้นใหม่ เมื่อทรงสถาปนาพระอาราม มีหน้าตักกว้าง ๑๐ ศอก ๘ นิ้ว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายพระนามว่า พระพุทธตรีโลกเชษฐ เบื้องหน้าประดิษฐานพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นแทนพระศรีศาสดา ซึ่งอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

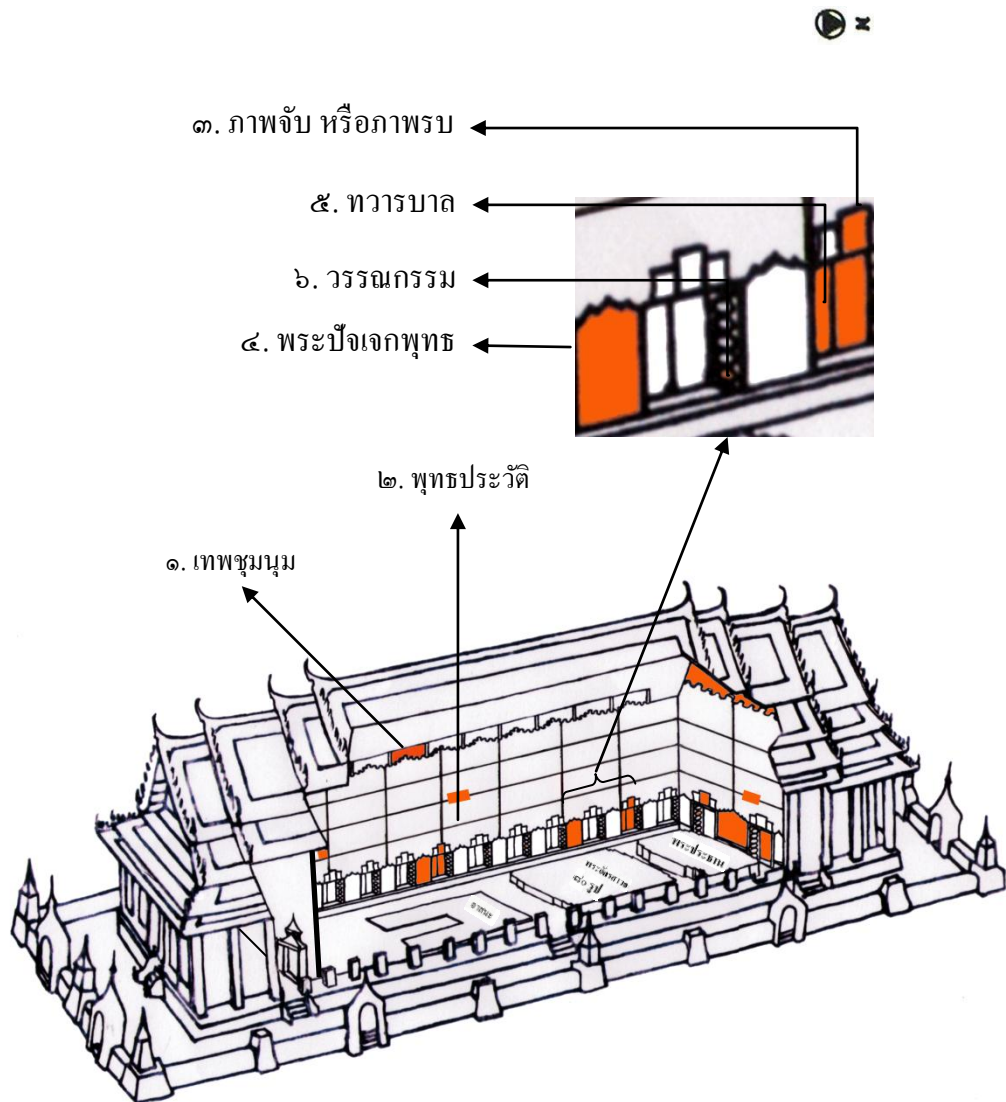
จิตรกรรม

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนเรื่องต่างๆ ไว้ทั้งหมด ๖ เรื่อง ดังนี้ผนังช่วงบนเหนือกรอบประตูและหน้าต่างขึ้นไปจรดเพดานทั้ง ๔ ด้าน ระหว่างชื่อเขียนเทพชุมนุม ต่ำลงมาเขียนเรื่องพุทธประวัติ กรอบรูปที่อยู่เหนือประตูหน้าต่างเขียน (ภาพจับ) เรื่องรามเกียรติ์ ผนังระหว่างช่องประตูหน้าต่างเขียนเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วนบานประตูหน้าต่างด้านในเขียนเรื่องเทพในศาสนาฮินดูส่วนบานแฝดและประตูหน้าต่างเขียนเรื่องวรรณกรรม เช่นรามเกียรติ์ สังข์ทอง สุธน สุวรรณหงส์ ฯลฯ

เรื่องราวภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ

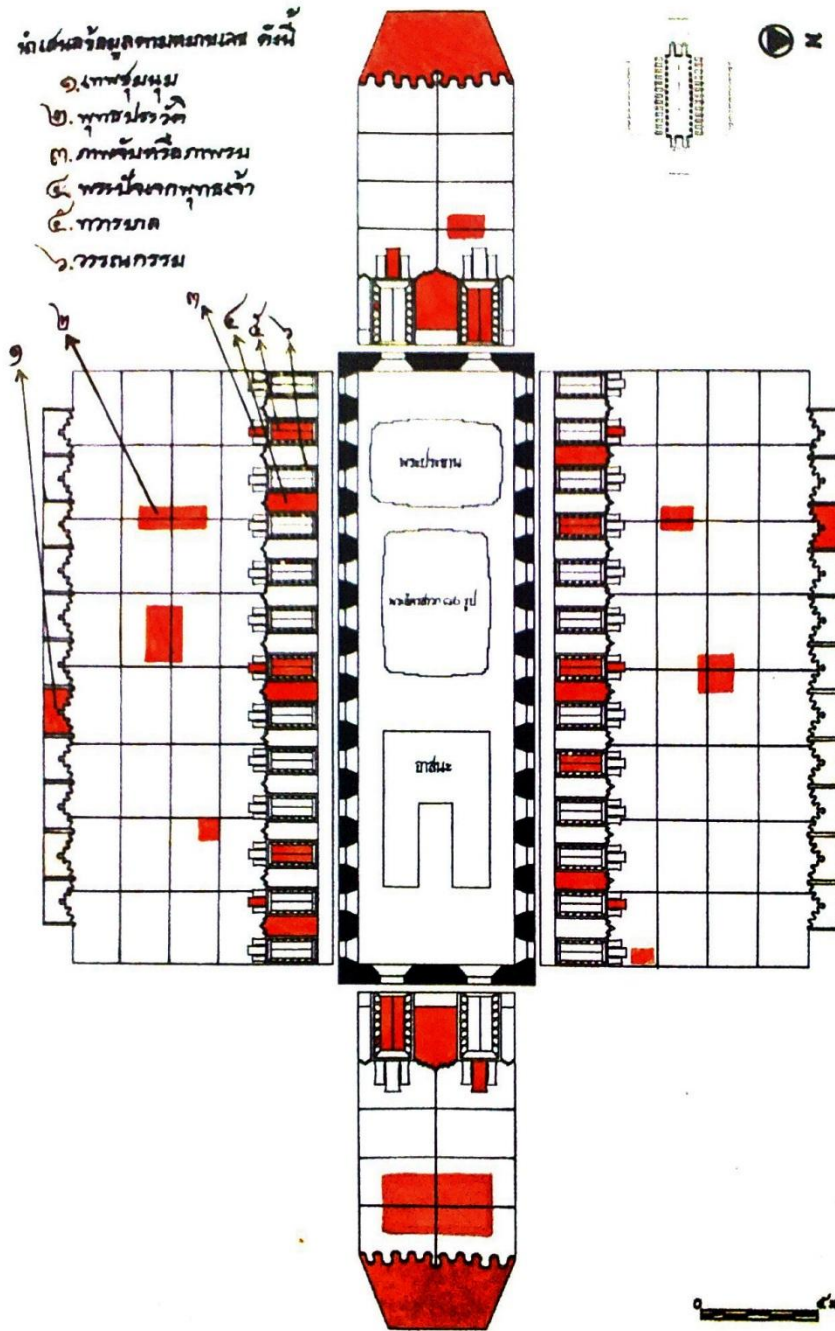
ในการรวบรวมข้อมูลเพื่อศึกษาเรื่องราวตำแหน่งการจัดวางภาพจิตรกรรมฝาผนังจากการสำรวจข้อมูลเอกสาร ปรากฏว่าลักษณะภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีคุณค่าและน่าสนใจในการที่จะนำชมแก่นักท่องเที่ยวและบุคคลทั่วไป เป็นศิลปะและวัฒนธรรมที่มองเห็นพัฒนาการได้อย่างเด่นชัดทั้งทางด้านเรื่องราวและรูปแบบ ซึ่งได้เขียนทั้ง ๔ ด้านของฝาผนังพระอุโบสถ และผนังระหว่างช่องหน้าต่าง รวมทั้งประตูหน้าต่างและบานแฝด มีเรื่องราวดังนี้ ผนังเหนือกรอบประตูหน้าต่างจนถึงเพดาน เป็นเรื่องเทพชุมนุมและ

พุทธประวัติ ภายในกรอบกระจกเหนือประตูหน้าต่างเป็นเรื่องรามเกียรติ์ ผนังระหว่างช่องประตูหน้าต่างเป็นเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วนบานประตูหน้าต่างด้านในเป็นเรื่องเทพศาสนาฮินดู และส่วนของบานแผละเป็นเรื่องวรรณกรรม จากการสัมภาษณ์นายเชาวลิตร์ เนินพรหมได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามไว้หลายๆ เรื่อง เนื่องจากกลุ่มคนหรือชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณวัดสุทัศนเทพวรารามมีทั้งพราหมณ์ ฮินดู พุทธ การเขียนภาพคงต้องการให้คนในละแวกวัดสุทัศนเทพวรารามเกิดความคิดว่าศาสนาไม่มีการแบ่งแยกหรือรังเกียจซึ่งกันและกัน จึงให้ช่างเขียนๆ เรื่องที่มีความเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับศาสนาอื่นๆ ด้วย เพื่อให้ผู้คนเกิดความรัก สามัคคีช่วยดึงดูดผู้คนให้เข้าวัด เพราะวัดกับวังเกี่ยวข้อง ทั้งยังส่งผลต่อคติความเชื่อของผู้คนอยู่แล้วด้วย ภาพจิตรกรรมฝาผนังแต่ละเรื่องใช้ความรู้หลายๆ อย่าง แทรกเข้าไปในภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้งที่เกี่ยวข้องกับศาสนา วรรณคดี พระมหากษัตริย์ ที่สำคัญก็เพื่อให้ผู้คนหรือประชาชนรู้เรื่องและเห็นภาพ ทั้งเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่ง เมื่อประชาชนได้เข้าไปฟังธรรมะภายในพระอุโบสถ อาจารย์บรรเจิด ศรีสุขก็ให้ข้อคิดเห็นว่า ต้องการเผยแพร่ให้ประชาชนรับรู้เรื่องศาสนา องค์กรต่างๆ รวมทั้งวรรณกรรมเพื่อเป็นข้อคิดให้กับชาวบ้าน

ภาพที่ ๔-๔ แผนผังแสดงทัศนียภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

(ปรับปรุงจาก วิไลรัตน์ ชัยรอด และรัชชชัย องค์กรวุฒิเวทย์, ๒๕๔๖, หน้า ๑๖-๑๗)

ภาพที่ ๔-๕ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

เทพชุมนุม

แรกเริ่มนั้น ในสมัยโบราณชาวพื้นเมืองจะบูชาธรรมชาติ นับถือธรรมชาติว่ามีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีการสรรเสริญสวดมนต์บูชาประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เทพพอใจ เพราะธรรมชาติจะให้คุณและให้โทษต่อพวกเขา ซึ่งเชื่อว่าเทพเกิดจากการที่คนสัมผัสกับธรรมชาติ เทพองค์นั้นเป็นเพียงภาคหนึ่งของเทพสูงสุดผู้สร้างทุกสิ่ง รวมถึงเหล่าเทพต่างๆ โดยถ่ายทอดอิทธิฤทธิ์ผ่านเทพที่สร้างขึ้นเกิดการผสมผสานระหว่างลัทธิบูชาธรรมชาติและศาสนาพระเวท เกิดเป็นศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู เทพเจ้าได้พัฒนามีตัวตนคล้ายมนุษย์ คือพระอินทร์ พระวรุณ พระอัคคี เป็นต้น มีเทพผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ คือพระอิศวร พระพรหม และพระนารายณ์ ความเชื่อนี้ได้แพร่หลายออกไป

เมื่อศาสนาพุทธเกิดขึ้นในอินเดีย ก็ได้รับคติเรื่องเทวดาเข้ามาปรับให้เข้ากับพุทธศาสนาเพื่อใช้สั่งสอน เพราะผู้คนในสมัยนั้นมีพื้นฐานในความเชื่อเรื่องเทวดาอยู่แล้ว ทำให้เข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนาได้ง่ายยิ่งขึ้น เดิมในพุทธศาสนาไม่มีการบูชาเทพหรือเทวดา ครั้นเมื่อรับเทพในฮินดูเข้ามา ก็ถือว่าเทวดาเป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่ง มีภูมิที่อยู่แตกต่างกัน ตามแต่กุศลกรรมที่แต่ละองค์ได้บำเพ็ญมา ผู้จะเกิดเป็นเทวดาต้องสะสมบุญบารมีในชาติก่อนๆ คือทำความดี ทำบุญ รักษาศีล การประกอบกุศลกรรมที่ต่างกันมีผลทำให้ไปเกิดในภพภูมิที่ต่างกันด้วย ลักษณะรูปร่างเทวดาในคติพุทธศาสนาเชื่อว่า งดงามกว่าร่างกายมนุษย์ ไม่มีเส้นเอ็นในร่างกาย ผิวพรรณผุดผ่อง ไม่แสดงวัยเหมือนมนุษย์ เป็นอย่างรูปร่างเหนืออุดมคติ แสดงให้เห็นว่าจำนวนเทพและโลกของเทวดานั้นเป็นองค์ประกอบส่วนใหญ่ของสรรพสัตว์ทั้งหลายในจักรวาล กระทั่งเรื่องราวเทวดาในพุทธศาสนาก็ต่างจากฮินดู คืออยู่ในสถานะเป็นบริวารของพระพุทธรูป เพราะเทวดายังเป็นผู้มีกิเลส พระพุทธรูปทรงเป็นครู เป็นผู้รู้เหนือเทพและมนุษย์ ดังมีกล่าวถึงเหล่าเทวดามาเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อฟังธรรมหรือมาปรากฏในตอนต่างๆ ตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพาน (สุนันทาเงินไพโรจน์, ๒๕๔๖, หน้า ๔๖-๔๘) เป็นการเน้นให้งานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องเทพชุมนุม แสดงความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปเจ้าชัดเจนยิ่งขึ้น

เทพชุมนุมเป็นการอธิบายถึงหมู่เทพยดามาร่วมชุมนุมสโมสรมันนิบาตกัน ตั้งแต่เทพชั้นล่างสุดจนถึงเทพชั้นบนสุด ช่างนิยมเขียนภาพเทพยดาในลักษณะนี้บ่อยๆ ดังเช่นภาพเทวดาเหาะไปรดดอกไม้ ก็จะเรียกเทพชุมนุม เทวดามาปรากฏเป็นหมู่ ก็เรียกเทพชุมนุม (มานพ อิศรเดช, ๒๕๒๗, หน้า ๑๑๘) ในส่วนพระปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกได้กล่าวถึงเทพชุมนุม คือปริเฉทที่ ๑๐ อภิสามโพธิปริวรรต

“...ฝ่ายฝูงเทพยดาเจ้าทั้งหลายอันปลาตหลักหนี่ด้วยกล้วยแห่งมาร ทราบว่าพระยารามาริราชกับทั้งมารพลแตกฉาน พ่ายแพ้และปลาตแต่อำนาจพระมหาสัตว์ดังนั้น ฝูงนาคก็ขึ้นจาก

บาดาลมาสู่ที่นั่น ฟุ้งสุบรรณก็ออกจากพิภพแห่งครุฑหมู่เทพบุตรแลพรหมทั้งหลาย ก็ออกจาก
 พیمانแห่งตนๆ เคลื่อนกล่นกันมา มีหัตถ์ถือประทีปสุคนธรูปผาธวัชปลูกาต่างๆ มาแวดล้อมพร้อม
 กันอุโฆษ ถวายชัยแก่พระมหามุรุษว่าชัยขานะมีแก่พระสัมมาพุทธเจ้าผู้ทรงสิริสวัสดิ์ ปราชัยมีแก่
 มารผู้ปรารถนาบาปกรรม สนั่นสำเนียงนฤนาท ท้าวสหัมบดีพรหมก็ลีลาสมาทรงทิพยจักรกางกั้น
 พญากาฬนาคราชก็กล่าวอุคิกถารำพันสรรเสริญพระคุณมีเอนกประการ ท้าวมัจฉวาฬก็ทรงเป่าวิษุค
 มหาสังข์ทักษิณาวรรตศัพท์บันลือลั่น ปญฺจสิขรเทพคนธรรพ์ก็คิดพิณทิพย์ถวยศัพท์ขับขาน
 ท้าวจตุโลกบาลก็มาสถิตในทิศทั้ง ๔ แลอัญฐวัสดิษย์กษเสนาบดี ๒๘ ก็ถือพระขรรค์ป้องกันอยู่
 โดยรอบแลแวดล้อมด้วยท้าวตึงสกุมาโร ๑๒ ก็สะพรั่งพร้อมมีมือถือผอบสุวรรณหิรัญรัตนประพาพ
 ฌมีมีประการต่างๆ เต็มไปด้วยทิพยกุสุมาชาติเลื่อนลอยอยู่บนอากาศกระทำสักการบูชา และ
 สุขยามเทวราชก็ทรงทิพยมนิตาลีปัตรราเพยพาน เทพยดาทั้งหลายอันเศษก็ถือเครื่องอภิเษกประการวิธี
 มีประเภทต่างๆ มาห้อมล้อมพระมหาสัตว์เป็นบริวาร เทพยเจ้าทั่วจักรวาลหมื่น โลกธาตุ ล้วน
 ทรงเพศเล่นการมหรสพมาสมโภชสถิตตั้งแต่ปฐมพิศล ตลอดตราบเท่าถึงอกนิฏฐพรหม โลก
 ทหาระหว่างมิได้...”

ปริเฉทที่ ๒๒ ยมกปาฏิหาริย์

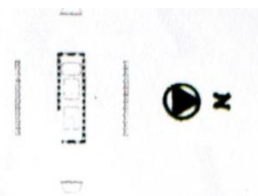
“...แลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ยังขอบเขตแห่งจักรวาลทั้งหมื่น
 ให้โอกาสเป็นมหัศจรรย์ ในกาลนั้นเทพยดาทั้งหลายที่มีอนุภาพมาก มีพระกรถือซึ่งทิพยจักรและ
 ธชบรรพฏากมาสมโภชสถิตนิบาต เพื่อจะทศนาการพระปาฏิหาริย์แห่งพระบรมครู แลธงไชยนั้น
 ประดิษฐานอยู่ในระหว่างแห่งจักรแห่งเทพยดาเจ้าทั้งปวง เทพยดาเจ้าทั้งปวงก็สถิตอยู่ตามระหว่าง
 แห่งทิพชอันเรียงราย ฟุ้งนาคทั้งหลายก็สถิตอยู่ในระหว่างแห่งเทพยดา เหล่าอสูรก็มาสถิตใน
 ระหว่างแห่งกษัตริย์คฤษณ์ ฟุ้งคนธรรพ์สถิตในระหว่างแห่งหมู่ครุฑฟุ้งมนุษย์ก็สถิตอยู่ในระหว่าง
 คนธรรพ์ บรรดาสรรพมหาศักดิ์เทพยดา มีสมเด็จพระอมรินทราเป็นอาทิ ก็ลงสถิตในระหว่างแห่งมนุษย์
 คณา ในขณะนั้นอันว่าพื้นแผ่นดินสุธาที่เกิดกัมปนาท อนกมหัสจรรย์ก็บังดาลปรากฏต่างๆ ดุจ
 ปางปฐมภิกขุโพธิสมัย เทพยดาบรรพมหัศจรรย์ท้าวสหัสสนัยน์เป็นประธาน ก็กระทำสักการบูชาด้วย
 ทิพยสุคนธรูปผานาเนกนิรันดรกาลจะนับจะประมาณมิได้...” (สุนันทา เงินไพโรจน์, ๒๕๔๖,
 หน้า ๑๕-๑๖)

ภาพเทพชุมนุมดังกล่าว เขียนขึ้นเพื่อส่งเสริมความเคารพผู้องค์พระประธานทั้งสิ้น
 ซึ่งช่างได้เขียนขึ้นตามเรื่องราวในเนื้อหาทางพุทธประวัติ ถือเป็นความเกี่ยวข้องในเบื้องต้น
 ที่นำไปสู่การออกแบบภาพจิตรกรรมฝาผนังและการแสดงทิศทางให้สัมพันธ์กับองค์พระประธาน
 โดยการจัดภาพเทพชุมนุมเป็นแถวในแนวนอน สัดส่วนของภาพถือได้ว่ามีความสมดุลที่เป็น
 สัดส่วนรองขององค์พระประธาน ภาพจิตรกรรมฝาผนังจึงให้ความรู้สึก เป็นองค์ประกอบมวลรวม

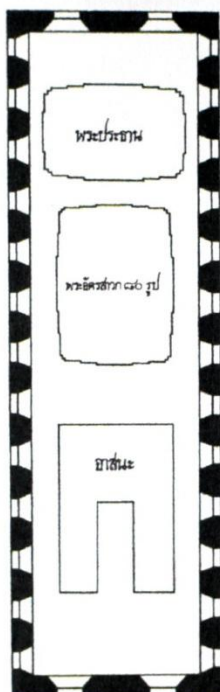
ที่ช่วยสร้างบรรยากาศให้องค์พระประธาน เกิดความงามและความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น (บันทึก อินทร์คง, ๒๕๔๓, หน้า ๒๕๗-๒๕๘) ภาพเทพชุมนุมที่เขียนขึ้นทั้ง ๔ ด้าน ภายในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม ในส่วนของฝาผนังด้านข้างทั้ง ๒ ด้านนั้น เขียนเทพชุมนุมหลายองค์โดยมี ชื่อเป็นช่อง ช่องละ ๒ ตัวภาพ ส่วนด้านหน้าและด้านหลังไม่มีชื่อกัน โดยด้านบนทั้ง ๔ ด้าน ใช้เส้นย่อในการแบ่งภาพ เทพแต่ละองค์ทั้งสี่ด้านเหาะมาทางอากาศ ถือดอกบัว ดอกไม้ ฉัตร บังแทรก บังสุริย์ บางองค์ก็ไม่ได้ถืออะไร ตั้งแต่เทพชั้นล่างสุดจนถึงเทพชั้นบนสุดทั้งหมดนั้นจักรวาล มีทั้งหน้าเขียว (ด้านข้าง) และหน้าพล้ (ด้านเฉียง) เพื่อมาถวายสักการะพระพุทธรองค์ เป็นการแสดงความสัมพันธ์ต่อองค์พระประธานและองค์ประกอบอื่นๆ ภายในพระอุโบสถ

ภาพที่ ๓๖

ภาพที่ ๓๕

ภาพที่ ๓๗

ภาพที่ ๓๔

ภาพที่ ๔-๖ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพเทพชุมนุม

(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

ภาพที่ ๔-๓ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านหน้าพระประธาน

ภาพที่ ๕-๘ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านขวาพระประธาน

ภาพที่ ๔-๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านหลังพระประธาน

ภาพที่ ๔-๑๐ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทพชุมนุมด้านซ้ายพระประธาน

พุทธประวัติ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติมีการเขียนไว้ที่ด้านบนเหนือกรอบประตูและหน้าต่าง ติดต่อกัน โดยตลอดรอบพระอุโบสถมีการแบ่งซอยพื้นฝาผนังสำหรับเขียนและจัดวางภาพส่วนปลีกย่อยหลายๆ ตอนให้รายละเอียดได้มากและดีแต่ละภาพใช้ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ กำแพงเมืองและเส้นสีเทาในการแบ่งพื้นที่ฝาผนังสำหรับเขียนและจัดวางภาพแต่ละตอน โดยเริ่มเรื่องจากส่วนของฝาผนังตรงกลางด้านซ้ายมือพระประธาน

ภาพที่ ๑ พระราชพิธีอภิเษกสมรสระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะแห่งศากยวงศ์กับพระนางสิริมหามายาแห่งเทวทหะนคร เป็นภาพปราสาทที่ใช้ประกอบพิธี มีพานแว่นฟ้าตั้งบายศรีอยู่ตรงกลางปราสาท พระเจ้าสุทโธทนะประทับด้านขวา (พานบายศรี) มีพระอินทร์และเทวดาประทับถัดไป พระนางสิริมหามายาประทับด้านซ้าย ถัดไปเป็นพระญาติพระวงศ์และกษัตริย์นครอื่นๆ ส่วนด้านล่างเป็นวงมโหรีบรรเลงอยู่ มีกระจับปี่ กลอง ปี่ แตรงอน ฉิ่ง ส่วนล่างสุดนอกกำแพงเมืองพระนางสิริมหามายานั่งบนศาลาท่าน้ำ มีนางกำนัลลงเล่นน้ำ บ้างก็นั่งสนทนากันอยู่

ภาพที่ ๒ เทพยดาทั้งหลายอันมีพระอินทร์เป็นประธานไปสู่ชั้นดุสิตได้ทูลเชิญพระโพธิสัตว์ คือสันตสูติเทวราชให้ลงมาจุติในโลกมนุษย์

ภาพที่ ๓ พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินนิมิต (ฝัน) โดยมีท้าวจตุรหาราชทั้งสี่คอยรักษาห้องบรรทมในวันที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ

ภาพที่ ๔ พระนางสิริมหามายาหยุดพัก ณ ลุมพินีวัน ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับเทวทหะนคร พระองค์ประทับยืนได้ร่มไม้สาละพระหัตถ์ขวาจับกิ่งสาละ ประสูติพระโพธิสัตว์ในวันเพ็ญเดือน ๖ ท่ามกลางข้าราชการบริวาร พระอินทร์รองรับพระองค์ด้วยพานทอง ท้าวมหาพรหมก็กางกั้นเสวตฉัตรถวาย

ภาพที่ ๕ เจ้าชายสิทธัตถะพระราชกุมารพระเจ้าสุทโธทนะ แสดงปาฏิหาริย์เสด็จขึ้นไปอยู่บนมุนมวยผมของพระดาบสกาฬเทวิล

ภาพที่ ๖ พระโกศพระบรมศพพระสิริมหามายาที่วงศดเมื่อประสูติพระราชกุมารล่วงไปได้ ๗ วัน

ภาพที่ ๗ พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จงานพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชกุมารสิทธัตถะประทับอยู่ภายใต้ร่มไม้เห็นว่า เมื่อเวลาบ่ายดวงอาทิตย์เคลื่อนไปทางขอบฟ้า ฟากตะวันตกมากแล้ว แต่ร่มไม้ก็ยังกำบังให้ร่มเงาแก่พระราชกุมารดังเดิม นางนมที่เลี้ยงเข้ามาเห็นปาฏิหาริย์ จึงไปกราบทูลพระสุทโธทนะ ที่พระราชกุมารแสดงบุญบารมีเป็นที่มหัศจรรย์ยิ่งนัก

ภาพที่ ๘ เจ้าชายสิทธัตถะประลองศิลปศาสตร์ด้วยการตีคศายธนูเสียงดังสนั่นหวั่นไหว และทรงแผลงลูกเส้นขนหางจามรีที่อยู่ไกลถึงหนึ่งโยชน์ขาด ณ ครั้งนั้นพระญาติฝ่ายพระบิดา ๘๐,๐๐๐ ฝ่ายพระมารดา ๘๐,๐๐๐ ทั้งพราหมณ์คฤหบดีและมหาชนทั้งหลายมาดูชมมากมาย จนพระญาติทั้งหลายยกพระราชธิดาให้องค์ละ ๑ นาง รวม ๔๐,๐๐๐ นาง

ภาพที่ ๙ ภายในกำแพงมีปราสาท ๓ ถุค คือ เหมันถุค คิมหันตถุค วสันตถุค ปราสาทด้านหน้าเป็นพระราชพิธีอภิเษกสมรสพระสิทธัตถะกับเจ้าหญิงยโสธราแห่งวงศ์โกติยะ ตรงกลางตั้งบายศรีบนพานแว่นฟ้า พระสิทธัตถะประทับด้านขวา พระอินทร์และพระพรหมนั่งถัดไป พระนางยโสธราประทับด้านซ้าย พระญาตินั่งด้านหลัง นอกกำแพงแก้วเป็นวงมโหรี มีระนาด ฆ้อง ปี่ แตรงอน

ภาพที่ ๑๐ นอกกำแพงเมืองเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากพระราชวัง โดยราชรถ มีนายฉันทะเป็นสารถีพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร เทพดาจึงเนรมิตเป็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช

ภาพที่ ๑๑ เจ้าชายสิทธัตถะยืนทอดพระเนตรพระนางยโสธราและพระราहुล พร้อมทั้งนางระบำขับร้องดนตรีต่างนอนหลับมีอาการต่างๆ บ้างนอนกลิ้งเกลือกมีเขพอันไหล นอนกรน เสียงดัง นอนเคี้ยวฟัน นอนละเมอ เพื่อบ่น นอนอ้าปาก นอนเปลือยกาย ทำให้เกิดสังเวช ด้านล่างนายฉันทะนำม้ามาคอยเจ้าชายสิทธัตถะ

ภาพที่ ๑๒ เจ้าชายสิทธัตถะทรงม้ากัณฐกะ มีท้าวจตุโลกบาลรองรับเท้าม้าพาหะไป เมื่อหะเข้าแม่ น้ำอโนมาอีกฟากหนึ่ง พระยาศิวติมารยกหัตถ์ขึ้นห้ามมิให้ออกบวช

ภาพที่ ๑๓ เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ มีพระอินทร์ทรงรับพระเมาลีไปประดิษฐานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพรหมกางฉัตรกั้นและมีเหล่าเทพดาประทับอยู่

ภาพที่ ๑๔ พระสิทธัตถะอยู่ป่าไม้มะม่วง ๗ วัน เมื่อถึงวันที่ ๘ ก็ออกจากป่ามะม่วงจนไปถึงกรุงราชคฤห์

ภาพที่ ๑๕ เป็นภาพปราสาทข้าราชการกราบทูลพระเจ้าพิมพิสารถึงลักษณะพระสิทธัตถะ จะว่าเป็นเทพดา มนุษย์ นาคครุฑ คนธรรพ์ ซึ่งเป็นที่ประหลาดนัก พระเจ้าพิมพิสารเสด็จออกจากเมืองเข้าไปสู่ที่พักและตรัสถามเรื่องราวต่างๆ ของพระสิทธัตถะ

ภาพที่ ๑๖ พระสิทธัตถะไปสู่สำนักอาฬารกาลมดาบสเล่าเรียนอนุบุรพวิหารสมาบัติจนสำเร็จสมาบัติ ๗ คือ รูปาวจรสมาบัติ ๔ อรูปาวจรสมาบัติ ๓ และไปสู่สำนักอุททกกรมบุตรศึกษาเล่าเรียน ก็สำเร็จเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

ภาพที่ ๑๗ พระสิทธัตถะเสด็จไปบำเพ็ญความเพียรด้วยพระองค์เอง ณ อรุณเวลประเทศ มีปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คือ พระโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ ติดตามอยู่เฝ้าปรนนิบัติ

ภาพที่ ๑๘ พระสิทธัตถะทรงบำเพ็ญทุกขกิริยาทรมานพระกายด้วยวิธีการต่างๆ พระย้าวสวัติมาร เห็นว่าพระสิทธัตถะจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงมาว่ากล่าวตักเตือนให้หยุดกระทำความเพียรเสีย

ภาพที่ ๑๙ พระสิทธัตถะปริวิตกในการปฏิบัติซึ่งจะเป็นทางพระโพธิญาณ โดยแท้ พระอินทร์จึงเสด็จลงมาคิดพิณทิพย์ เมื่อทรงคิดพิณสายแรกซึ่งหย่อนยานก็ไม่เกิดเสียงสายที่สอง พินดังมากพอคิดสายก็ขาด และสายที่สามซึ่งดังพอดีเมื่อคิดก็เกิดเสียงไพเราะ เมื่อได้ฟังแล้วจึงรู้ว่า ควรปฏิบัติทางสายกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ไม่หย่อนนั้ก ไม่ตึงนั้ก ปฏิบัติอย่างพอดีๆ จึงเป็นทางไปสู่พระโพธิญาณ

ภาพที่ ๒๐ นางสุชาดาทรมานข้อมรูปายาส ณ คฤหสถาน โดยมีท้าวมหาพรหมนำ เสวตฉัตรมากางกั้นเบื้องบนภาชนะที่หุง พระอินทร์ลงมาก่อไฟใส่พิน และเทพดาทั้งหลายนำเอา ซึ่งโอชะทั้งหลายอันเป็นทิพย์ใส่ลงไป เมื่อทรมานข้อมรูปายาสได้แล้วจึงนำไปใส่ถาดทองคำ เพื่อนำไปสังเวจรุกขเทวดา

ภาพที่ ๒๑ นางสุชาดาพบพระสิทธัตถะประทับอยู่ใต้ต้นไทร นางสุชาดาเข้าใจว่าเป็น รุกขเทวดา จึงนำข้อมรูปายาสไปถวาย

ภาพที่ ๒๒ เมื่อพระสิทธัตถะทรงรับข้อมรูปายาสแล้ว เสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ลงทรงสนานแล้วก็เสด็จขึ้นมานบนฝั่ง ปั่นข้อมรูปายาสเป็นป้อนๆ ได้ ๔๙ ป้อน และเสวยจนหมด จากนั้นทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ถ้าพระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ขอให้ถาดนั้นลอยทวน กระแสน้ำ ปรากฏถาดทองลอยทวนกระแสน้ำแล้วจมลงสู่บาดาลที่อยู่ของพญานาคราช รวมอยู่กับ ถาดอีกสามใบของอดีตพระพุทธเจ้าสามพระองค์ก่อน

ภาพที่ ๒๓ พราหมณ์มีนามว่า โสคติยะถือหญาภา ๘ กำ เดินทางมาเห็นพระสิทธัตถะก็นำหญาภาทั้ง ๘ กำนั้นมถวาย

ภาพที่ ๒๔ พระสิทธัตถะก็ดำเนินไปสู่ร่วมโพธิ์หันพระพักตร์ไปทางทิศปัจฉิมทิศทรง ปุหญาภาที่โคนต้นโพธิ์

ภาพที่ ๒๕ ภาพพระสิทธัตถะประทับใต้ต้นโพธิ์ในซุ้มเรือนแก้วด้านพระย้าวสวัติมาร พร้อมด้วยกองทัพพลมารที่ครุร้ายนำสะพริงกล้ว มีศาสตราวุธนานาชนิดมุ่งเข้าทำร้ายยับยี้ เพื่อให้พระสิทธัตถะเสด็จลุกจากรัตนบัลลังก์พยายามขัดขวางพระองค์มิให้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้แต่เหล่าเทพดาทั้งหลายก็หนี พระสิทธัตถะทรงมีสมาธิแน่วแน่มิได้หวาดหวั่น

แล้วเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาชี้ลงที่พื้นพสุธาอ้างพระธรณีเป็นพยาน พระธรณี ก็ปรากฏกายขึ้น ด้านขวาขยายเกศาบิดมวยผมมีกระแสน้ำไหลออกจากมวยผมท่วมและพัดพาทองทัพบารกระจัดกระจาย จึงได้ยอมแพ้ก่อนตะวันตกดินเทพยดาที่กลับมาแซ่ช่องสรรเสริญ

ภาพที่ ๒๖ หลังจากพระสิทธัตถะทรงชนะกองทัพพญามารแล้ว ท้าวสหัมบดีพรหมนำฉัตรทิพย์มากางกั้น พระอินทร์เป่ามหาสังข์บันลือลั่น ปญฺญาลิขิตเทพคิดพิณทิพย์ขับขาน เทพยดานาคครุฑทั้งหมด โลกธาตุดลกลงมาเล่นการมหรสพสโมสรสาธุการ

ภาพที่ ๒๗ เมื่อพระสิทธัตถะตรัสรู้พระโพธิญาณแล้วยังคงประทับใต้ต้นมหาโพธิ์ เสวยวิมุตตนิสุข พ้นจากกิเลสอยู่ ๗ วัน ก็ลุกจากบัลลังก์ไปประทับยืนยังทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สัมพระเนตรเพ่งดูต้นมหาโพธิ์อยู่ ๗ วัน เสด็จดำเนินจงกรมอีก ๗ วัน เสด็จไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือประทับนั่งสมาธิ ณ เรือนแก้วอยู่ ๗ วัน แล้วไปประทับภายใต้ต้นไทรอีก ๗ วัน

ภาพที่ ๒๘ ธิดาพระย้าวสวัติมารทั้ง ๓ คือ นางราคะ นางคันทหา นางอรดี ได้เข้ามาเฝ้าและแปลงเป็นหญิงงามรูปร่างต่างๆ ทั้งรำฟ้อนช่วยวน พุดเล่าโลมด้วยอิตถิมายา แต่พระพุทธองค์มิได้หลงในอำนาจกิเลสตัณหาทั้งหลาย กลับขับไล่นางธิดาพระยามารให้ออกไป

ภาพที่ ๒๙ หลังจาก ๗ วัน พระพุทธองค์ประทับใต้ต้นจิกระหวางนั้นเกิดพายุฝนตกหนักพญานาคชื่อมูจลินทรนาคราชขึ้นจากสระโบกขรณีมาขดกาย ๗ รอบ เป็นพุทธบัลลังก์แผ่พังพานกั้นลมและฝน เมื่อผ่าน ไป ๓ วัน ฝนก็หยุดตกพระยานาคราชแปลงกายเป็นมนุษย์กราบพระพุทธองค์

ภาพที่ ๓๐ พระพุทธองค์ประทับใต้ต้นเกต ๗ วัน มีพ่อค้าพาณิชซื้อตปุสสะและภัลลิกะ นำเอาข้าวสาคูก่อน สัตตุงงเข้าไปถวาย เวลานั้นพระพุทธองค์ไม่มีบาตรจะรับเครื่องถวาย ท้าวจตุโลกบาลก็ได้ นำเอาบาตรศิลาสี่เหลี่ยมถั่วเขียวทั้ง ๔ ทิศ ทิศละองค์มาถวาย พระพุทธองค์รับบาตรทั้ง ๔ ใบแล้วอธิษฐานให้บาตรรวมกันเป็นใบเดียว

ภาพที่ ๓๑ พระพุทธองค์ดำเนินไปสู่เมืองพาราณสี ระหว่างทางพบกับอุปกาศิวกและได้เจรจาเกี่ยวกับธรรมะ ภายหลังอุปกาศิวกจะบวชในพระศาสนา

ภาพที่ ๓๒ พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เมื่อเห็นพระพุทธองค์ดำเนินมาก็เคารพนบบอบองค์หนึ่งรับจีวรและบาตร องค์หนึ่งนำน้ำล้างพระบาท องค์หนึ่งนำเอาเชิงบาตรมารองรับบาตร องค์หนึ่งปูอาสนะให้หนึ่ง องค์หนึ่งเอาพัดมาพัดถวาย จากนั้นพระองค์ก็ตรัสเทศนาพระธรรมจักรกับปวัตตบุตรและเทพยดาทั้งหลายได้มาสดับฟังอย่างเนืองแน่น

ภาพที่ ๓๓ ยสะมาณพบุตรมหาเศรษฐีเมื่อเห็นว่ากิเลสอย่างฆราวาสจึงออกจากเมือง พบพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ได้เทศนาสั่งสอน ต่อมาเศรษฐีได้ตามหาพระผู้เป็นบุตร เจอพระพุทธองค์จึงทูลถาม พระพุทธองค์ก็ได้เทศนาให้ฟัง ถือเป็นอุบาสกในพุทธศาสนาที่ตั้งซึ่ง

พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จากนั้นเสวยเสร็จอาหารนาพระพุทธรองค์ไปฉันอาหารที่บ้าน เมื่อเสวยเสร็จกลับไปยสะก็ขอบวช แล้วพระพุทธองค์และพระสงฆ์ก็ไปสู่เคหสถานของเสวย

ภาพที่ ๓๔ พระยามารเข้ามาสู่สำนักพระพุทธองค์ กล่าวว่าพระองค์ไม่อาจหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องพันธนาการทั้งหลายทั้งปวงได้ แต่พระพุทธองค์ก็มีได้ยินดีในกามคุณทั้งสิ้น

ภาพที่ ๓๕ พระราชากรมแห่งพระยามหาโกศลราชทั้ง ๓๐ องค์ พากษิยามาเที่ยวแต่มีอยู่องค์หนึ่งพานางคณิกามานางคณิกานั้นได้ลักเอาเครื่องประดับที่ทองไว้หนีไป พระราชากรมทั้งหมดออกตามหา จนมาพบกับพระพุทธองค์ได้ตื่น ไม่น่าและได้ฟังพระธรรมเทศนาจึงขอบวช

ภาพที่ ๓๖ พระพุทธรองค์ไปสู่กรุงราชคฤห์ ขออาศัยอยู่ใน โรงเพลิงของอุรวลกัสสปะ ซึ่งพญานาคตนหนึ่งมีพิษร้ายอาศัยอยู่ ครั้นถึงเช้าพระพุทธองค์สามารถปราบพญานาคให้ลงไปขุดอยู่ในบาดร

ภาพที่ ๓๗ พระพุทธรองค์อาศัยในป่าไถ่ๆ อาศรมอุรวลกัสสปะ คินแรก ท้าวจตุโลกบาลลงมาฟังธรรม คินที่สองพระอินทร์ลงมา คินที่สามเป็นท้าวสหัมบดีมหาพรหมลงมา

ภาพที่ ๓๘ พระพุทธรองค์ซักผ้าบังสุกุล ซึ่งห่อศพนางปุลณทาสี

ภาพที่ ๓๙ พระพุทธรองค์เสด็จจงกรมกลางแม่น้ำ เหล่าศิษย์ของอุรวลกัสสปะได้พายเรือไปดูพระพุทธองค์

ภาพที่ ๔๐ ชฎิลสามพี่น้องมีอุรวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยาก็สสปะ และศิษย์ทั้งหลายช่วยกันลอบเครื่องบริวาร เช่น เครื่องบูชาไฟ น้ำเต้า หนังสือ ไม้งาม ทั้งลงแม่น้ำทั้งสิ้น แล้วขอบวชกับพระพุทธองค์

ภาพที่ ๔๑ พระอินทร์แปลงเป็นมาณพลงมานำทางเดินให้พระพุทธองค์ และพระภิกษุไปยังกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารถวายเวฬุวนาราม ตกตอนกลางคืนฝูงเปรตทั้งหลายมาร้องโหยหวน ทั้งแสดงให้เห็นรูปกายต่างๆ แก่พระเจ้าพิมพิสาร ครั้นรุ่งเช้าพระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปกราบทูลพระพุทธองค์ถึงเรื่องราวต่างๆ ที่ฝันเมื่อคืน พระพุทธองค์ก็ให้พระเจ้าพิมพิสารทำบุญอุทิศผลทานไปให้

ภาพที่ ๔๒ พระพุทธรองค์เสด็จเยี่ยมพระบิดาที่ทรงพระประชวร โปรคประทานพระสัทธรรมเทศนาแก่พระบิดาก็บรรลุพระอรหันต์ แล้วทูลลาเข้าสู่พระปรินิพพาน และประดิษฐานพระโกศภายในปราสาท

ภาพที่ ๔๓ เศรษฐีผู้หนึ่งแห่งเมืองราชคฤห์ จึงดาบข่อยล้อมเป็นรั้วที่ทำน้ำ ซึ่งตนจะลงอาบน้ำในแม่น้ำคงคา มิได้จันทน์แดงลอยมาติดดาบข่อย ท่านเศรษฐีจึงให้ช่างกลึงเป็นรูปบาตรแล้วนำไปแขวนไว้กับไม้ไผ่สูง ๖๐ ศอกบนอากาศ

ภาพที่ ๔๔ พระปิ่นโตถาวรทวาช กระทำพิธีปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศ จากนั้น พระมหาเถระลงมาจากอากาศ ท่านเศรษฐีนำเอาบาตรที่แขวนไว้ลงมาถวายพร้อมด้วยอาหารเต็มบาตร

ภาพที่ ๔๕ มหาชนช่วยกันสร้างมณฑปให้กับพวกเดียรถีย์กระทำปาฏิหาริย์พระอินทร์ ให้อวตารลงมาจากเทวบุตรลงมาทำลายมณฑปของพวกเดียรถีย์

ภาพที่ ๔๖ นายคณทอูทยานบาลเก็บผลมะม่วงมาถวายพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ รับด้วยบาตร แล้วให้นายคณทอูทยานบาลนำเอาเมล็ดไปปลูก ก็เกิดต้นมะม่วงขึ้น

ภาพที่ ๔๗ พระพุทธองค์กระทำยมกปาฏิหาริย์บนยอดมะม่วง ณ เมืองสาวัตถี พระองค์ ละคู่ เป็นประการต่างๆ เช่น เสด็จจงกรม ๑ คู่ นั่งสมาธิ ๑ คู่ ไสยาสน์ ๑ คู่

ภาพที่ ๔๘ พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ บันฑุกัมพล ติลาอาสน์เป็นเวลา ๓ เดือน จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จกลับสู่โลกมนุษย์

ภาพที่ ๔๙ พระอินทร์ได้เนรมิตบันไดลงสู่เทวโลก คือบันไดทองเป็นที่ลงของหมู่เทวดา บันไดเงินเป็นที่ลงของหมู่พรหม บันไดแก้วตรงกลางเป็นทางเสด็จพระพุทธองค์ เจริญบันไดทั้งสาม จดพื้นใกล้เมืองสังกัสสนคร พระองค์กระทำปาฏิหาริย์ให้เทวโลก มนุษย์ นรก เห็นซึ่งกันและกัน

ภาพที่ ๕๐ พระพุทธองค์ไปจำพรรษา ณ เกศกลาวัน คือ ป่าไม้สีเขียวใกล้สูงสูมารศิริ ในภักคราชนบทโปรดสรรพสัตว์

ภาพที่ ๕๑ พระพุทธองค์จำพรรษา ณ ป่าปาลีโดยได้ตั้งภัทรสาตพฤกษ์ (ไม่รัง) มีช้าง ชื่อปาลีโดยกหัตถิถคยปรนนิบัติ

ภาพที่ ๕๒ พระพุทธองค์ไปจำพรรษาใกล้บ้านนาลายพราหมณ์

ภาพที่ ๕๓ พระพุทธองค์ทรงทรมานอาฬวกยักษ์ ใกล้เมืองอาฬวินคร

ภาพที่ ๕๔ พระยานาคนนโทปนันท์แปลงกายเป็นพระยานาคจะทำอันตราย พระพุทธองค์ พระโมคคัลลานะจึงเนรมิตกายเป็นครุฑเข้าต่อสู้กับพระยานาค จึงสามารถปราบ พระยานาคลงได้

ภาพที่ ๕๖ พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ดำเนินไปเมืองโกคณคร ๓ ตำบล คือ หัตถคาม อัมพคาม และชมพูคาม

ภาพที่ ๕๗ พวกเดียรถีย์จ้างโจรให้ไปฆ่าพระโมคคัลลานะ พระโมคคัลลานะหนีอยู่ถึง ๒ เดือน พอถึงเดือนที่ ๓ พระโมคคัลลานะก็ยอมให้โจรจับ โจรจึงทุบตีจนกระดูกแตก พระโมคคัลลานะได้ประสานกระดูกให้เหมือนเดิม ไปทูลลาพระพุทธองค์ แล้วกลับไปปรินิพพาน ในกาฬลิตาประเทศ

ภาพที่ ๕๘ พระสารีบุตรกลับไปปรินิพพานในห้องที่ประสูติยังเคหสถานของมารดา
วันกติกมาสเพ็ญเดือน ๑๒

ภาพที่ ๕๙ พระพุทธองค์เสด็จไปปรินิพพานที่เมืองกุสินาราย ณ สาลวันอุทยานภายใต้
ต้นรังสองต้นที่โน้มเข้าหากัน

ภาพที่ ๖๐ พระมหากัสสปเถระ เห็นอาชีวกผู้หนึ่ง ถี้ออกกมณชาร์ท์มาจากเมืองกุสินาราย
โดยเอาไม้เสียบเข้าเป็นคั่นกันต่างร่วมเดินสวนทางมา พระมหากัสสปเถระจึงถามอาชีวก ก็ทราบว่า
พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานล่วงมาได้ ๗ วันแล้ว

ภาพที่ ๖๑ โทณพราหมณ์ทำการตวงแจกพระบรมธาตุให้แก่กษัตริย์ทั้ง ๘ เมือง เมืองละ
๒ ทะนาน โทณพราหมณ์นั้นลักเอาพระทักษิณทาฬธาตุเบื้องบนซ่อนไว้ระหว่างผ้าโพก พระอินทร์
ก็ลงมาขโมยไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์จุฬามณีชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ ๖๒ พระอุปลุตเข้าไปบิณฑบาตรในเมือง เมื่อกลับออกมา พระยาศรรมาโศกราช
ต้องการทดสอบฤทธิ์พระอุปลุตจึงให้ช้างตกมันเล่นติดตามไปทำร้าย ครั้นช้างมาถึงหน้า
พระอุปลุต พระอุปลุตจึงอธิษฐานให้ช้างกลายเป็นช้างศิลา

ภาพที่ ๖๓ พระยาสวดีมารทำลายพิธีฉลองพระมหาสถูปโดยแปลงกายเป็น โคใหญ่
จะเล่นชนประทีป พระอุปลุตจึงแปลงกายเป็นเสือใหญ่เข้าขัดขวางโค

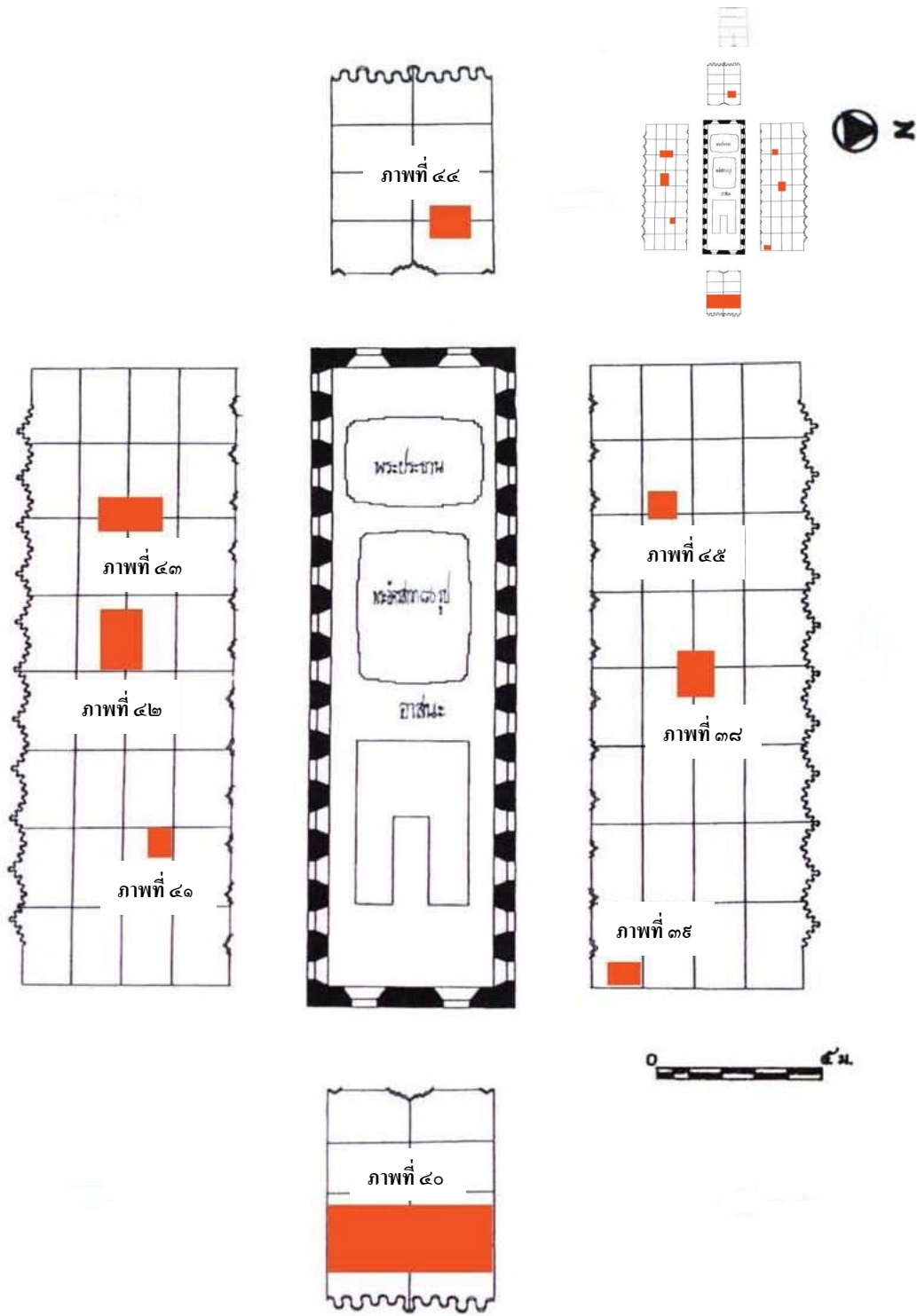
ภาพที่ ๖๔ โค (พระยามาร) ก็กลับกลายเป็นนาคราช ๗ เศียร เสือ (พระอุปลุต) ก็กลับ
กลายเป็นพญาครุฑคาบเศียรนาคลากไปมาถึงพ่ายแพ้

ภาพที่ ๖๕ นาคราช (พระยามาร) แปลงเป็นรูปยักษ์ พญาครุฑ (พระอุปลุต) แปลงเป็น
ยักษ์ใหญ่ขึ้นกว่าสองเท่า เข้าต่อสู้กันจนยักษ์แปลงพ่ายแพ้จึงแสดงองค์เป็นรูปพระยามาร

ภาพที่ ๖๖ พระยามารมีซากศพสุนัขพันคอ ซึ่งพระอุปลุตนมิตขึ้น เหาะไปเมือง
พระอินทร์ และสวรรค์ชั้นต่างๆ ก็ไม่มีเทพดาองค์ใดปลดออกได้

ภาพที่ ๖๗ พระอุปลุตพันธนาการพระยามารไว้กับภูเขาจนกว่าจะสิ้นการสักการบูชา
พระมหาสถูป

ภาพที่ ๖๘ พระยาศรรมาโศกราชกระทำการฉลองบูชาพระมหาสถูป ๗ ปี ๗ เดือน
๗ วัน มีการเล่นหนังใหญ่ การโปรยทาน

ภาพที่ ๔-๑๑ แผนผังแสดงภาพเรื่องพุทธประวัติ
 (สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

ภาพที่ ๔-๑๒ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพอภิเษกสมรสพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนาง
สิริมหามายา

ภาพที่ ๔-๑๓ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระสถูปถอยถาดทอง

ภาพที่ ๔-๑๔ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระสิทธัตถะผจญมาร

ภาพที่ ๔-๑๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพุทธองค์แสดงธรรมจักรกับปวัตตนาสูตร
โปรดปัญจวัคคีย์

ภาพที่ ๔-๑๖ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพฝูงเปรตแสดงรูปร่างต่างๆ ให้พระเจ้าพิมพิสารเห็น

ภาพที่ ๔-๑๗ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพุทธรองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ ๔-๑๘ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพุทธรองค์เสด็จไปในบ้านเมืองน้อยใหญ่

ภาพที่ ๔-๑๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพจับ

ภาพจับเรื่องรามเกียรติ์นับเป็นเรื่องอันเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายและมีอิทธิพลในหมู่คนไทยมาช้านาน เป็นวรรณกรรมที่มีต้นกำเนิดจากประเทศอินเดีย โดยเรารับเอาอิทธิพลทั้งในด้านเนื้อเรื่อง แนวความคิด รูปแบบการประพันธ์ การถ่ายทอดอารมณ์ และความรู้สึกนึกคิดบางประการ โดยเฉพาะวรรณคดีสันสกฤตมากที่สุด มีเนื้อหาในการเชิดชูวีระบุรุษผู้เปี่ยมไปด้วยคุณสมบัติสมบูรณ์ในการปกครอง มีบทบาทที่สำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นปรีชาธรรมแต่อยู่ในรูปของนิทานหรือนิยายปรัมปรา (สมพร สิงห์โต, ๒๕๒๐, หน้า ๑) ครั้นปี พ.ศ. ๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษารามายณะฉบับสันสกฤตของวาลมิกิและฉบับภาษาฮินดี รวมทั้งรามเกียรติ์ของรัตน โกสินทร์ ในส่วนวิธีการที่เรารับเข้ามานั้น ทรงอธิบายว่า “เรื่องพระรามาวตารนั้น ต้องเข้าใจว่าพระรามเขาเห็นเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ผิดอะไรกับความรู้สึกของเราในส่วนพระเวศสันดร เพราะฉะนั้นพราหมณ์ทุกคนที่เข้ามายังเมืองเรา คงจะจำเรื่องพระรามมาได้อย่างแม่นยำฝังอยู่ในใจ และคงจะเล่าได้โดยพิสดารละเอียดลออเท่าๆ กับเราเล่าเรื่องพระเวศสันดร ส่วนหนังสือที่เป็นต้นตำรับนั้น บางทีก็อาจจะไม่มีแต่รามายณะฉบับสันสกฤตกับวิญญูปุราณะก็ได้ และถ้าจะถามว่าตอนใดออกจากหนังสือเล่มใดก็น่าจะให้การไม่ถูกด้วยซ้ำ” จนปัจจุบันนี้พบว่ารามเกียรติ์ของเรามีเนื้อเรื่องบางตอนแตกต่างไปจากเรื่องรามเกียรติ์ของชาติอินเดีย โดยเฉพาะรามเกียรติ์ฉบับพระราชานิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถือว่าเป็นฉบับที่สมบูรณ์ทุกด้านและยาวที่สุดในฉบับภาษาไทยเท่าที่มีอยู่ ภาพจับในกรอบรูปภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามนั้นเขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (จันทน์สิตา อารีย์วงศ์, ๒๕๓๖, หน้า ๒๘) ได้รับความนิยมสูง กว้างขวาง และยืนนาน เนื่องจากเนื้อเรื่องสนุกสนานมีทั้งรัก โศก ตื่นเต้น ประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ทั้งลักษณะอุปนิสัยของตัวละครยังเป็นที่จับใจ สอดคล้องกับวัฒนธรรมที่ได้เปลี่ยนแปลงให้แตกต่างไปจากเดิมบ้าง ทั้งนี้เพราะลักษณะของสังคม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชาตินั้นๆ

เมื่อก้าวถึงจิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่จะนึกถึงเรื่องราวทางศาสนา ในที่นี้เรื่องรามเกียรติ์ก็มีอิทธิพลกับคนไทยมาก ชาวไทยทุกคนรู้เรื่องนี้ดี และเป็นเช่นนี้มาแต่โบราณ เพราะปรากฏอิทธิพลของเรื่องนี้อยู่ในรูปแบบต่างๆ หลายรูปแบบ จะเห็นได้จากหลักฐานทางวรรณคดีและหลักฐานอื่นๆ เช่น ชื่อที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายพระราม ซึ่งถือเป็นมงคลนาม มักจะเข้าไปแทรกอยู่ในชื่อต่างๆ มากมาย แม้แต่พระนามของพระมหากษัตริย์ก็มักจะมี “ราม” หรือ “รามาน” หรือ รามาธิบดี” เข้าไปแทรก และราชทินนามก็ปรากฏชื่อบ้านเมืองของพระรามเป็นชื่อที่เรารับมาใช้ในเมืองของเราอย่างไยชยาและอยุธยา ส่วนทางด้านศิลปกรรมที่เกี่ยวกับภาพจับเรื่องรามเกียรติ์มีปรากฏ เช่น ประติมากรรมแกะสลัก และจิตรกรรมเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับ

นาฏลักษณะการเล่นโขน (สุนันทา เงินไพโรจน์, ๒๕๔๖, หน้า ๓๕-๔๐) เป็นต้นว่าลักษณะกิริยาตัวอ่อนและท่าทางที่แสดงอาการกิริยาต่างๆ เพื่อให้เกิดกิริยาที่ผิดไปจากมนุษย์สามัญ แต่สามารถสื่อความหมายแก่ผู้ชมได้ โดยเป็นแม่แบบปรุงแต่งจิตตกรรมของตัวภาพให้มากขึ้น อย่างการยกขา การทอดวางมือหรือการบิดตัวก็สามารถกระทำได้ การนำเสนอของภาพจับหรือภาพรบเป็นการนำเสนอแบบภาพนิ่ง ดังนั้นท่วงท่าที่ช่างเขียนเขียนขึ้นจะเป็นท่าทางที่ถูกจัดองค์ประกอบแล้ว และเป็นภาพที่เป็นความสำคัญของท้องเรื่องในตอนนั้นๆ เมื่อผู้ชมได้เห็นภาพก็จะเข้าใจทันทีว่าต้องการสื่อเรื่องราวตอนใด ทั้งยังมีเครื่องประดับ อาวุธที่ใช้สามารถบอกลักษณะตัวภาพได้อีกด้วย

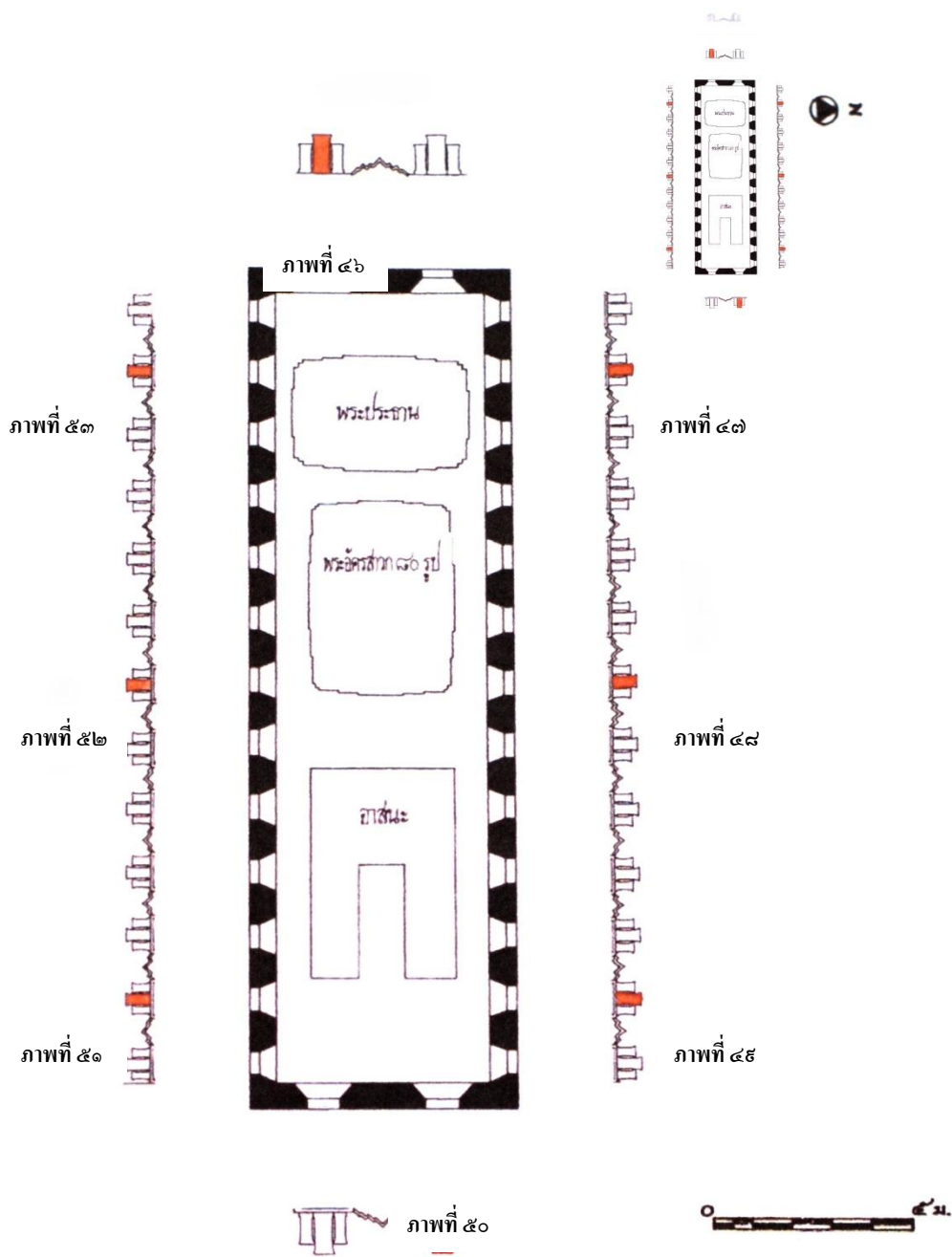
จิตรกรรมฝาผนังภาพจับเรื่องรามเกียรติ์ในกรอบรูปเหนือประตูหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเล่าเรื่องเป็นตอนๆ ตามเหตุการณ์ของแต่ละตอนในลักษณะเด่นของเรื่อง คือการสู้รบระหว่างฝ่ายพระรามกับฝ่ายทศกัณฐ์ ซึ่งมีความโดดเด่นเหนือความเป็นจริง โดยเฉพาะลักษณะพิเศษของตัวละครต่างๆ ทั้งฝ่ายมนุษย์ ยักษ์ และลิง ประกอบกับเหตุการณ์การทำศึกครั้งต่างๆ ระหว่างกองทัพทั้งสอง ซึ่งมีแม่ทัพที่มีความสามารถพิสดารต่างๆ ที่ใช้กลวิธีในการรบแต่ละครั้งแปลกแตกต่างกันไป ซึ่งก็เป็นแบบแผนหนึ่งที่ปรากฏ ต่อมาในจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ได้นำมาเขียนตกแต่งภายในอาคาร เพื่อเพิ่มความงดงามและคุณค่าของสถานที่นั้นและเป็นความนิยมอันอาจเป็นผลมาจากการส่งเสริมโดยพระมหากษัตริย์สมัยนั้น และอาจเป็นแรงบันดาลใจอย่างหนึ่งของการเล่นโขน ศิลการต่อสู้แบบกระบี่กระบองให้ช่างเขียนนำมาเขียนในงานจิตรกรรมภาพจับหรือภาพรบ เกิดอารมณ์และมโนภาพที่แจ่มชัดกว่าที่บรรยายไว้ในตัวหนังสือจากการศึกษาภาพจับหรือภาพรบเรื่องรามเกียรติ์ภายในกรอบรูปเหนือประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามรวมทั้งหมด ๕๐ ภาพ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระนารายณ์เป่นเสตวะราหะ (หมู) มล้าหิรันดย์กัษ
 ท้าวอัชบาลทรงรถรบอสูรพรหมบนอากาศ
 พระอศวรจับตรีบูรุม
 พระนารายณ์จับนนทก
 อรชุนจับทศกรรฐในสวนที่วิมานบนยอดเขาจักรวาล
 อรชุนจับรามสูรบบนอากาศ
 ท้าวลัสเตียนจับพระยาภานาค
 ทศกรรฐอุ้มนางมณโฑจับพาลี
 พาลีจับปฐทศกรรฐ
 ทศกรรฐจับกุเปริน

พระอิศวรทรงถอดงาช้างขวางปีกกลางอกทศกรรฐ
 ธรณพักตจับพระอินทร์
 ทำวทรฐจับเหรันตย์กษ
 ทำวทรธจับปทุคทันนางไถยเกษิเอาแขนสอดแทนเพลารถ
 พระราม พระลักษณจับนางกาะนาสูร
 พระรามจับสวาหะ
 พระลักษณจับมาริศ
 พระรามจับรามสูร
 พาลีจับทรพี
 พระราม พระลักษณจับพิราพที่มัลลกลีดา
 พระราม พระลักษณจับนางสำนักรา
 พระรามจับพญาขร
 พระรามจับพญาทฤษณ
 พระรามจับพญาตรีเศียร
 นกสดาขุขัดขวางทศกรรฐลักนางสีดาบนรถใหญ่
 พาลีจับสุครีพ
 พระลักษณจับยักษ์อศมุจิ
 หนุมานจับฤทธิกัน
 องคตจับยักษ์ปีกหลัน
 หนุมานจับนางศีเสื้อสมุทร
 หนุมานจับอากาศะไลย
 หนุมานจับสหัสกุมาร
 หนุมานจับอินทชิต
 หนุมานจับนิลพัทที่จงถนน
 หนุมานจับเบญกายหะหนิไฟ
 หนุมานจับเสื้อเมือง
 หนุมานหักด่านเขามรกฏจับกุมภกาสูร
 องคตจับสี่เสนาทศกรรฐ
 สุครีพหักฉัตร
 หนุมานจับมัจฉาณ

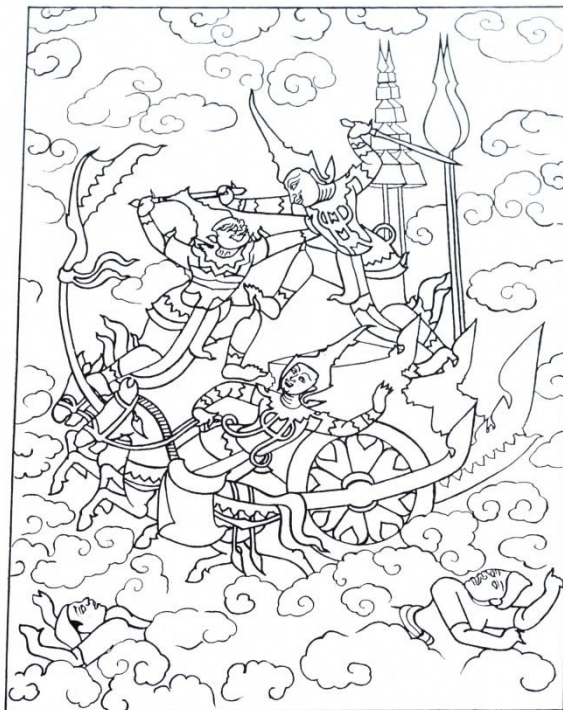
หนุมานจับไมยราพกับอสุรพล
 สุกรีพถอนต้นรังตีกุมภกรรณ
 พระลักษณจับกุมภกรรณ
 หนุมานจับกุมภกรรณทคน้ำ
 พระรามจับกุมภกรรณ
 พระลักษณจับอินชิต
 พระรามจับมังกรกันฐ
 หนุมานจับวิรุณมุขในข่ายเหล็ก
 หนุมานจับกำปั่นอสุรีบนหลังช้าง
 หนุมานหักคอช้างเอราวัณ
 พระลักษณ หนุมานมล้างพิทธีกุมภนิยาอินชิต
 วานรสิบแปดมงกุฎจับอสุรสิบรรด
 พระราม พระลักษณจับทศกรรฐ
 วานรสิบแปดมงกุฎจับอสุรสิบรรด
 พระลักษณจับหนุมานจับมุลพะดำ
 หนุมานหักรดสหัสเศษะ
 พระรามจับแสงอาทิตย์
 พระรามกับหนุมานจับท้าวสตัลลง
 สุกรีพจับตรีเมฆบนหลังช้าง
 หนุมานจับพญากาลนาค
 หนุมานจับตรีเมฆ
 หนุมาน องคตจับท้าวสตัธาสูร
 วิรุณจำบังจี่ม้าแทงพลวานรด้วยหอก
 หนุมานจับวิรุณจำบังที่มหาสมุทร
 ท้าวทพันาสูรกลืนกินพลวานร
 เทพบุตรพาลีมล้างพิทธีบูชาหอกกบิลพิททศกรรฐ
 พระรามจับทศกรรฐ
 พระลักษณจับทศคีรีธร ทศคีรีวัน
 หนุมานอาสาตีพลวานร
 พระรามจับทศกรรฐ

พระรามจับท้าวอศมาราสูร
 หนุมานจับบันไลยจัก
 หนุมานจับท้าวมหาบาล
 ท้าวจักรวรรดิจับพิเภก
 ยามลิวันกันยเวกจับทศพิน
 หนุมานหักด่านไฟกรดจับอสูรมังฆวาร์
 หนุมานหักด่านน้ำกรดจับอสูรกาลสูร
 พระสัตรุดจับสุรียากพ
 นิลพัทจับมารกระบี่บนหลังม้า
 องคตกับอสูรผัดมล้างพิธิ์บนไลยจักรรูปศรเหราพต
 องคตจับอสูรเพชรานหลังช้าง
 พระลักษณจับนนยุพักต์
 นิลพัทอสูรผัดทำลายพิธิ์ท้าวไวยตาล
 พระพรตจับท้าวจักรวรรดิ
 หนุมานจับพระมงกุฎ พระลบบนหลังม้าอุปการ
 พระพรต พระสัตรุดจับพระมงกุฎ พระลบ
 หนุมานจับอสูรกุมภันทนูราช
 พระรามจับท้าวกุเวณราช
 องคตนิลพัทมีจฉานอสูรผัดจับอสูรวาญักษ
 พระมงกุฎจับท้าวคนธรรพ์ พระลบจับวิรุณพัท

ภาพที่ ๔-๒๐ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพจับ

(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

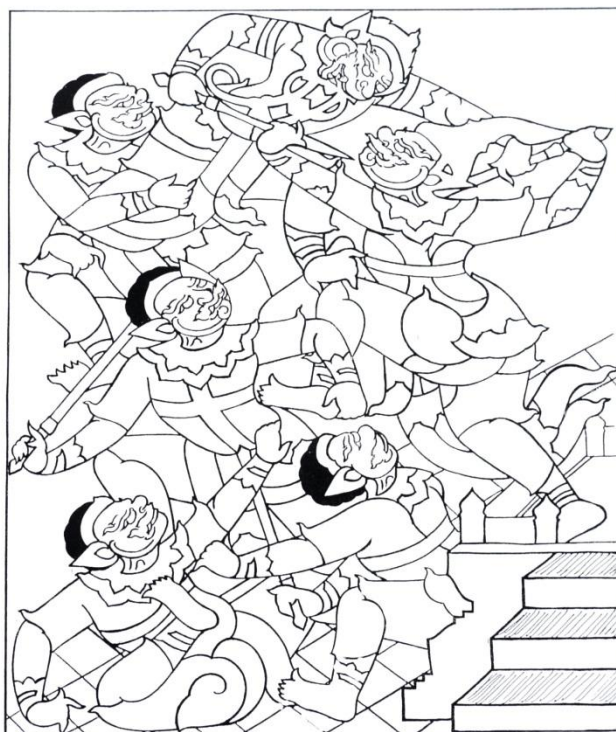
ภาพที่ ๔-๒๑ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพทำวัชบาลทรงรถรบอสูรพรหมบนอากาศ

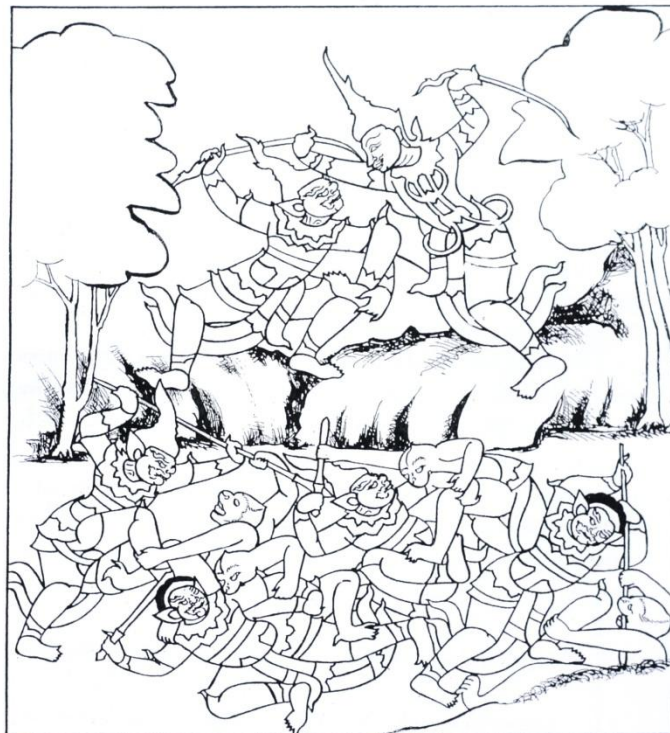
ภาพที่ ๔-๒๒ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระอิศวรทรงถอดงาช้างขว้างปีกกลางอกทศกัณฐ์

ภาพที่ ๔-๒๓ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพาลีจับสุครีพ

ภาพที่ ๔-๒๔ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพหนุมานจับไมยราพกับอสูรพล

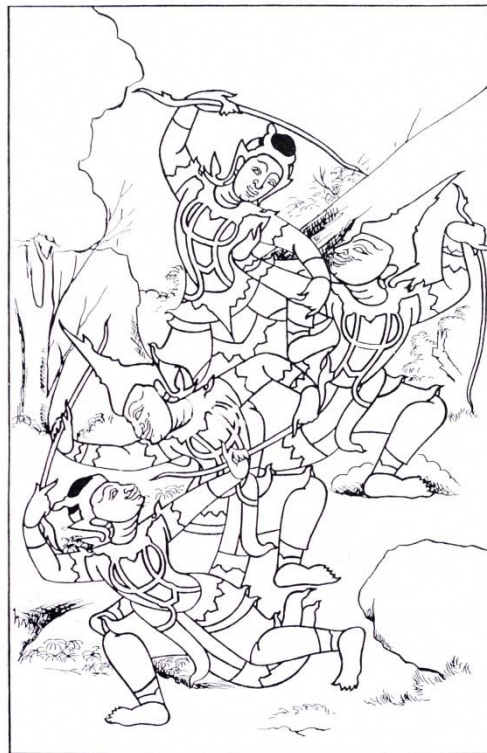
ภาพที่ ๔-๒๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระรามรบมังกรกัณฐ์

ภาพที่ ๔-๒๖ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพหนุมานห้กรถหัสสเดชะ

ภาพที่ ๔-๒๗ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระรามรบอศมาราสูร

ภาพที่ ๔-๒๘ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระพรต พระสัตรุด รบพระมงกุฎ พระลบ

พระปัจเจกพุทธ

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังระหว่างช่องประตูและหน้าต่าง จากการศึกษาลักษณะการเขียน เรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้าแบ่งได้เป็น ๒ ช่วง

ช่วงที่เป็นกษัตริย์ คือ ครองเมืองอยู่เมืองใดเมืองหนึ่ง ต่อมาทรงเบื่อหน่ายเกิดความสังเวช สลดใจด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อยเรื่องทางโลกจึงออกบวช

ช่วงที่ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธ คือ ได้บำเพ็ญบารมีตามแนวทางปัจเจกโพธิบารมี จนสำเร็จได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณเหาะไปสู่เขาคันธมาท

พระปัจเจกพุทธ ค้นพบสังขารและตรัสรู้สัจจะได้ด้วยตนเอง ชอบปลีกออกจากสังคม อาศัยอยู่ตามลำพังผู้เดียวอย่างโดดเดี่ยว แสดงถึงการสละทางโลกออกบวชของผู้มีปัญหา ที่ปรารถนาความหลุดพ้นจากกิเลส ผู้ที่ได้สั่งสมบำเพ็ญบารมีไว้ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ทั้งปางในกาลก่อน แต่ไม่ได้บรรลุโมกขธรรม กล่าวคือการบรรลุพระนิพพานในพระศาสนา ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นๆ ต่อมาในสมัยที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านอาศัยเพียง สังเวชธรรม คือธรรมที่ก่อให้เกิดความสลดใจด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ก็บรรลุ พระปัจเจกโพธิญาณได้ เพราะท่านเป็นปราชญ์ มีปัญญาแก่กล้า ถึงแม้ว่าท่านจะไม่ได้รับฟังโอวาท นุสาศนีจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดเลย นั่นก็ไม่ใช่อุปสรรคในการบรรลุธรรมของท่าน เพราะท่าน ได้สั่งสมบำเพ็ญบารมีไว้แล้ว ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งปาง ท่านมีความบริสุทธิ์ในฐานะ ที่เป็นพระพุทธรูปเหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกประการ แต่ท่านมีฐานะเป็นรองจาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในด้านพระสัพพัญญุตญาณ ทศพลญาณ มหากรุณาธิคุณ และระบะการบำเพ็ญ บารมี พระปัจเจกพุทธ คือบุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ เนื่องจากเป็นผู้มีความบริสุทธิ์หมดสิ้นอาสวะกิเลส เครื่องทำให้เศร้าหมองอันก่อให้เกิดมลทินทางกาย วาจา และใจ ท่านไม่ประพฤติดะเมิดศีลจึงไม่มีใครอื่นที่จะเทียบเสมอกับท่านได้ เป็นรองเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

แนวคิดเรื่องพระปัจเจกพุทธ อาจเกี่ยวข้องกับการสละบ้านเรือนออกบวชอย่างลัทธิฤๅษี และลัทธิปัจเจกชนตามขนบธรรมเนียมประเพณี การละทิ้งสังคมเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาทางโลก หรือการสละโลกออกบวช จัดเป็นอุดมการณ์สูงส่งเพื่อแสวงหาความเข้าใจในสังขารและ โมกขธรรมได้รับการกล่าวขานว่าเป็นลักษณะพิเศษ ซึ่งอินเดียให้ความสำคัญนับถืออย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามารถเหาะเหินอากาศและอ่านใจคนอื่นได้ มีลักษณะเด่นด้วยวัตรปฏิบัติต่างๆ เช่น อยู่อย่างโดดเดี่ยวจากชุมชน อยู่ในป่า นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้หรือเศษผ้า โกงนศีรษะและหมวด เอกลักษณะเด่นชัดที่สุดของพระปัจเจกพุทธเห็นจะเป็นการชอบดำเนินชีวิตอยู่ผู้เดียว ไม่ชอบคลุกคลี กับหมู่คณะ ถึงแม้ว่าพระปัจเจกพุทธจำนวน ๕๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ปรากฏพร้อมๆ ก็แต่ลักษณะการ ดำรงชีพเป็นที่ชื่นชอบของพระปัจเจกพุทธทุกๆ พระองค์

ดังนั้นเรื่องราวของพระปัจเจกพุทธที่เขียนบนฝาผนังระหว่างช่องประตูและหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม จึงนับว่าเป็นคติที่แปลกกว่าที่แห่งอื่นๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเริ่มจากผนังช่องที่ ๑ ดังนี้ (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๕๓-๕๕๑)

ช่องที่ ๑

๑ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองราชสมบัติประชาชนพระโรคเสวยทุกข์ เวทนานักนางพระสนมสองหมื่นก็แควดล้อมปณิบัติพระองค์อยู่อำมหิตทั้งหลาย จึงคิดกันว่า บรมกระษัตริย์แห่งเรา ทรงพระประชวรหนักหน่วงจะไม่มีพระชนม์สืบไปอีกแล้ว ควรเราจะพากันไป แสวงหาที่พึ่งแห่งอื่นเถิดเมื่อเห็นพร้อมกัน ดังนั้นก็ภาครอบครัวอพยพแห่งตนๆ ไปเป็นข้าเฝ้า พญาเมืองอื่นๆ ในประเทศต่างๆ ภาคว

ช่องที่ ๒

๑ ต่อจากห้องที่ ๑ ใจความว่า เมื่อหมู่อำมหิตทั้งหลายละพระเจ้าพาราณสีเสีย ก็พากัน ไปเป็นข้าเฝ้าพญาเมืองอื่นเป็นอันมากนั้น พายหลังพระองค์คล้ายพระโรคขึ้นเสด็จออกยัง โรงราชวินิจโดยเห็นอำมหิตเข้ามาเฝ้านั้นน้อยนักจึงตรัสถามเสนาบดี เสนาบดีก็กราบทูลซึ่ง เหตุนั้นให้ทราบก็ได้ตรัสประการใด ฝ่ายอำมหิตซึ่งไปอยู่เมืองอื่นนั้นรู้ว่าพระเจ้าพรหมทัต หายพระโรคแล้วต่างคนก็กลับมาเป็นข้าเฝ้าคฤกาลก่อน บรมกระษัตริย์จึงอุบายอาการดูประชวร อำมหิตทั้งหลายก็พากันละพระองค์เสียไปสู่สำนักนี้พญาเมืองอื่นคฤกาลก่อน ครั้งพระองค์ทำอาการ ดูพระโรคนั้นรับหาย หมู่อำมหิตก็กลับมาอยู่ในสำนักนี้ พระองค์ดูในยหนหลังแต่เธอทำ อุบายครั้งนี้ถึงวาร ๓ ครั้ง พายหลังมีพระไทยเหน้อยหน้าออกทรงบรรพชาเจริญพระวิปัสสนาก็สำเร็จ ประเจกโพธิญาณ เหาะไปนั่งมณีนทมูล ภาคว

ช่องที่ ๓

๑ ห้องนี้ข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองพระนครนั้นยกทัพไปปราบโจร อันมาคิดชนบท เคารพตามทางเห็นช้านักจึงยกทัพลัดไปในป่าเห็นพญาสีห์ราชตัวหนึ่งยืนอยู่บน เนินเขา เขาก็ให้หมู่พลโห่ร้อง บ้างก็ประโคมดนตรีขึ้นอื้ออึงยิ่งนัก ฝ่ายพญาราชสีห์ก็แผดเสียงพล ทังนั้นก็ตื่นแตกกระจัดกระจายไป ช้างพระที่นั่งก็ภาบรมกระษัตริย์เล่นไปถึงต้นไม้ใหญ่ อยู่นิ่งเธอก็ จับกิ่งไม้โหนพระองค์ลงได้เสด็จพลัดรีพลไปแต่พระองค์เดียว ถึงศาลาพระปัจเจกโพธิ์จึงตรัสถาม ว่า ผู้เป็นเจ้าผู้มีจิตรห์วันไหวด้วยไทยอันใดบ้าง พระปัจเจกโพธิ์ว่าหามิได้บรมกระษัตริย์ ก็ขอ บรรพชาศึกษาในอภิสมาจารวัด ก็ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปนั่งมณีนทมูล

๑ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่าพญาพาราณสี พระองค์หนึ่งพิจารณาเห็นพระอนิจลักษณะ ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปนั่งมณีนทมูล ภาคว

ช่องที่ ๔

๐ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติออกไปประภาษพระอุทยาน ครั้นถึงกลางทางได้ทอดพระเนตรเห็นสีหะโปฏกอันมานาคละไว้ที่เนินเขาริมสระน้ำ ก็ดำรัสสั่งให้ประโคมดุริยดนตรีแลให้ร้องขึ้น ลูกราชสีห์ก็มีได้สดุ้งตกใจ ครั้นเสด็จล่องทางไปอีกก็ได้เห็น นายประมงจึงขายไ่วบนปลายไม้ลมพัดเข้าในช่องขายนั้น ครั้นไปถึงสวนพระอุทยาน ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นซึ่งดอกปทุมชาติในสระบางดอกก็ตูมอยู่ บางดอกก็บานงามบ้างก็โรยร่วงเกสร สดก ก็ทรงสั่งเวสออกทรงบรรพชาได้ตรัสเปนพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปนันทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๕

๐ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองราชย์สมบัติ เสด็จออกประทับกษิณ พระนคร มหาชนชาวเมืองมาชมพระบรมโพธิสมภารเปนอันมาก ขณะนั้นนางภรรยาจะกุมพินั่งอยู่ในปราสาทชั้นบน เปิดหน้าต่างแลดูบรมกระษัตริ์ บรมกระษัตริ์ได้ทอดพระเนตรเห็นก็มีพระไทยปฏิบัติทสลิเนหะยั้งนัก ตรัสใช้อำมาตย์ไปถามแจ้งความว่ามีสามีแล้ว ครั้นกลับมา พระราชวงศ์ทรงพระดำหริว่า เราเป็นบรมกระษัตริ์มีนางสนมถึงสองหมื่นดูนางฟ้า แล้วยังไปคิดรักภรรยาผู้อื่นเล่า จึงละสมบัติออกบรรพชา ได้ตรัสเปนพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปสู่นันทมูล ณ เขาคันธมาท ภาวะ ๘

ช่องที่ ๖

๐ ห้องนี้เมืองจันตประเทศพญาเจ้าเมืองนั้นมีโยธาพันหนึ่งคิดว่าทำไฉนเราจะได้ราชสมบัติทั้งชมพูทวีป เมื่อคำหริเห็นอุบายแล้วก็แต่ง ---- ไปยังสามลกระษัตริ์ ว่าท่านจงให้สมบัติแก่เราแม้มียอมให้จึงมารบเราใน ๗ วัน ครั้นส่งทูตไปแล้วจึงปลุกษาเสนาทั้งปวง เสนาทูลว่าเราเปนเมืองน้อยให้มีสารไปยังกระษัตริ์เมืองใหญ่ดังนี้ที่ไหนเขาจะมาขอออกแก่เราเห็นเขาจะมารบเราเปนแน่ เราจะภากันตายในมือฆ่าศึกจะลำบากนัก ควรเราจะชวนกันฆ่าตัวเสียก่อนอย่าให้ทันฆ่าศึกถึง พญาได้ฟังก็ให้กองเพลิงขึ้นแล้วตรัสว่าใครจะตายกับเราบ้างมาเข้ากองเพลิงด้วยกัน โยธาห้ำร้อยยอมว่าจะเข้ากองเพลิงตาย โยธาห้ำร้อยว่าจะขอรบกับฆ่าศึกก่อน พญาได้ฟังก็ให้ยกพลออกไปตั้งชุมนุมอยู่ที่ทางพญาสามลราชจะยกมานั้นครั้นทันฆ่าศึกมาถึงที่นั้น ไม่ทันรู้ตัว ทหารห้ำร้อยก็ถืออาวุธขับไล่ตีทัพแตกไปจับพญาสามลทั้งปวงได้พญาทั้งปวงนั้นก็ยอมเปนเมืองออกครั้นได้เชลยมากแล้วก็ยกไปตีเมืองพาราณสีได้พญาปัจเจกประเทศสองคั่นนั้นก็ไปเป็นใหญ่ในชมพูทวีป แล้วออกบรรพชาได้ตรัสเปนพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปสู่นันทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๗

๐ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ดำรงราชอาณาจักรนั้นทรงเจริญกุศลนิมิต บรืกำมาได้สำหรับชำระตุณณะณ แล้วก็ละราชสมบัติออกทรงบรรพชามีเพศเปนสมณะ บำเพญ

วิปัสณาอยู่ในพนสมทประเทศ มินานก็ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปสู่จอมมณัฏมุล ณ
เขาคันธมาทบรรพตในแคว้นแคว้นป่าพระหิมพานต์ ภาวะ C๓

ช่องที่ ๘

๐ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตได้เสวยศิริราชสมบัติเป็นบรมกระษัตริย์ผ่าน
พระนคร กอประด้ายอิศริยศบริวารยศเป็นอันยิ่ง ไสมยหนึ่งทรงพิจารณาเห็นซึ่งโทษแห่งรศัฒหา
ก็สละราชสมบัติออกทรงบรรพชาเจริญพระวิปัสณาตามฐานตามจารีศ พระปัจเจกโพธิ์เจ้า
แต่กาลก่อน ก็ได้สำหรับปัจเจกภูมเหาะไปสู่จอมมณัฏมุล ณ เขาคันธมาทบรรพต ภาวะ C๓

ช่องที่ ๙

๐ ห้องนี้ข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้เสวยสมบัตินั้น กำหนด ๔ เดือน
เสด็จออกประภายพระอุทธานครั้งหนึ่งๆ วันหนึ่งเสด็จไปสู่พระอุทธานในระดูกิมหันต์
ทอดพระเนตรเห็นต้นทองกลางป่าต้นหนึ่งทรงดอกงามยิ่งนักจึงทรงเคเอาามาเชยชม หมู้อ้าหมาคย์
เห็นต่างคนก็เข้าเคเอาดอกทองกลางป่านั้นจนสิ้นต้น พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นทองกลาง
อันปราศจากดอกก็ทรงสังเวศออกบรรพชาได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปสู่นันทมุล

๐ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่าพระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่ง ออกประภายพระอุทธาน
ลงตรงในสระ โบกขรณิแล้วเสด็จขึ้นนั่งเหนือแผ่นศิลาพ้อคร้วเจริญภัตอาหารอันกอบด้วยรสมางบ
มาถวาย ก็ทรงเสวยแต่พระองค์เดียว มิได้พระราชทานให้ผู้ใดบริโภคด้วยสามาถยินดีในรส
พายหลังทรง พิจารณเห็นโทษในรศัฒหา ออกบรรพชาได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปสู่
เขาคันธมาท ภาวะ C๓

ช่องที่ ๑๐

๐ ห้องนี้ข้างบนเปน ---- พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองสมบัติเสด็จด้วยโยธาออกไปประภาย
พระอุทธานทอดพระเนตร ---- ไฟ ---- ไปมิได้ถอยหลัง ทรงพระดำหริว่าไฟ ๑๑ กองมีระกะเปนต้น
ก็ยอมเผา ---- ปลาใหญ่ติด --- ประมงอยู่ ก็ทรงคิดว่ ปลาอันติดเหนื ก็เหมือนสัตว์อันต้องอยู่ ----
ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปสู่ ---- ทอดพระเนตรเห็นภรรยากะภูมภิมาดู ---- ปัจเจกโพธิ์เหาะ
ไปนันทมุล ภาวะ C๓

ช่องที่ ๑๑

๐ ห้องนี้ข้างบนเมืองพาราณสี พระราชบุตรได้เสวยศิริราชสมบัติแต่ยังเยาว์ ครั้นทรง
พระเจริญขึ้นพิจารณาเห็นโทษในฆราวาส ออกทรงบรรพชาได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์เหาะ
ไปนันทมุล

๐ ข้างล่างอีกนิทานหนึ่งว่า พระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่ง ตั้งแต่ได้ราชสมบัติแล้วก็
บริบูรณไปด้วยเบญจกามคุณภอพระไทยเชยชมนางพระสมนทั้ง ๓ เหล่า คือนางอันตั้งอยู่ใน

ปลมไวยเหล่า๑ นางเปนมัชฌิมาไวยเหล่า ๑ นางอันเปนปัจฉิมไวยเหล่า ๑ ให้ฟ้อนรำบำเรอห์
อยู่เปนนิจนิรันดร วันหนึ่งปลงพระปัญหาเห่นพระอนิจลักษณะออกบรรพชาได้ตรัสเป
พระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปสู่อ้อมนันทมูลเขาคันธมาท ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๒

๑ ห้องนี้ข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติเสด็จยกพยุห์โยธา
ออกเสียบพระนครได้ทอดพระเนตรเห็นชนทั้งหลายคนเข้าเก้อออกไว้นอกฉาง ก็ตรัสถาม
ทราบความว่าชนเข้าเก้อออกเสียบจะใส่เข้าใหม่ จึงตรัสถามอำมาตย์ว่า นางพระสนมแล
ชาวพระนครบริบูรณ์ด้วยอาหารอยู่แล้วหฤ อำมาตย์ก็ทูลว่าบริบูรณ์อยู่แล้ว ครึ่งเสด็จกลับมา
พระราชวังจึงสั่งให้บริจาทพระราชทรัพย์ตั้งโรงทาน อำมาตย์ผู้หนึ่งทูลทัดถึง ๓ ครั้ง เธอก็มี
พระไทยสังเวศ-- ออกบรรพชาได้ตรัสเปพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปสู่อ้อมนันทมาท

๑ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่าพญาพาราณสีพระองค์หนึ่งยินดีในที่ประทับพระกายแต่ทรง
นั่งให้เจ้าพนักงานแต่งพระองค์จนประชนพระปฤษฎางค์ พายหลังทรงเห่น โทยออกบรรพชาได้
ตรัสเปพระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปสู่อ้อมนันทมาท ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๓

๑ ห้องนี้ข้างบนเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองราชสมบัติ ทรงพิจารณาเห่นสิ่ง
ซึ่งเป็นคู่กันคือหนาวระงับร้อนก็ระงับหนาว แลมีฉันใด พระนิบพานก็ระงับสงสารวัดได้ด้วยแท้
จึงตรัสถามอำมาตย์ทั้งปวงด้วยทางพระนิบพาน หม่อมอำมาตย์ก็ทูลสรรเสริญลัทธิเดียดิต่าง
พระองค์ไม่เชื่อจึงออกทรงบรรพชาได้ตรัสเปพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปนันทมูล

๑ ข้างล่างอีกนิทานหนึ่งว่าพระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่งเสวยอาหารอันมีโอชะรส
ทรงคิดว่าถ้าจะให้รางวัลพ่อครัวชนทั้งหลายก็จะดิเคียนเราว่ายินดีในรสอาหาร ครั้นวันเปนมคำ---
อันเลื่อมรสมาถวาย เสวยแล้วก็มิพระไทยสังเวศออกบรรพชาได้ตรัสเปพระปัจเจกโพธิ์เหาะ
ไปนันทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๔

๑ ห้องนี้พระเจ้าพรหมทัต ครองกรุงพาราณสี มีราชบุตรพระองค์หนึ่ง วันหนึ่งพระองค์
เสด็จประภายป่า ราชบุตรที่อยู่ในเมืองได้ลีนพระชนม์มลง อำมาตย์จึงรีบนำพระศพไปเผาเสีย เมื่อ
พระเจ้าพรหมทัตเสด็จกลับเข้าเมือง ทรงดิมสุราม่าไม่ได้สติ เมื่อทรงหายเมาแล้ว ทรงถามถึง
ราชบุตร เมื่อทราบว่ราชบุตรลีนพระชนม์ม จึงปลงปัญหาได้ตรัสรู้เปพระปัจเจกโพธิ์ ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๕

๑ ห้องนี้ข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัตินั้นออกทรงบรรพชา อยู่ในอรัญประเทศที่นั่นถ้ำคูรอนก็ร่อนนักรูหนาวก็หนาวนักรู พระองค์อุสาหทมมาณพระกายจนได้สำเร็จปัจเจกภูมิ เหาะไปยังเจ็อมันทมุล

๑ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่า พญาพาราณสีพระองค์หนึ่งได้ทราบข่าวขสารตัวหนึ่ง---ก็เสด็จยกหมูโยธาออกไปล้อมข้างนั้นๆ ก็บ่าหน้าต่อบรมกระษัตริ์ บรมกระษัตริ์ก็ขึ้นศรจะยิงข้างนั้น ข้างนั้นบอกว่า เราได้เป็นไอยกาแห่งท่านได้---เมืองนี้ถึง ๒๐ ปี แล้วไปเกิดในนระก ๒๐ ปี จึงมาเกิดเป็นขสารหลักฝูงเดียว เธอได้ฟังก็มีพระไทยสังเวศ จึงรับข้างนั้นเข้ามาสู่โรงในพระนคร ไสมยหนึ่ง ขึ้นข้างทรงนั่งเหนือคอกพญาหัตถิ แล้วพิจารณาพระไตรลักษ ก็ถึงแก่ปัจเจกภูมิเหาะไปสู่เขาคันธมาท ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๖

๑ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติประชนวัน โธคเสวยเวทนาขังนัก แพทย์ทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ผ่าแล้วก็ไม่หายเธอจึงทรงอนุญาตให้ผ่าไข่น้ำบูบโพออกเสีย แล้วจึงประกอบยาพอกรักษาแผล แล้วห้ามมิให้เสวยของที่ผิดสำแลง ครั้นเสวยพระอาหารอันเศร้าหมอง ก็มีพระกายอันชุ่มหอมเหียวแห้งลง แผลนั้นก็หายเธอเข้าพระไทยว่าหายแล้ว ก็เสวยซึ่งมังจลมางษาหารอันประณีตวิณโรคก็เปนขึ้นอีก แพทย์ก็ผ่าถวายรักษาอีกเล่าแต่เป็นดังนี้ถึงสามครั้ง เธอเหนื่อยหน่ายในราชสมบัติออกบรรพชาเจริญสมณธรรมได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ เหาะไปสู่นันทมุลณเขาคันธมาทในหิมวันตประเทศ ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๗

๑ ห้องนี้ข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองเมืองนั้นมอบราชสมบัติให้พระราชบุตรอันทรงพระเยาว์ แล้วเธอก็ทรงบรรพชาพระราชเทวีกับมหาชนกราบทูลห้ามเธอมิฟัง จึงพากันติดตามไปจนสิ้นแดนเมือง เธอจึงเอาทานกรซิคคันทางไว้มิให้ตามมาได้ แต่พระราชกุมารวิ่งตามพระองค์ไป เธอก็ภาพระราชบุตรนั้นไปอยู่ในป่าอันเป็นที่อยู่พระปัจเจกโพธิทั้งปวง ฝ่ายพระราชกุมารนั้นเคยเจริญอยู่ในสุขข์ ครั้นบันทมลงเหนืออาศน์อันลาดด้วยหญ้าไถไบไม้ แลเสวยซึ่งอาหารอันเปนแดนแห่งพระปัจเจกโพธิได้มาด้วยบิณฑบาต ก็มีพระกายอันทรูบซิดพระราชบิดาก็ภาพระราชบุตรมาส่งเสียดยังพระนครแล้วเธอก็กลับมาเจริญสมณธรรมได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ เหาะไปนันทมุล ฝ่ายอำมาตย์ก็ยกพระราชกุมารขึ้นผ่านสมบัติ

๑ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่าบุตรเศรษฐีผู้หนึ่งลาบิดามานดาออกบวชเจริญสมณธรรม ทรมาณกายช้านานก็ได้ธรรมวิเศษ อันใดอันหนึ่งจึงสึกออกมาเป็นฆราวาส อยู่มามีใจศรัทธา

กลับบวดยีกแล้วสึกออกถึง ๓ ครั้ง เมื่อบวดยาวหลัง ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปนันทมูล
ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๘

๑ ห้องนี้ข้างบนเมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองเมืองนั้น วันหนึ่งบันทึกกลับ
ในเพลาราตรีเมฆเมฆสูงพระไทยเสด็จแล่นออกมาจากปราสาทถึง ๓ ครั้ง จึงตรัสบอกเหตุแก่
พราหมณ์โรหิต พราหมณ์โรหิตทูลให้จับสัตว์มาจะบูชาญพระองค์ก็กระทำตามคำโปรหิต
ภพอพระปัจเจกโพธิ์ ๔ พระองค์ผู้เป็นสหายได้เจริญสมณะธรรมกับเธอมาแต่ชาติก่อนครั้งศาสนา
พระพุทธรูปเสด็จความก็เหาะมายังเมืองพาราณสีเทศนายังพญาให้ถึงแก่ปัจเจกภูมิให้ปล่อยสัตว์เสีย
แล้วก็พากันเหาะมาสู่นันทมูล

๑ ข้างล่างอีกนิทานหนึ่งว่าพญาพาราณสีพระองค์หนึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นพระสนม
บดจันทน์ ๖ โดยกรกระทบกันพระองค์ปลงปัญดาลงสู่พระไตรลักษณ์ได้สำเร็จปัจเจกภูมิเหาะไปสู่
นันทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๑๙

๑ ห้องข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติ เสด็จไปประภาษ
พระอุทยาน เมื่อต้นระดูคิมหันต์เห็นไม้ทองกวาวต้นหนึ่งมีใบอันบริบูรณ์ร่มชด ก็ให้แต่งที่ประทม
ในที่นั้น ครั้นถึงกลางระดูคิมหันต์เสด็จออกมาอีกได้เห็นไม้ทองกวาวนั้นทรงดอกงามยิ่งนัก
ครั้นปลายระดูคิมหันต์เสด็จออกมาเห็นต้นทองกวาวมีใบอันเขียวแห่งร่วงหล่นไป ก็ทรงสังเวช
ปลงพระปัญดาลง ก็ได้อะนิจสัญญาตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปมาสู่เจ็มนันทมูล

๑ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่า ราชบุตรพระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่งเป็นสหายกับบุตร
ปโรหิต พากันไปเที่ยวเรียนศิลปศาสตร์ถึงนิคมอันหนึ่งได้พบพระปัจเจกโพธิ์ทั้งหลายเข้ามา
บิณฑบาตร จึงเข้าขอเรียนวิชา พระปัจเจกโพธิ์ทั้งปวงจึงให้สองกุมารบวชในสำนักนี้ แล้วให้
เจริญสมณะธรรมในศาลาแห่งละองค์มิให้พบกัน ฝ่ายบุตรปโรหิตนั้นได้ญาณสมบัติก่อน พายหลัง
ราชบุตรจึงได้ญาณ ถึงปัจเจกภูมิทั้งสององค์ พากันเหาะไปสู่นันทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๒๐

๑ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตได้ผ่านสมบัติครั้งพระมเหสีพญาเมืองนั้นมา
ราชาภิเศกกับพระเจ้าพาราณสี แต่พระนางนั้นทรงรักใคร่คุณบุตรของพระองค์ ครั้นพระกุมาร
เจริญขึ้นที่เลี้ยงดูความให้ทราบพระเจ้าพาราณสีมิใช่บิดา แต่นั้นมาบรมกษัตริย์เรียก
พระราชบุตร พระราชบุตรก็มีได้เข้าหาก็มีพระไทยสังเวชเสด็จสมบัติออกบรรพชา ข้าราชการ
ก็ออกบวชตามเสด็จเป็นอันมาก ชาวเมืองจึงนำเอาเข้าและอาหาร ไปถวายทุกๆ วัน เธอก็แบ่งส่วน
ให้แก่หมู่บรรพชิต โดยลำดับผู้เป็นเจ้า ตกว่าบรรพชิตทั้งหลายนั้น ถ้าผู้ใดได้ของที่ปณิตก็ชื่นชม

ได้ที่เสวราหมองก็โทรมนัสพระองค์ทรงทราบ --- นั้น ก็เหน้อยหน้าที่จะอยู่ในหมู่บริษัษ จึงหนีไป อยู่ในป่าเจริญสมณธรรม แต่พระองค์เดียวก็ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์ เหาะไปสู่ที่นั่นทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๒๑

๐ ---- พระปัจเจกโพธิ์สัตว์ทั้ง---แต่ศาสนาพระพุทธกัสป---องค์นั้นบังเกิดเป็น พญา
ปจันตะ---ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์--- องค์หนึ่ง--เป็นพญาพาราณสี---ในเพลาราศี---
หวาดพระไทยสคั้งต้นทรงร้องด้วยสุรเสียงอันดังแล่นออกมาจากปราสาทครั้นเวชาเข้าตรีศตาม
ปโรหิต --- ทูลว่าพระเคราะห์ร้าย---ให้จับสัตว์มานุชาญสิ่งละพัน---กระษัตร์ก็ทำตามคำปโรหิต--
--ปัจเจกโพธิ์---พระองค์---ยังหน้าพระลาน---บรมกระษัตร์---ให้ลงมาสู่ปราสาท---พระปัจเจกโพ
---พญาให้เจริญจุดพ---ถึงแก่ปัจเจก---องค์ก็เหาะ----- ภาวะ ๘

ช่องที่ ๒๒

๐ ห้องนี้ข้างล่างเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตได้เสวยสมบัติอำมหาดย์ทั้งปวง
กราบทูลด้วยข้อราชกิจต่างๆ พระองค์ทรงเบื่อหน่ายในที่รักษาพระราชอาณาจักรสืบไป
ภออำมหาดย์สองคนวิวาทชิงชนบทแก่กัน เอาความขึ้นบังคมทูล เหมมีพระไทยสั่งเวสปลงปัญหา
เหนไทยในฆราวาษถึงแก่ปัจเจกภูมเหาะไปสู่เขาคันธมาท

๐ ข้างบนอีกนิทานหนึ่งว่า พระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่งมีราชบุตรองค์หนึ่ง เป็นที่
ติเหนยั้งนักวันหนึ่งเสด็จไปประภาษพระอุทยาน ฝ่ายพระราชบุตรอยู่ในวังสิ้นพระชนม์ด้วย
ปัจจุบันโรค อำมหาดย์ผู้รักษาพระนครก็เชิญพระศพเผาศเลีย ด้วยกลัวบรมกระษัตร์ทราบจทรง
พระโทมนัส ฝ่ายบรมกระษัตร์เสวยสุราบาณพระสติพันเพื่อนอยู่ เมื่อกลับมาก็มีได้ถามถึง
พระราชโอรส ครั้นสำงเมาแล้วจึงตรัสเรียกพระราชบุตรทราบความว่าสิ้นพระชนม์ ก็ปลงปัญหาลง
สู่พระไตรลักษณ์ถึงแก่ปัจเจกโพธิ์ญาณเหาะไปเขาคันธมาท ภาวะ ๘

ช่องที่ ๒๓

๐ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติไว้ราชบุตรมหาชน กราบทูล
ให้ทรงอธิฐานหาราชบุตร เธอจึงอนุญาตให้พระสนมสองหมื่นออกเที่ยวประพฤดิอะนาจารหาบุตร
ถึง ๗ วัน ก็มีอัจยัครภัก์แห่งนางทั้งหลายให้ตั้งขึ้นได้ ฝ่ายพระราชเทวีทรงสมาทานปัญญาจคศีล
พระอินท์มาบอกให้ไปเล่นสวนได้กุมารในดอกบัวมาถวายบรมกระษัตร์เลี้ยงเป็นราชบุตรชื่อ
ปทุมกุมาร ครั้นเจริญขึ้นผู้ใดเชิญให้เสวยก็มีได้เสวยเฉพาะแต่นางผู้หนึ่งเชิญจึงเสวย พระราชบิดา
ก็ให้ทรัพย์แก่นางผู้นั้นพันกะหาปนะ เหตุนั้นถ้าพระกุมารเสด็จไปที่ใดมหาชนจึงเชื่อเชิญให้เสวย
วันหนึ่งเธอเสด็จขึ้นไปเล่นคล้อยอยู่หอรบ พระปัจเจกโพธิ์องค์หนึ่งเหาะมาได้สนทนากันแล้วก็เหาะ
กลับไปพระราชกุมารขึ้นสู่คอช้างพระอินท์ตามไปถึงกุฎีในป่าอสีปตันมิคะทายวันเหนแต่รอยเท้า
ก็เสด็จสู่ที่จิงกรมรับเสียดซึ่งวิตกอันหยาบถึงปัจเจกภูมเหาะไปสู่ที่นั่นทมูล ภาวะ ๘

ช่องที่ ๒๔

๐ พระปัจเจกโพธิ์สัตว์ ๓ พระองค์ ได้บำเพ็ญสมณะธรรมด้วยกันมาแต่ศาสนา พระพุทธกัสป สองพระองค์บังเกิดเป็นพญาปจันตประเทศ ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์แล้ว พระองค์หนึ่งเป็น พญาพาราณสี เสด็จทรงช้างพระที่นั่งออกประภาษอุทยาน ครั้นมาถึงกอไม้ไผ่ที่ประตูลูกอุทยาน เห็นพระปัจเจกโพธิ์สองพระองค์มาอยู่ในที่นั้น บรมกระษัตริย์ก็เข้าไปมัสการ พระปัจเจกโพธิ์ทั้งสองก็ชี้กอไม้ไผ่ ให้บรมกระษัตริย์ทอดพระเนตรว่าอยู่ในฆราวาสนี้ กอไปด้วย ชูระคุงไม้ไผ่ อันรกรัษฎไปด้วยหนาม แล้วเหาะขึ้นสู่อากาศ พระเจ้าพาราณสีก็บังเกิดธรรมสังเวศ ปลงปัญดาลงก็ลูถึงปัจเจกภูมเหาะไปสู่นันทมูล ณ เขาคันธมาท ภาวะ ๐

ช่องที่ ๒๕

๐ ห้องนี้ เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติ ทรงจะเจริญกะลิดนบrikำยังญาณ ให้บังเกิดแล้วจึงมอบราชกิจให้อำมาตย์ ๔ คน พระองค์ทรงเสวยสมบัติสุขอยู่บนปราสาท พายหลังอำมาตย์ทั้ง ๔ พิพากษาความไม่เป็นธรรม ข้าเฝ้าคนสนิดเชิญเครื่องพระกระยาเสวยขึ้นไป ถวายแล้วกราบทูลความ พระองค์เสด็จออกยัง โรงมหาวิจิไลยราษฎรมาร้องทุกข์ กล่าวโทษ อำมาตย์ทั้ง ๔ เธอได้ทรงฟังก็เหนื่อยหน่าย ในสมบัติปลงปัญดาลงสู่พระไตรลักษ ก็ลูถึงปัจเจกภูม เพศกระษัตริย์ก็สูญหาย กลายเป็นเพศบรรพชิตเหาะไปสู่เขาคันธมาท ภาวะ ๐

ช่องที่ ๒๖

๐ ห้องนี้เมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตมีพระราชบุตรชื่อพระชนดิคันธกุมาร แต่ยัง ทรงพระเยาว์อยู่นั้นรังเกียจสตรีมิให้ต้องพระองค์เลย ถ้าจรงเสวยโภชนาหารแลงไปในทีใดใด ก็เป็นธุระของบุรุษย์แต่เพลาสวยจิระธารารสนั้น นางนมต้องใส่เสื้อตัดช่องเฉพาะถันยุคลถวายตรง พระโอรส เมื่อรับพระองค์ให้เสวยนมนั้นต้องเอาผ้ารองมือเสียบก่อนจึงรับได้ ครั้นพระกุมารเจริญ พระชนม์ได้ ๑๖ ปี พระราชบิดาก็ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งนำนางมาแต่ตระกูลต่างๆ เข้าไปจับฟ้อน ประโลมพระราชบุตรเธอมิได้ยินดีให้ใส่ตีอำมาตย์ขับออกไปเสียบ พายหลังพระบิดามานดาจะให้ เธอมีคู่ เธอก็ให้ช่างหล่อรูปนางด้วยทองคำไว้ แล้วว่าถ้านางมีรูปงามดั่งนี้เราจึงจะยินดี พระราชบิดา มานดาก็ให้อำมาตย์เอารูปทองใส่รถเที่ยวไปเปรียบรูปนางกระษัตริย์ทุกเมือง จึงได้นางมัทวะดิราช ธิดาเมืองสาละนนคร รับมากักไว้ในพระอุทยานพระนางนั้นมีปัจจุบัน โรคสิ้นพระชนม์ พระชนดิคันธกุมารทราบก็มีพระไทยสังเวศ ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ์เหาะไปสู่นันทมูล ภาวะ ๐

ช่องที่ ๒๗

๐ ห้องสองต่อนิทานที่สองใจความว่า เมื่ออำมาตย์ภารุปทองใส่รถเที่ยวไปในโสฬส ประเทศบ้านน้อยเมืองใหญ่ต่างๆ ประเทศใดเป็นที่ประชุมมหาชนก็เอารูปนั้นตั้งไว้ แล้วคอยฟัง กฤติศัพท์คนจะเจรจากันประการใดบ้าง แต่ทำดั่งนี้มาทุกๆ เมืองก็มีได้มีใครว่ากล่าวประการใด

จนมาถึงเมืองสาละละนคร อำมาตย์จึงให้ปลูกโรงที่ทำน้ำคายน้ำด้วยผ้าขาวไปนั้นห้อย พวงดอกไม้ต่างๆ โดยรอบแล้วกรูบทองนั้นตั้งไว้ในที่นั้น กอนางวรรณทาสีทั้งหลายแห่งราชธิดา ลงมาอาบน้ำนารูปทองแต่ไกลพูดกันว่าพระแม่เจ้าของเรามานั่งอยู่ใย ครั้นเข้าไปใกล้ก็รู้ว่ารูปหล่อ จึงกล่าวว่าพระแม่เจ้าของเรามากยิ่งขึ้นอีก ฝ่ายอำมาตย์พาราณสีได้ฟังก็ขึ้นไปเฝ้าพระเจ้า มัทรราช ทูลถวายรูปทองแล้วขอพระราชบุตร เธอก็ยอมถวายแล้วก็ส่งข่าวสารมายังพระเจ้าพาราณสี พระเจ้าพาราณสีก็ให้แต่งราชรถไปรับพระนางมา ภาะ ๘

ช่องที่ ๒๘

๑ ห้องนี้เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติทรงเจริญกะสิณบริกำได้ อภิญาณสมบัติ จึงทรงมอบราชกิจให้อำมาตย์ผู้หนึ่ง แล้วเสด็จเข้าสู่ปราสาทยังอยู่ด้วย สมบัติศุกข์แต่พระองค์เดียวส่วนพระราชเทวีทำชู้ด้วยอำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจนั้น ราชบุรุษผู้นำ เครื่องพระกระยาเสวยขึ้นไปถวายกราบทูลซึ่งเหตุนี้ถึง ๒-๓ ครั้ง เธอมิได้ทรงเชื่อพายหลังได้ ทอดพระเนตรเห็น จึงขับพระนางกับอำมาตย์ผู้นั้นเสียจากเมืองอำมาตย์ จึงพาพระนางนั้นไปเป็น ข้าเฝ้าพญาเมืองอื่นแล้วนำพญาเมืองนั้นมาตีชนบทได้หลายตำบล แล้วพญาข้าศึกให้ทหารขุดอุโมง เข้ามาในเชิงปราสาทจับพระเจ้าพาราณสี พระเจ้าพาราณสีจับได้ก็ให้ทัพเป็นอันมากแล้ว ปลดปล่อยไป พญาข้าศึกยกพลเข้ามาประชิดเมืองราชธรรมาถันมาร้องทุกข์ พระเจ้าพาราณสีจึงยกพลออก ตีค่ายในเพลาราตรีจับพญาข้าศึกได้แล้วให้โอวาทนั้นแล้วพระองค์ทรงเจริญปีศนาบนคอช้าง พระที่นั่งถึงแก่ปัจเจกภูมิ จึงเสด็จนั่งเหนือดอกประทุมชาติในสระอันหนึ่งมีเพศเป็นสามณะ ตรัสเทศนาแก่โยธาทั้งสองฝ่าย แล้วเหาะไปสู่เจ็อมันทมุลเขาคันธมาท ภาะ ๘

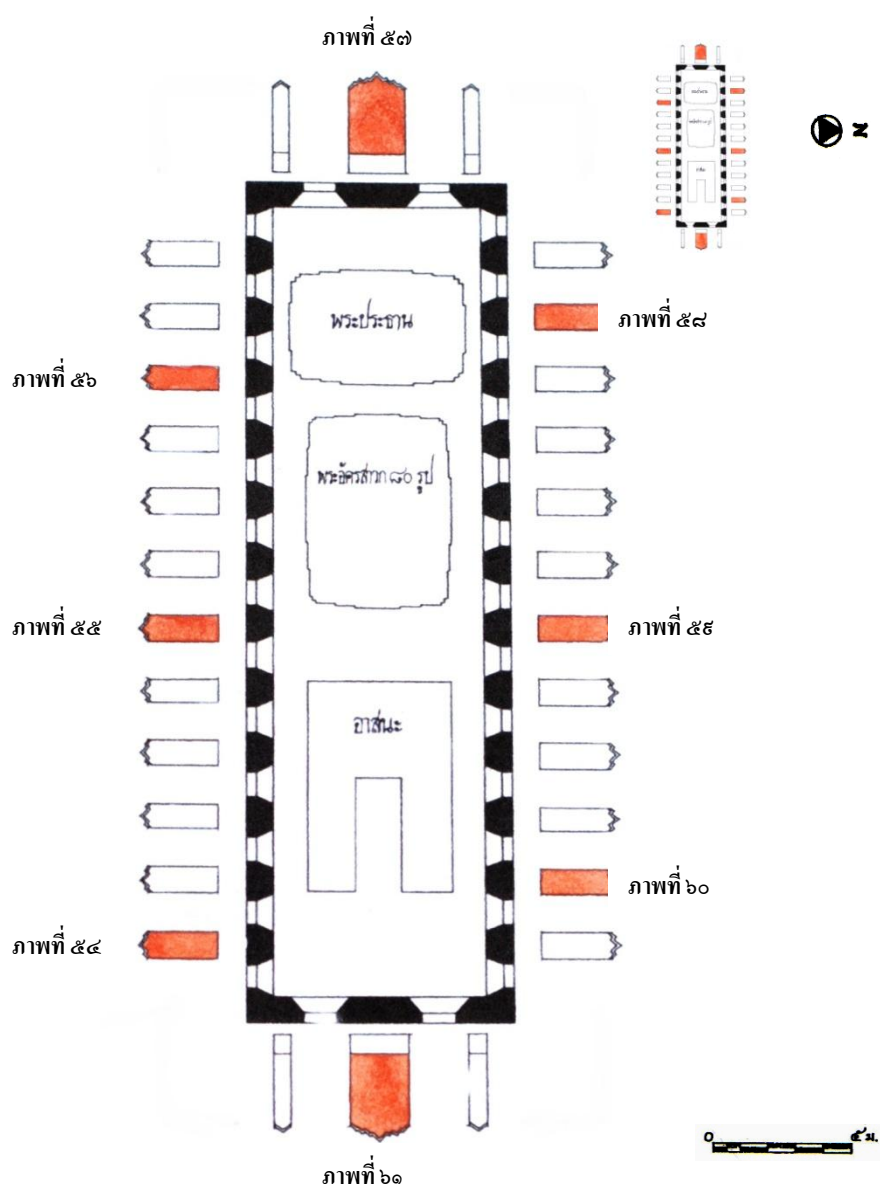
ช่องที่ ๒๙

๑ ห้องสองต่อนิทานที่ ๑ ใจความว่าเมื่ออำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจในเมืองพาราณสี ทำมิจนจารกัมด้วยพระราชเทวี พระเจ้าพรหมทัตได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ก็ขับชนทั้งสองเสีย จากพระนคร ฝ่ายอำมาตย์ก็ภานางแลบุตรภรรยาเป็นข้าเฝ้าพญาประจันตประเทศ แล้วจึงนำ ทับพญานั้นมาตีเมืองพาราณสีได้ชนบทแลนิคมอันเป็นอาณาเขตเมืองพาราณสีหลายตำบล ครั้น พระเจ้าพาราณสีได้ทรงทราบก็มิได้สู้รบ สั่งให้กวาดต้อนราษฎรในชนบทเข้ามายังนครสิ้น ฝ่ายพญาข้าศึกได้ทีก็ยกพลติดตามมาประชิดเมืองพาราณสีเข้าหักเอาเมืองมิได้ก็แต่งทหารให้ขุดอุโมง เข้าไปในพระราชวัง ด้วยจับซึ่งพระเจ้าพรหมทัตฆ่าเสีย แล้วจึงเอาราชสมบัติ ภาะ ๘

ช่องที่ ๓๐

๑ ห้องนี้เขาคันธมาทในป่าพระหิมพานต์ เขานั้นกอบประด้วยพรรณไม้หอม จึงได้นำมาว่า คันธมาท แลมีเขาล้อมอยู่ ๗ ชั้น คือ เขาจุลกาล แลเขามหากาล เขานาคะปะลิเวทะนะ เขาจันทะ สัมภระ เขาสุริยะสัมภระ เขาสุวรรณปีศะ เขามิวันตะ ล้อมเป็นชั้นๆ ออกมา แลในเขาคันธมาท

นั้นมีเงื่อมแห่งหนึ่งชื่อนันทมูลกะกะ มีถ้ำแก้ว ถ้ำทอง ถ้ำเงิน อยู่ในเขานั้นที่ประตูถ้ำแก้วมีไม้อุโลกย์
 ต้นหนึ่งสูงได้โยชน์หนึ่ง เป็นที่ประชุมพระปัจเจกโพธิในวันอุโบสถแลวันอันพระปัจเจกโพธิ
 ได้ตรัสใหม่ก็ไปสู่ที่นั่นทุกๆ พระองค์ อนึ่งข้างตระกูลฉัตถันต์ทั้งปวงอันอยู่ในแคว้นฉัตถันต์
 สระนั้นย่อมปฏิบัติพระปัจเจกโพธิจ้าวเป็นนิจ อนึ่งในที่เขาคิมพานต์ทั้งหลายมีเขาคันธมาทเป็นต้น
 นั้น ก็เป็นที่อยู่แห่งมเหศวรเทวราช ทั้งนักสิทธิ์วิทยากรแลยักษ์สุภณาคอันมีฤทธิ์แลเป็นท้าวไศรย
 แก่หมู่สัตว์จับตบตบวิบาทต่างๆ ที่ราชสีห์แลหงษ์เป็นต้น ภาวะ c~

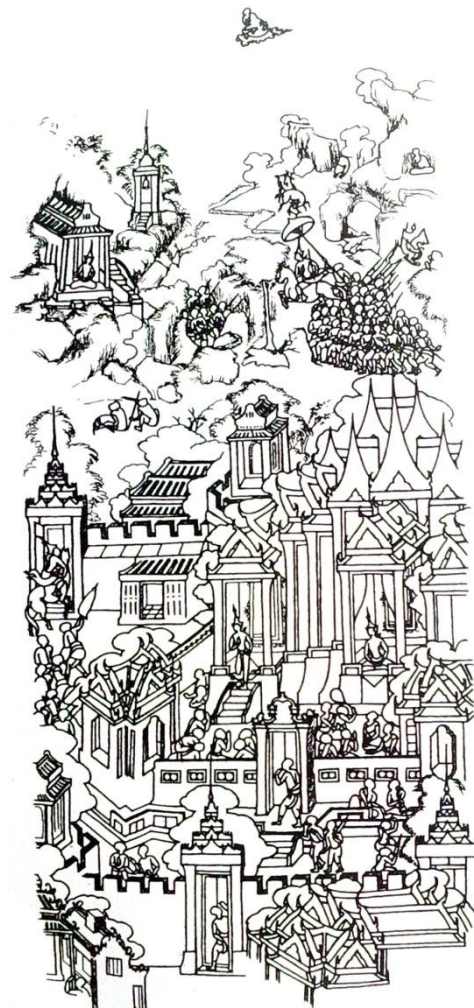

ภาพที่ ๔-๒๘ แผนผังแสดงตำแหน่งภาพพระปัจเจกพุทธเจ้า

(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

ภาพที่ ๔-๓๐ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสี

ภาพที่ ๔-๓๑ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตผ่านพระนคร

ภาพที่ ๔-๓๒ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัดิ

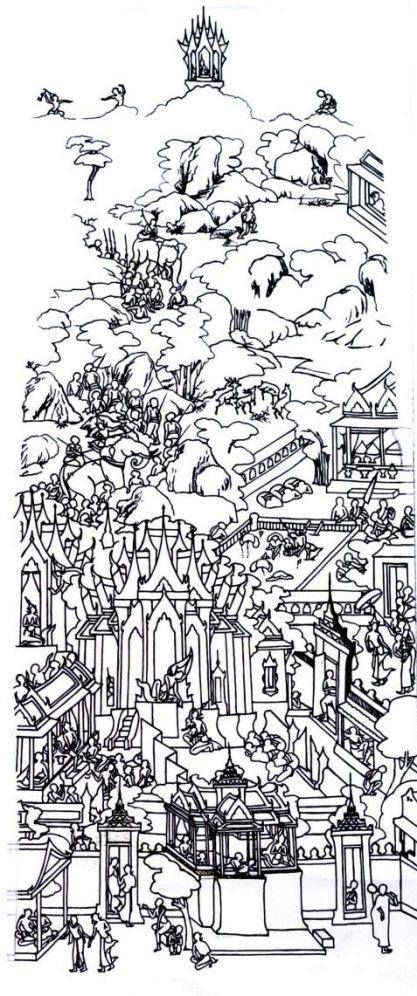
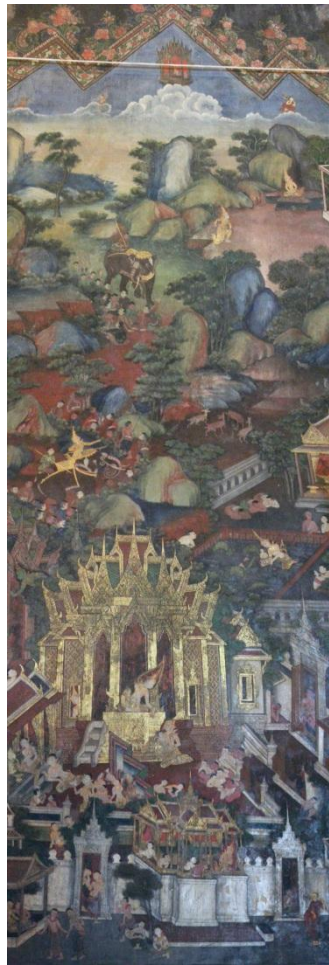
ภาพที่ ๔-๓๑ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติ

ภาพที่ ๔-๓๔ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองเมือง

ภาพที่ ๔-๑๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองสาครนคร

ภาพที่ ๔-๓๖ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเมืองพาราณสีพระเจ้าพรหมทัตผู้ผ่านสมบัติ

ภาพที่ ๔-๑๗ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเขาคันธมาทน์ในป่าหิมพานต์

ทวารบาล

ทวารบาลหรือเทพผู้พิทักษ์มีการเขียนขึ้นที่ด้านในของบานประตูและบานหน้าต่าง เพื่อเป็นผู้คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายและสิ่งอัปมงคลไม่ให้เข้าไปใกล้กราบสถานที่ยึดศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากการนำเอาเทพในศาสนาฮินดูเหล่านี้มาอยู่ในตำแหน่งเทพผู้พิทักษ์ จึงเป็นการแสดงถึงอำนาจและอิทธิฤทธิ์มหาศาลของเทพแต่ละองค์ที่ล้วนมีอยู่ และเป็นเทพที่เกี่ยวข้องในเรื่อง นารายณ์สิบปางและเทพองค์อื่นๆบางภาพก็ประทับอยู่บนพาหนะบางภาพก็ประทับยืนบน โขดหิน และพื้นดิน บางภาพนั่งอยู่บนแท่นที่มีการตกแต่งอย่างงดงาม ภาพเทพประทับยืนมีหิ้งยื่นย่อเข้า และยื่นยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง ส่วนท่านั่งก็มีแบบนั่งขัดสมาธิ และนั่งห้อยขา ๑ ข้าง ซึ่งท่าทางต่างๆ เหล่านี้ ก่อนข้างจะหลากหลาย ทำให้ภาพดูแตกต่างไปจากภาพเทพทวารบาลในที่อื่นๆ ส่วนภาพเทพทวารบาลบางภาพก็มีบริวารหรือภาพกาคที่เขียนขึ้นประกอบเรื่องราว ถึงแม้จะมีจำนวนมากกว่าแต่ก็มีขนาดที่เล็กกว่าภาพขององค์ประธาน อาจจะทำให้เกิดการข่มกันของตัวภาพ แต่เป็นการช่วยเสริมให้ภาพเทพทวารบาลมีความโดดเด่นมากขึ้น

รายละเอียดของภาพเทพผู้พิทักษ์ที่พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามมีดังนี้
เทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู

บานประตูที่ ๑ เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือพระอิศวรปราบมหาไชย อสูร เทพองค์นี้มีพระพักตร์ ๓ พักตร์ และมีเศียรขนาดเล็กซ้อนลดหลั่นขึ้นไป ๒ ชั้น มี ๒๐ กร ถือศาสตราวุธต่างกันออกไป เช่น คันศร ลูกศร พระขรรค์ หอก ตรีศูล จักร คทา พระองค์มี ๔ พระบาทซ้อนกัน ประทับยืนอยู่บนร่างยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีเขียวเบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำหลายคนยืนแหงนดูเหตุการณ์ด้านบน

บานประตูที่ ๒ เป็นภาพเทพบุตรผิวกายสีขาว คือพระอิศวรปราบมหาพลอสูร มีพระพักตร์มองเห็น ๓ พักตร์ มี ๖ กร พระหัตถ์ขวา (จากบนลงล่าง) ถือ คทา ลูกศร และคันศร พระหัตถ์ซ้าย (จากบนลงล่าง) ถือตรีศูล จักร และพระขรรค์ พระองค์มี ๔ พระบาทซ้อนกัน โดยอพระบาททางด้านซ้ายขึ้นเล็กน้อย ประทับยืนอยู่บนร่างอสูรผิวกายสีน้ำตาล เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำหลายคน

บานประตูที่ ๓ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือพระอิศวรทรงจักรเพลิงประทับยืนยกพระบาทขวาปราบมุลคะนียักษ์ผิวกายสีแดง พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาด้านบนถือกนกgrup เปลวไฟพระหัตถ์ซ้ายล่างแนบลำพระองค์เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำ ๓ คนกำลังมองดูเหตุการณ์เบื้องบน

บานประตูที่ ๔ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือพระอิศวรประทับยืนปราบอังกุพรหม ผิวกายสีขาว พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายล่างจับนิ้วอยู่ที่พระอุระ

พระหัตถ์ขวามือจับนิ้วอยู่ในระดับพระศอก ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างวางอยู่ที่พระเพลาเบื้องล่าง เป็นภาพบุคคลชั้นต่ำกำลังมองดูเหตุการณ์ด้านบน

บานประตูที่ ๕ ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวกายสีขาวยังสององค์ คือพระอิศวรกับ พระอุมา ประทับยืนอยู่บนหลังสูงสุมาระพาหนะ ไปมหาสมุทร (จระเข้) พระอิศวรมี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูลด้ามยาว ส่วนพระหัตถ์ขวามือจับนิ้วไว้ที่พระอุระ พระอุมามี ๒ กรเช่นกัน พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูมแนบพระอุระ พระหัตถ์ขวาทอดลงมาตามพระวรกาย

บานประตูที่ ๖ ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวกายสีน้ำตาลและเทพสตรีผิวกายสีขาวยุค คือ พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระลักษมีประทับยืนอยู่บนหลังปลากรายเป็นพาหนะ ไปกระเชียรสมุทร พระนารายณ์ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลด้ามยาว พระหัตถ์ซ้ายถือรวงข้าว ส่วนพระลักษมีก็มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือรวงข้าวเช่นกัน พระหัตถ์ขวามือจับนิ้วไว้ที่พระอุระ

บานประตูที่ ๗ ภาพเทพบุรุษผิวกายขาว คือพระขันตกุมาร บุตรพระอิศวรประทับยืนบน หลังมยุระพาหนะ (นกยูง) มองเห็นพระพักตร์พระองค์ได้ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์ขนาดเล็ก ซ้อนขึ้นไป ๑ ชั้น มีพระกร ๑๒ กร พระหัตถ์ข้างซ้าย ๖ หัตถ์ ถือลูกศรเอาปลายแหลมตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ด้านขวาทั้ง ๖ ถือคันศร

บานประตูที่ ๘ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยุค คือ พระพรหมประทับยืนอยู่บนหลังหงส์ พระองค์มี ๓ พักตร์ มี ๘ กร พระหัตถ์คู่หน้าทั้งสองข้างวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์อีกข้างข้างละ ๓ หัตถ์ ถือดอกบัวตูมยกชูขึ้น

เทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง

บานหน้าต่างที่ ๑ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือพระพรหมสี่ทาทิพ ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ กอพระขานูเล็กน้อย มองเห็นพระพักตร์ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็กซ้อนลดกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๒๔ กร (ข้างละ ๑๒ กร) แต่ละหัตถ์ ถือเทพศาสตราวุธต่างๆ กัน เช่นดอกบัว บาน ตรีศูล จักร สังข์

บานหน้าต่างที่ ๒ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือพระพรหมสี่ทาทิพประทับยืนบนแท่นบัลลังก์กอพระขานูเล็กน้อย มองเห็น ๓ พักตร์ มีพักตร์เล็กซ้อนลดขึ้นด้านบนอีก ๒ ชั้น มี ๒๐ กร พระหัตถ์ข้างขวา ๘ หัตถ์ ถือคันศร ส่วนอีก ๒ หัตถ์จับนิ้วและวางที่พระเพลา สำหรับพระหัตถ์ข้างซ้าย ๘ หัตถ์ ถือลูกศรชูขึ้นด้านบน โดยมีอีก ๑ พระหัตถ์ถือลูกศรไว้ที่พระอุระ อีก ๑ หัตถ์ ถือชายเครื่องทรงที่ห้อยลงไปที่พระเพลา

บานหน้าต่างที่ ๓ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือ พระนารายณ์ไปคิชะบันพตประทับยืนอยู่บนหลังครุฑ ซึ่งกำลังจับนาค พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือพระขรรค์

บานหน้าต่างที่ ๔ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือพระนารายณ์ทรงพระยานาคประทับยืนอยู่บนหลังพญานาค มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างลบเลือน

บานหน้าต่างที่ ๕ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พระนารายณ์ยืนจำสถานประทับบนแท่นต่างระดับมี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือไม้คทายาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกบัวตูม

บานหน้าต่างที่ ๖ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พระนารายณ์ยืนปราบนนทุกพรหมประทับบนแท่นบัลลังก์ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือไม้คทายาว ส่วนหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และหัตถ์ซ้ายล่างถือตรีศูล

บานหน้าต่างที่ ๗ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระพรหม ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์มองเห็น ๓ พักตร์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือค้ำมัตถุรูปกลมคล้ายจักร โดยมีลูกประคำอยู่ในพระหัตถ์ขวาล่าง ซึ่งวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์ใบลาน และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือพระเต้าทักษิโณทก หรือหม้อน้ำมนต์

บานหน้าต่างที่ ๘ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือพระวิศณุ ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือค้ำมัตถุรูปกลม ส่วนปลายเป็นเปลวไฟ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกไม้

บานหน้าต่างที่ ๙ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือพระอิศวรสร้างมหารนูด้วยลำไผ่ศรีสุกอันสุขขวิฒนะดาบศกวางย ครั้งถึงขึ้นลำไผ่นั้นหัก เบื้องปลายเกิดวานรชามภูวราช เบื้องต้นเกิดอสูรเวร่าพาย ประทับยืนอยู่บนโขดหินมี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างจับเส้นเชือกที่ผูกลำไผ่ไผ่ทั้งปลายไว้ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนจับลำไผ่ในลักษณะง้างลูกศร พระหัตถ์ซ้ายล่างถือค้ำมตรีศูลที่มีปลายตั้งขึ้น เบื้องล่างมีอสูร (ยักษ์) ๑ ตน ผิวกายสีเขียวกำลังทำท่าพนมมือแสดงความเคารพ อีกข้างหนึ่งเป็นรูปลิงผิวกายสีแดง

บานหน้าต่างที่ ๑๐ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือปัญจสิขรคิดพิณ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือพวงลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างกำลังคิดเครื่องดนตรี (ประเภทพิณ มี ๓ สาย) พระหัตถ์ซ้ายบนจับส่วนบนของเครื่องดนตรี ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างถือคทา

บานหน้าต่างที่ ๑๑ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือ พระนารายณ์เทพกรรม์ ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์มี ๖ กร พระหัตถ์ขวา ๒ หัตถ์บนจับพญานาคยกขึ้น ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างจับนิ้วอยู่ที่พระอุระ สำหรับพระหัตถ์ซ้ายบน ๒ หัตถ์จับพญานาคอีกตัวหนึ่ง แต่พระหัตถ์ซ้ายล่างวางอยู่ที่พระเพลา เบื้องล่างมีฤาษีนั่งหนังสือ ๒ คนนั่งคุยกัน

บานหน้าต่างที่ ๑๒ ภาพเทพบุรุษผิวกายขาว คือพระศิวา ประทับนั่งอยู่บนพื้นดินมี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูลด้ามยาว พระหัตถ์ขวาล่างแบหยาฝามีมือออกมาด้านหน้า ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างวางแบหยาอยู่ที่พระชานุ ด้านล่างมีอาคาร ๑ หลัง โดยมีสิงนั่งอยู่บนหน้าอาคาร

บานหน้าต่างที่ ๑๓ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง คือพระโกณจนาเนศวร อาทิสรรคให้เกิดช้างตัวผู้ในมือขวา ให้เกิดช้างตัวเมียในมือซ้าย มองเห็น ๓ หน้า ประทับยืนอยู่บนศิระฆังสี่ด้า ซึ่งมี ๗ หัว เทพองค์นี้มี ๖ กร ในแต่ละข้างถือสิ่งต่างๆ เหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง คือ พระหัตถ์บนสุดถือช้างเผือก ๑ เศียร ที่ยืนอยู่บนดอกบัว พระหัตถ์กลางถือช้างสีเทา ๑ ตัว ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดถือสังข์

บานหน้าต่างที่ ๑๔ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง คือ พระพิภมเนศวร มองเห็น ๓ หน้า ประทับยืนงอพระชานุเล็กน้อย มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ขวามือถือขอช้าง ถัดลงมาถือขวาน ค้อน และแก้วมณีสีขาวตามลำดับ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือตรีศูล ถัดลงมาถือ เชือกบ่วงบาศก์ ดอกบัวตูม และแก้วมณีสีขาว เบื้องล่างสุดมีรูปช้างที่มีสีต่างกันหลายเชือก

บานหน้าต่างที่ ๑๕ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระปรเมศวรพระหัตถ์ขวาทรงแก้ว พระหัตถ์ซ้ายทรงคัมภีร์ไสยศาสตร์ ประทับนั่งแบบวัชรอาสน์บนแท่นบัลลังก์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือคัมภีร์ใบลานวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือแก้วมณีสีขาวไว้ที่พระอุระ

บานหน้าต่างที่ ๑๖ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ ศุภครมย์ ประทับนั่งไขว้พระบาทบนโขดหิน มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือกลองบัณเฑาะว์ พระหัตถ์ขวาล่างวางบนพระชานุ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือกวางแผ่น พระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณีไว้ที่พระอุระ

บานหน้าต่างที่ ๑๗ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระพรหมเมศวร ประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทขึ้นเล็กน้อย มองเห็น ๗ พักตร์ มี ๑๔ กร (ข้างละ ๗ กร) พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูล ถัดลงมาถือสังข์ และด้ามวัตถุคล้ายค้อน ๔ พระหัตถ์ที่เหลือไม่ได้ถืออะไร แค้จับนิ้วและทอดพระหัตถ์ลง สำหรับด้านซ้ายบนถือจักร ถัดลงมาถือสังข์ และด้ามวัตถุคล้ายค้อน ที่เหลือ ๔ พระหัตถ์จับนิ้ว

บานหน้าต่างที่ ๑๘ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พระเทวริงค์มคอดสูร สัตบาปด้วย บ่วงบาศก์ประทับยืนเหยียบยักษ์ (อสูร) ๒ ตน พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ทั้งสองข้างจับร่างยักษ์ ขนาดเล็กเอาไว้ ยักษ์ตนหนึ่งอยู่ในพระหัตถ์ขวามือสีขาว ส่วนอีกตนหนึ่งมีสีแดง

บานหน้าต่างที่ ๑๙ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง คือ พระวิกนิเนศวร ประทับนั่งมหาราชลีลาบนแท่นบัลลังก์ มี ๘ กร พระหัตถ์ด้านขวาถือขอช้าง พระหัตถ์ถัดลงมาถือขวาน

งาช้าง พระหัตถ์ล่างสุดจับอยู่ที่สร้อยพระศอ ส่วนพระหัตถ์ค้ำข้างบนถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นเชือก บ่วงบาศก์ แวนเวียนเทียนหรือวัดลูกข่ายพัด ล่างสุดจับสายสังวาลใต้พระอุระ เบื้องล่างมีรูปฝูงช้าง หลายสีปรากฏอยู่

บานหน้าต่างที่ ๒๐ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง คือพระวิฆเนศวรประทับนั่ง มหาราชลีลา บนแท่นบัลลังก์มีนาคราชพันรอบแท่น มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลชูขึ้นเหนือเศียร พระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกบัวตูม เบื้องล่างมีฝูงช้างกำลังเดินอยู่

บานหน้าต่างที่ ๒๑ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระพรหมชดา ประทับยืนบน โขดหิน มองเห็น ๓ พักตร์ มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ทั้งหมดไม่ได้ถืออะไร พระหัตถ์บน ทั้งสองข้างทำท่าแบมือ ส่วนพระหัตถ์อื่นๆ กำพระหัตถ์โดยยื่นนิ้วออกมา

บานหน้าต่างที่ ๒๒ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ ท้าวสหะบดีพรหม ประทับยืน บนโขดหิน มองเห็น ๓ พักตร์ มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล ถัดลงมาถือ ค้อน งาช้าง และกัมภีร์โบลาน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือค้ำมัตถุ สังข์ ช้องสรูก (สำหรับตักเนย) พระหัตถ์ซ้ายล่างสุดไม่ได้ถืออะไรเพียงยื่นนิ้วออกมา มีพระบาทข้างละ ๔ พระบาท โดยเรียงซ้อน กันอยู่

บานหน้าต่างที่ ๒๓ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระอิศวรปราบกรุงพาลียักษ์ประทับ ยืนอยู่บนหลังยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีดำ ถือดาบและโล่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล ถัดลงมาถือมีดดาบ กริช พระหัตถ์ล่างสุดจับนิ้วอยู่ที่พระอุทร สำหรับพระหัตถ์ซ้ายบนถือบัณเฑาะว์ ถัดลงมาถือโล่ ศิระษะคน พระหัตถ์ล่างสุดวางอยู่ที่พระชานุ เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำ ทำท่าทางตกใจ

บานหน้าต่างที่ ๒๔ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวคือ พระอิศวรทรงสังวาลชีชะ โมคปราบ หม่อมหิสะระอสูร ประทับยืน โดยมีพระบาทหนึ่งอยู่บนหลังควาย ซึ่งถูกตัดหัว อีกพระบาทหนึ่งนั้น เหยียบบนหลังยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีดำ ถือดาบและโล่ พระองค์มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) มีสายสังวาล เป็นรูปกะโหลกมนุษย์ห้อยอยู่ พระหัตถ์ขวาบนถือปลายของตรีศูลค้ำยาว ถัดลงมาเป็นสังข์ ๒ ตัว และมีดดาบ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงบาศก์มีเปลวไฟ ถัดลงมาเป็นสังข์โบบัว พระหัตถ์ ซ้ายล่างสุดจับอยู่ที่ค้ำมของตรีศูล ซึ่งพระหัตถ์ขวาบนถืออยู่ เบื้องล่างมีรูปของอสูรกายตัวเป็นคน ศิระษะเป็นสัตว์ เช่น ช้าง ควาย นอนตายอยู่

บานหน้าต่างที่ ๒๕ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง คือพระมหาวิฆเนก ทรงมุสิกะพาหนะปราบสระงักตี ประทับยืนอยู่บนหลังหนูขาว พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบน ถือขอช้าง พระหัตถ์ขวาล่างถือแก้วมณีสีขาว พระหัตถ์ซ้ายบนถือบ่วงบาศก์ และพระหัตถ์ซ้ายล่าง ถือแก้วมณี

บานหน้าต่างที่ ๒๖ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง คือ พระมหาวิฆเนกทรงพาหนะไปขจรสมุท ประทับยืนอยู่บนหลังเต่า มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือทรงถือขอช้าง พระหัตถ์ขวาล่างถือคัมภีร์ใบลาน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงบาศก์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณีสีขาว

บานหน้าต่างที่ ๒๗ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ ทูลกิจอวตาลจับม้าปีก ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ด้านหลังพระองค์มีรูปม้าม้าปีกสีดำ ๑ ตัว โดยมีร่มกางอยู่เหนือเศียรเทพบุรุษองค์นี้ มี ๒ กร ไม่ได้ถือสิ่งใดไว้ในพระหัตถ์เพียงแต่แบพระหัตถ์ชูขึ้นเท่านั้น

บานหน้าต่างที่ ๒๘ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ ทูชชาวตาลปางพระนารายณ์เป็นบุรุษเตี้ย ซึ่งเอาซึ่งแดนแห่งอสูรตวัน พระวรกายค่อนข้างอ้วนเตี้ย ประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้น มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์เหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือคณ โทน้ำ (หม้อน้ำ) และยังมีร่มกางอยู่เหนือรูปเทพบุรุษพระองค์นี้

บานหน้าต่างที่ ๒๙ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว คือ พระรามปราบภยาสูร ในเรื่องรามเกียรติ์ด้วยศรพรหมมาศ ประทับยืนบน โขดหิน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือคันศรยกขึ้นระดับพระอุระ โดยมีกระบองลูกศรสะพายอยู่ด้านหลัง พระหัตถ์ซ้ายทอดแนบลำตัวลงไป

บานหน้าต่างที่ ๓๐ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระนารายณ์เป็นกิกัญญอวตาล คือบรมจักรกฤษณปราบพนาสูร ในเรื่องอถรรุทด้วยเทพธัมมรงค์ ประทับยืนท่าทำนองพระบาท มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงถือพระธัมมรงค์

บานหน้าต่างที่ ๓๑ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ สีหาวตาลผลาญอสูรหิรัญ ประทับนั่งอยู่บนแท่น ส่วนด้านหลังมีเสาซึ่งแยกเป็น ๒ ซีก ปรากฏอยู่ และที่พระเพลามีรังยักษ์ (อสูร) ถูกแหะท้องนอนตายอยู่ เทพองค์นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือวัตรูปกลม พระหัตถ์ซ้ายบนถือวัตรูปทรงแวนกลม ๑ ชั้น สำหรับพระหัตถ์ล่างทั้งคู่กำลึงนิกท้องของอสูรที่นอนอยู่บนพระเพล

บานหน้าต่างที่ ๓๒ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พุทธาวตาล เพื่อถือเอาซึ่งพระศิวลึงค์แต่่อสูรตรีบุร่า ประทับนั่งบนแท่น มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือหม้อน้ำ พระหัตถ์ซ้ายบนถือวัตรูปกลม ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งคู่ยกขึ้นมาที่พระอุระ

บานหน้าต่างที่ ๓๓ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีเศียรเป็นหมู ประทับยืนเท้าเสมอกัน คือ ปางพระนารายณ์เป็นสุกะหะตาลปราบหิรันอสูร มี ๔ กร พระหัตถ์บนทั้งสองข้างถือด้ามวัตรูปกลม (คล้ายจักร) ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างหงายและคว่ำ พระหัตถ์อยู่ที่พระอุทรและพระอุระ

บานหน้าต่างที่ ๓๔ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือ บุรุษรามาวตาล ประทับยืนยกพระบาทซ้ายเล็กน้อย มี ๒ กร พระหัตถ์ขวามือถือขวานด้ามยาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพล

บานหน้าต่างที่ ๓๕ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือมัสยวตารปราบหมุ่สังขอสูรท่อนล่าง เป็นหางปลา ฉากเบื้องหลังเป็นพื้นน้ำ มียักษ์ (อสูร) จำนวนมากอยู่ด้านล่างของภาพ เทพองค์นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือค้ำมัตถุกลม พระหัตถ์ซ้ายมือถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งคู่มือทำท่า หงายมือและแบมือ

บานหน้าต่างที่ ๓๖ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือกัจฉปาวตารปราบหมุ่สูรมังจา ท่อนล่างเป็นเต่า ฉากหลังเป็นพื้นน้ำ ด้านล่างของภาพมียักษ์กำลังจมน้ำอยู่จำนวนมาก เทพองค์นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายมือถือจักร ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างทำท่าหงายและแบมือ

บานหน้าต่างที่ ๓๗ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระพรหมนารถประทับนั่งบน แท่นบัลลังก์ มองเห็น ๓ พักตร์ ๔ กร พระหัตถ์ขวามือจับนิ้วที่พระอุระ พระหัตถ์ซ้ายมือถือ ก้านดอกไม้ว ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประสานพระหัตถ์อยู่ที่พระเพลา

บานหน้าต่างที่ ๓๘ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือพระนารายณ์ปราบนทุกพรหม ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์ โดยพระบาทขวาห้อยลงมาหน้าแท่นมองเห็นพระพักตร์ ๓ พักตร์ ๘ กร พระหัตถ์ขวามือถือคันศร ถัดลงมาถือสังข์แก้วมณี พระหัตถ์ล่างสุดวางอยู่ที่พระเพลา พระหัตถ์ซ้าย มือถือจักร ถัดลงมาถือตรีศูล ลูกศร และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดวางอยู่ที่พระขานู

บานหน้าต่างที่ ๓๙ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระปรเมศวรทรงธนูโมลี ประทับยืน บนแท่นมี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือคันศรอยู่ระดับพระศอกส่วนพระหัตถ์ขวาถือลงมาตามพระวรกาย ด้านหลังพระองค์สะพายกระบองลูกศรไว้

บานหน้าต่างที่ ๔๐ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว คือ พระนารายณ์กระแสะเกษมประทับยืน บนแท่นยกพระบาทขวาไขว้ขึ้นมาเล็กน้อย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายมือถือ จักร ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งคู่จับนิ้วไว้ที่พระอุระ

บานหน้าต่างที่ ๔๑ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือพระนารายณ์นั่งจำสถาน ประทับนั่ง ทามหาราชลีลาบนแท่นบัลลังก์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือคทาส่วน พระหัตถ์ซ้ายมือถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือตรีศูล

บานหน้าต่างที่ ๔๒ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา คือ พระนารายณ์จำสินบนบัลลังก์นาค ประทับนั่งบนชนคานาค ด้านหลังเหนือเศียรพระองค์มีเศียรพญานาคแผ่พังพานอยู่มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ซ้ายมือถือสังข์ สำหรับพระหัตถ์คู่ล่างประสานกันอยู่ที่พระเพลา

บานหน้าต่างที่ ๔๓ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีสิริระ เป็นช้าง คือพระมหาวินนิคน ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบ่วงบาศ

บานหน้าต่างที่ ๔๔ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง คือ พระเทวกรรม ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ มี ๒กร พระหัตถ์ขวาถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้ายาว

บานหน้าต่างที่ ๔๕ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย คือ พระพลเทพทรงไถ ประทับยืนยกพระบาทขวาเล็กน้อย มี ๒ กร พระหัตถ์ทั้งสองจับอยู่กับกัน เครื่องมือทำนาที่เรียกว่า “ไถ” เบื้องล่างเป็นรูปวัว ๑ คู่

บานหน้าต่างที่ ๔๖ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พระนารายณ์ เสด็จไปเมืองจิตามะลำ ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อยมี ๒ กรพระหัตถ์ซ้ายถือแก้วมณีไว้เหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ขวาถือด้ามคทา เอาปลายหันลงด้านล่าง

บานหน้าต่างที่ ๔๗ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พระนารายณ์ทรงสิงฆพาหนะ เสด็จไปไกรลาส ประทับนั่งอยู่บนหลังสิงโต (พิเลน) มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือคทาที่มีด้ามตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือด้ามวัตรูปกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณี

บานหน้าต่างที่ ๔๘ ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวกายสีขาวย คือ พระอิศวรกับพระอุมา ทรงโคเสด็จไปไกรลาส ประทับนั่งบนหลังโคทรงเครื่องสีดำ พระอิศวรมี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายจับนิ้วที่พระอุระ ส่วนพระอุมามี ๒ กร โดยแนบพระหัตถ์ทั้งคู่ในท่าพนมมือไว้ที่พระอุระ

บานหน้าต่างที่ ๔๙ ภาพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือ พระนารายณ์ปราบเอกทันต์ ประทับยืนบนโขดหินยกพระบาทขวาไขว้ขึ้นเล็กน้อย มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๖ กร พระหัตถ์ขวาบนถือ จักร พระหัตถ์ขวากลางถือตรีศูล พระหัตถ์ขวาล่างถือปลายเชือกบ่วงบาศก์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายกลางถืองาช้าง และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือบ่วงบาศก์

บานหน้าต่างที่ ๕๐ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล คือพระนารายณ์ทรงขลุ่ยประทับยืนเป่าขลุ่ยลักษณะคล้ายขลุ่ยขลุ่ย โดยยกสันพระบาทขวาขึ้น มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือขลุ่ย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร พระหัตถ์ซ้ายล่างถือขลุ่ย

บานหน้าต่างที่ ๕๑ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย คือพระพรหมสัทธาสิทธิ์ ประทับยืนบนแท่นกลมยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็กซ้อนกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๑๔ กร พระหัตถ์ขวาทั้งหมดถือหนูขาวพระหัตถ์ละหนึ่งตัว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทั้งหมดถือวัตรูปคล้ายแว่นกลมซ้อน ๓ ชั้น

บานหน้าต่างที่ ๕๒ ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย คือพระพรหมสัทธาสิทธิ์ ประทับยืนบนแท่นกลมพระบาทเสมอกัน มองเห็นได้ ๓ พักตร์ โดยมีพระพักตร์ซ้อนกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น ๑๐ กร พระหัตถ์บนทั้งสองข้าง ๔ พระหัตถ์ ถือ ก้านดอกบัวตูม ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดทั้งสองข้าง ๔ พระหัตถ์ที่ทอดลงมาแนบลำตัว

ภาพที่ ๔-๓๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระอิศวร

ภาพที่ ๔-๔๐ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระนารายณ์

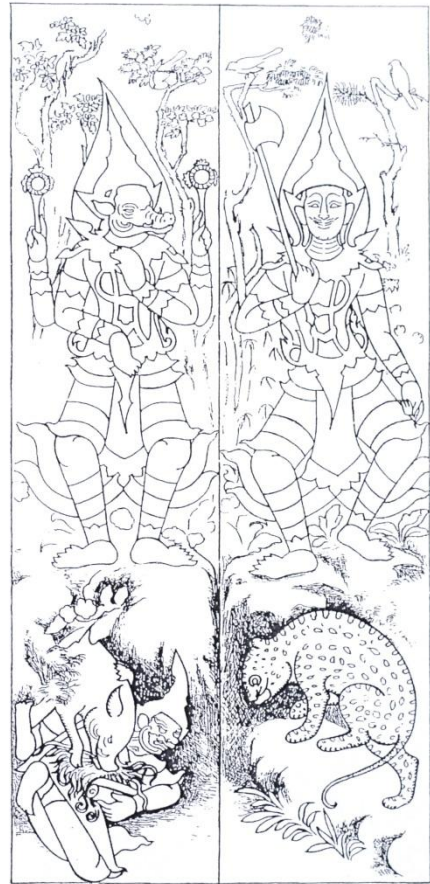
ภาพที่ ๔-๕๑ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพโกญจนาเนศวรและพิภมเนศวร

ภาพที่ ๔-๔๒ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระอิศวร

ภาพที่ ๔-๔๓ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระขันตกุมารและพระพรหม

ภาพที่ ๔-๔๔ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระนารายณ์และนุรชรามาวตาด

ภาพที่ ๔-๔๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระประเมศวรและพระนารายณ์

ภาพที่ ๔-๔๖ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระมหาวีชนีและพระเทวกรรม

วรรณกรรม

บรรดาเรื่องที่น่าไปเขียนจิตรกรรมฝาผนังนั้น พบว่าที่บ้านแผลและประตูหน้าต่างใน พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม มีภาพเขียนที่น่าสนใจอีก คือบานแผลและประตูทั้ง ๔ เขียนเรื่อง รามเกียรติ์เรียงกันลงมาในแนวตั้งด้านละ ๑ ภาพ บานแผลและหน้าต่างเขียนเรื่องปัญญาสชาดก (ชาดกนอกนิบาต) และวรรณคดีนิทานต่างๆ เช่น สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย คาวี อิเหนา อุณรุท ฯลฯ ภาพจิตรกรรมดังกล่าว เขียนอยู่ที่บานแผลและหน้าต่างด้านซ้าย ๑๓ ช่อง ด้านขวา ๑๓ ช่องของ พระอุโบสถ รวมทั้งสิ้น ๒๖ ช่อง เขียนอยู่ในรูปวงรีมีลวดลายเป็นกรอบ โดยเขียนเรื่องเดียวกัน เรียงกันลงมาในแนวตั้งด้านละ ๖ ภาพ ภาพเขียนที่บ้านแผลและประตูหน้าต่าง บางภาพชำรุดหรือ ลบเลือนไปจนหมดสิ้น ไม่สามารถตีความได้ครบถ้วนทุกเรื่อง แต่จากการศึกษาพบว่าสามารถ ตีความได้ ๑๖ เรื่อง เป็นเรื่องที่มาจากปัญญาสชาดกทั้งหมด ๕ เรื่อง ได้แก่ สมุทรมุข คาวี รามเกียรติ์ สุทรนุ สุทรนุ สังข์ทอง อุณรุท พระรถเมรีและเทวัญชาดก ส่วนอีก ๑๑ เรื่องมาจากนิทาน พื้นบ้าน คือ ไกรทอง อิเหนา สังข์ศิลป์ชัย ไชยเชษฐ โสวัต มณีพิไชย และสุวรรณหงส์ ล้วนแล้วแต่ เป็นวรรณคดีนิทานทั้งสิ้น การเขียนเรื่องชาดกและบทละครคงจะเป็นที่นิยมมากในรัชกาลที่ ๓

จัดเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งมีการเขียนซ้ำกันบ้าง จากการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังบานแต่ละ
ประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามทั้งหมด โดยมีรายละเอียดและเขียนลำดับ
ดังต่อไปนี้

วรรณกรรมบานแต่ละประตู เรื่องรามเกียรติ์เป็นที่นิยมในหมู่คนไทยมาช้านาน
มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ภาพจิตรกรรมฝาผนังบานแต่ละประตูเขียนจากฉบับ
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นเรื่องเกี่ยวกับสงครามระหว่างมนุษย์
กับยักษ์

บานแต่ละประตูที่ ๑

บานแต่ละด้านซ้าย

- พระนารายณ์แปลงเป็นนางอัปสรมาชวนนันทกรายรำ
- ฤาษีโคดมตั้งกองไฟบริกรรมคาถาเกิดเป็นผู้หญิงขึ้นกลางไฟให้ชื่อว่า
นางกาลอัจนา
- พระอินทร์เกี่ยวพาราสีนางกาลอัจนาที่บรรณศาลา
- พระอาทิตย์เกี่ยวพาราสีนางกาลอัจนา
- ฤาษีโคดมไปอาบน้ำอุ่นลูกพระอาทิตย์ไว้ที่สระเอว ลูกพระอินทร์ให้จีหลัง
ลูกตัวเองเดินจงมือ
- นางสาวหะยีนดินเดียวเหนียวกินลม ต่อมาให้กำเนิดวานรเผือกโดยแผ่น โผนออก
ทางปาก

บานแต่ละด้านขวา

- สุครีพ พาลีและบรรดาเทวดาเอาเนาคพันเขาพระสุเมรุมาขึ้นตั้งตรงเหมือนเดิม
- ทศกรรฐ์เอาป่าต้นเขาไกรลาสคืนตรงดั่งเดิม
- พระนารายณ์แปลงเป็นยักษ์แก่ปลุกต้นไม้เฝ้ายอดลงดินเอารากขึ้นข้างบน
ระหว่างทางที่ทศกรรฐ์จะพาพระอูมาไป
- พระยาพาลีเกี่ยวพาราสีนางมณโฑในปราสาท
- พระฤาษีองค์ทำพิธีเอาทารกออกจากท้องนางมณโฑไปใส่ท้องแพะ

บานแต่ละประตูที่ ๒

บานแต่ละด้านซ้าย

- นนทกาลเต็ดดอกไม้ทิ้งลงไปให้นางมาลี
- นางมาลีไปฟ้องพระอิศวรฯ ให้ตามนนทกาลมาว่ากล่าว
- ทรพา (ควาย) ฆ่าลูกทุกคนที่เกิดเป็นตัวผู้

บานแผละด้านขวา

- พระฤทธิโกโลโกฏ วสิทธิ สวามิตร วัชรอัคคีและภารทวาชตั้งกิจพิธิในโรงพิธิเกิด
อสุรทูนถาดข้าวทิพย์ขึ้นจากกองไฟ นางกานาสูร โฉบเอาข้าวทิพย์ไปได้ครึ่งปั้นกลับกรุงลงกา
- ทำวทศรณนางเกาสุริยา นางไภยเกณี นางสมุทรเทวี พระมเหสีทั้งสามเสด็จ
ประพาสป่า

- พระฤทธิชนกเก็บผอบจากทำน้ำ
- พระฤทธิชนกและนายโสมขุดหลุมฝังผอบไว้ใต้โคนไม้ไทร
- พระฤทธิชนกนำโคอุสุภราชไปผอบ

บานแผละประตูที่ ๓

บานแผละด้านซ้าย

- นางสีดาทูลให้พระรามไปจับกวางทอง
- มาริศแปลงเป็นกวางทองต้องศรพระรามสิ้นชีวิต

บานแผละด้านขวา

- หนุมาน องคต ชมพูพานขึ้นบนหลังนกกัมพาที่ไปคูที่ตั้งกรุงลงกา
- พระราม พระลักษมณ์ หนุมาน สุครีพคร่ำครวญอยู่กับศพนางเบญกายซึ่งปลอม
เป็นนางสีดาลอยน้ำมา

บานแผละประตูที่ ๔

บานแผละด้านซ้าย

- นิลพัท สุครีพคุมไพร่พลวานรขนเอาหินมาถมมหาสมุทรทำถนนข้ามไป
กรุงลงกา
- หนุมานเกี่ยวพาราสีนางสุพรรณมัจฉา
- หนุมานหาวเป็นดาวเป็นเดือน
- หนุมานกับองคตไปหาพระโคบุตรฤทธิ

บานแผละหน้าต่าง

- บานแผละหน้าต่างที่ ๕ เรื่องสุวรรณหงส์เป็นบทละครนอกที่รู้จักกันดีมาตั้งแต่สมัย
อยุธยา

บานแผละด้านซ้าย

- พระสุวรรณหงส์ได้สายป่านขึ้นไปยังปราสาทของนางเกศสุริยง
- พระสุวรรณหงส์ได้นางเกศสุริยงเป็นชายา
- พระสุวรรณหงส์ต้องหอกยนต์

- พระสุวรรณหงส์ต้องหอกยนต์และเดินทางกลับไปสิ้นชีวิตที่เมือง
- นางเกศสุริยงออกจากเมืองเพื่อติดตามพระสุวรรณหงส์
- พระอินทร์ลงมาอบน้ำมนต์วิเศษสำหรับชุบชีวิตให้พร้อมกับแปลงร่างนางให้เป็นพราหมณ์

บานแผลด้านขวา

- นางได้สู้รบกับยักษ์กุมภกัณฑ์ ยักษ์สู้ไม่ได้จึงยอมเป็นบริวาร
- นางเกศสุริยงและยักษ์กุมภกัณฑ์เดินทางไปยังเมืองของพระสุวรรณหงส์
- นางเกศสุริยงเข้าเฝ้าพระบิดาของพระสุวรรณหงส์
- นางเกศสุริยงอาสาชุบชีวิตพระสุวรรณหงส์
- พระสุวรรณหงส์ทดสอบพราหมณ์โดยพาไปชมสวน
- พระสุวรรณหงส์ทดสอบพราหมณ์โดยพาไปลงในสระวิเศษ

บานแผลหน้าต่างที่ ๑๐ เรื่องมณีพิไชยนิยมนำมาเล่นละครนอก เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ในชื่อเดิม จากการศึกษาของ ศ.ดร.ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคงา (๒๕๓๕, หน้า ๓๑) พบว่ามณีพิไชยไม่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านของไทย แต่มีความคล้ายคลึงกับเรื่องกัณฑ์ละครกา ซึ่งเป็นนิยายวรรณคดีสันสกฤตในอินเดียได้ ภาพเรื่องมณีพิไชยเหลืออยู่ ๑๐ ภาพ

บานแผลด้านซ้าย

- พระมณีพิไชยพาขอพระกลืนออกมาจากปล้องไม้ไผ่
- พระมณีพิไชยพาขอพระกลืนไปอยู่เมือง
- นางจันทร์ใสความขอพระกลืนว่าเป็นกระสือ โดยนำทางแมวมาวางไว้ที่เตียงขอพระกลืน

- ขอพระกลืนถูกขับออกจากเมือง

บานแผลด้านขวา

- ขอพระกลืนแจ้งเรื่องแก่พระอินทร์ผู้เป็นบิดา
- พระมณีพิไชยตกเป็นทาสพราหมณ์แปลง
- ขอพระกลืนหลงใจพระมณีพิไชย โดยปลอมเป็นน้องสาวพราหมณ์เข้าไปข่วยงานพระมณีพิไชย
- พราหมณ์แปลงให้มณีพิไชยกลับเมืองได้
- พราหมณ์แปลงขอติดตามไปเมืองพระเจ้ากรุงจีน
- พระมณีพิไชยและพราหมณ์เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงจีน

บานแผละหน้าต่างที่ ๑๑ เรื่องเทวันธชาดก อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาพที่ปรากฏเป็นเพียงเนื้อเรื่องตอนต้นของชาดกเรื่องนี้เท่านั้น แต่ภาพ ๒ ช่องสุดท้ายไม่ตรงกับเนื้อเรื่องทั้งในปัญญาสชาดกเทวัญคำกาพย์ และเทวัญกลอน ช่างคงจะเขียนขึ้นจากเทวันธชาดกในสำนวนอื่น ภาพเขียนเหลือเพียง ๗ ภาพ

บานแผละด้านซ้าย

- เทวันธและจันทนเทวีขอพระเจ้ากาสิกราชตัวปลอม (นันทยักษ) เอาม้าออกไปขี่เล่น

บานแผละด้านขวา

- เทวันธและจันทนเทวีขี่ม้าหนีออกไปจากเมือง
- นันทยักษจับม้าหักคอกิน
- เทวันธและจันทนเทวีร่ำไห้ที่ม้าสิ้นชีวิต
- พระฤาษีช่วยชุบชีวิตม้าโดยนำหัวสิงห์มาต่อให้และมอบอาวุธให้สองกุมารกุมารี
- เทวันธและจันทนเทวีขี่ม้ามาถึงเมืองร้างแห่งหนึ่ง

บานแผละหน้าต่างที่ ๑๕ เรื่องโสวัตเป็นที่รู้จักมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ภาพเขียนด้านขวาอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ทั้งคู่ แต่ทางด้านซ้ายชำรุดเหลืออยู่ ๔ ภาพ เรื่องเริ่มจาก

บานแผละด้านขวา

- พระฤาษีโลกมเก็บนางปทุมวดีได้จากดอกบัวจึงนำมาเลี้ยงไว้จนเติบโตใหญ่
- พระโสวัตตามมาจนพบนางปทุมวดี
- พระโสวัตพานางปทุมวดีเที่ยวป่า ระหว่างที่ยังพำนักอยู่กับพระฤาษี
- พรานใช้ปืนยิงพระโสวัตจนสิ้นชีวิตและขู่มังคับนางปทุมวดีไป
- พรานขู่มังคับนางปทุมวดีไป
- นางปทุมวดีได้โอกาส ใช้มีดฟันพรานจนตาย

บานแผละด้านซ้าย

- พระฤาษีใช้ยาวิเศษชุบชีวิตพระโสวัต
- พระโสวัตเดินทางตามหานางปทุมวดี
- พระโสวัตได้นางเงือกซึ่งบอกทางไปเมืองยักษ์
- พระโสวัตได้นางสุธาลักษณธิดายักษ์

บานแผละหน้าต่างที่ ๑๖ เรื่องพระรถเมรีภาพเขียนเหลือเพียง ๕ ภาพ โดยเริ่มเรื่องจาก

บานแผละด้านขวา

- พระรถเสนเลี้ยงคูนางตีบสอง

- พระรถสิทธิพบพระรถเสนจึงได้รู้ว่าเป็นพระโอรส
- พระรถสิทธิบัญชาให้พระรถเสนไปนำผลไม้มาถวายนางยักษ์

สุนันทา

บานแผลด้านซ้าย

- ฤๅษีแปลงสาส์น
- พระรถเสนลาพระฤๅษีเพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองยักษ์
- พระรถเสนจี้ม้ามาถึงเมืองยักษ์
- พระรถเสนโห้โลมนางเมรี
- พระรถเสนเพลิดเพลินอยู่กับนางเมรี
- พระรถเสนมอมสุรานางเมรี

บานแผลหน้าต่างที่ ๑๗ เรื่องไชยเชษฐาได้รับความนิยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ ในรูปของบทละครนอก ภาพเขียนมีอยู่ครบทั้งหมด แต่อยู่ในสภาพไม่ค่อยสมบูรณ์มากนัก โดยเริ่มเรื่องจากทางขวา

บานแผลด้านขวา

- พระไชยเชษฐาออกไปตามช้างเผือก
 - นางทั้ง ๗ ทำคลอดให้นางสุวิญาแล้วนำโอรสใส่หีบ
 - นางกำนัลนำนารายณ์ธิเบศร์ ใส่หีบฝังไว้ที่ใต้ต้นไม้ นางแมวเห็นเหตุการณ์
- ทั้งหมด
- พระไชยเชษฐากลับมาจากไปตามช้างเผือก นางทั้ง ๗ หลอกว่าสุวิญาคลอดลูกเป็นท่อนไม้ใส่พานมาให้ดู
 - พระไชยเชษฐาจับนางสุวิญาออกจากเมืองพร้อมกับนางแมวที่เลี้ยง
 - นางแมวพานางสุวิญาไปขุดลูกจากใต้ต้นไม้

บานแผลด้านซ้าย

- นางสุวิญาได้ลูกจากใต้ต้นไม้
- นางสุวิญา นางแมวและนารายณ์ธิเบศร์เดินทางไปเมืองสิงหล
- พระไชยเชษฐารู้ความจริง จึงโกรธกริ้วนางทั้ง ๗ มาก
- พระไชยเชษฐากับพี่เลี้ยงทั้ง ๔ ออกตามหานางสุวิญา
- พระไชยเชษฐาเจอกับนารายณ์ธิเบศร์เพลงศรใส่กัน แต่ลูกศรของนารายณ์ธิเบศร์กลายเป็นดอกไม้ ลูกศรของพระไชยเชษฐากลายเป็นทิพย์อาหาร
- พระนารายณ์ธิเบศร์ขี้อยู่ขุดเข้าไม่ให้พระยายักษ์สิงหลทำร้ายพระไชยเชษฐา

บานแผละหน้าต่างที่ ๑๘ เรื่องสังข์ศิลป์ชัยเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมานาน พบว่าภาพเขียนยังอยู่ทั้งหมด แต่สภาพค่อนข้างชำรุด เริ่มเรื่องจาก

บานแผละด้านขวา

- กุมารทั้งหกพบสังข์ศิลป์ชัยกำลังแสดงศรเรียกฝูงสัตว์ป่ามาชมเล่น
- กุมารทั้งหกแยกจากสังข์ศิลป์ชัยเมื่อมาถึงฝั่งทะเลที่จะข้ามไปเมืองยักษ์
- หมูกินรีพยายามช่วยวนสังข์ศิลป์ชัย
- นางเกสรสุมณฑาอ่อนวอนไม่ให้พระยาชัยกุ่มภักข์ออกไปเที่ยวป่า
- สังข์ศิลป์ชัยตามนางเกสรสุมณฑาามาจนถึงปราสาทเมืองอโนราช
- สังข์ศิลป์ชัยสังหารพระยาชัยกุ่มภักข์

บานแผละด้านซ้าย

- สังข์ศิลป์ชัยทำแข่งสกากับพญานาค
- สังข์ศิลป์ชัยต่อสู้กับพญานาค
- สังข์ศิลป์ชัยเดินทางออกจากเมืองบาดาลพร้อมนางเกสรสุมณฑาและ

นางศรีสุพรรณ

- ท้าววิฆเนศวรพานางเกสรสุมณฑา นางศรีสุพรรณและสังข์ศิลป์ชัยข้ามทะเล
- หกกุมารแก่งผลัดสังข์ศิลป์ชัยตกเหว
- สิงหราชเจ้าความสังข์ศิลป์ชัยสาบสูญแก่นางปทุมฉลุ นางไกรสร

บานแผละหน้าต่างที่ ๑๙ เรื่องไกรทอง อยู่ในสภาพค่อนข้างชำรุด ภาพเขียนเหลืออยู่

๖ ภาพ

บานแผละด้านขวา

- นางตะเภาทองรำไให้ เพราะถูกชาละวันลักพาตัวมาอยู่ในถ้ำได้น้ำ
- ชาละวันได้นางตะเภาทอง
- ไกรทองปราบชาละวันด้วยมีดหมอ
- ไกรทองลงนางตะเภาทองและนางตะเภาแก้วว่าจะไปหาอาจารย์เพื่อขับไล่

ภูติพรายออกจากตัว

- ไกรทองใช้เทียนชัยระเบิดน้ำลงไปยังถ้ำชาละวันเพื่อไปหานางวิมาลา
- ไกรทองได้นางวิมาลา

บานแผละหน้าต่างที่ ๒๐ เรื่องสังข์ทอง เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนานแล้ว ภาพเขียนอยู่ครบทั้งหมด แต่บานแผละด้านซ้ายรูปที่ ๕ ชำรุดมาก ส่วนด้านขวาสมบูรณ์ดี เริ่มเรื่องจาก

บานแผละด้านขวา

- พระสังข์สวมรูปเจ้าเงาะเหาะหนีนางพันธุรัตและบริวาร
- พระสังข์เหาะหนีมาจนสุดเขตเมืองยักษ์ นางพันธุรัตรำไห้ โดยพยายามขอร้องให้พระสังข์กลับมาหาตน

- พระสังข์ในรูปเจ้าเงาะเข้ามาถึงเมืองสามลเล่นกับเด็กเลี้ยงกระบือ
- ท้าวสามลขับไล่พระสังข์ในรูปเจ้าเงาะและนางรจนออกจากวัง เพราะเห็นว่ารูปชั่วตัวดำ

- พระสังข์ในรูปเจ้าเงาะและนางรจนออกจากวัง เดินทางไปยังกระท่อมปลายนา
- พระสังข์ในรูปเจ้าเงาะและนางรจนอยู่ที่กระท่อมปลายนา

บานแผลและด้านซ้าย

- พระสังข์ถอดครุรูปเงาะเนียนปลายจมูกเขยทิ้งหูกเพื่อแลกกับปลา
- พระสังข์ได้ปลาและนำไปถวายท้าวสามล โดยนางรจนขอติดตามไปด้วย
- พระสังข์ถอดครุรูปเงาะเนียนปลายหูเขยทิ้งหูกเพื่อแลกกับเนื้อ
- พระสังข์หาเนื้อได้แล้วนำไปถวายท้าวสามล
- พระสังข์รูปทองดีคลิษนะพระอินทร์
- พระอินทร์ลงมาชู้ท้าวสวิมลให้ไปตามนางจันทร์เทวีกับพระสังข์กลับมา

บานแผลและหน้าต่างที่ ๒๑ เรื่องสุธนูมาจากสุธนูชาคก ในปัญญาสาชคก ภาพเขียนมีอยู่ครบทั้งหมด แต่สภาพไม่ค่อยสมบูรณ์นัก เริ่มเรื่องจาก

บานแผลและด้านขวา

- ม้ามณีกักกิเหาะพาพระสุธนูและนางจิริประภากลับบ้านเมืองของพระสุธนู
- พระสุธนูเสียม้ามณีกักกิไป
- เมื่อเสียม้ามณีกักกิไปทั้งสองพระองค์จึงต้องเดินต่อไปเอง
- พระสุธนูและนางจิริประภาขอโดยสารเรือพ่อค้า
- เรือที่โดยสารมาอัปปางเนื่องจากโดนพายุ
- ทั้งสองต้องเกาะขอนไม้ด้วยกัน แต่ขอนเกิดขาดจึงต้องพลัดพรากจากกันไป

บานแผลและด้านซ้าย

- พระสุธนูลอยมาขึ้นฝั่งทำอัญชนวดี
- พระสุธนูขึ้นจากทำน้ำแล้วมาช่อนพระองค์อยู่ในปากกล้วยจึงได้พบนางเรณูวดี
- พระสุธนูได้นางอัญชนวดี น้องสาวมันตรัยักษ์เป็นชายา
- พระสุธนูแสดงธรรมกถาโปรดนางอัญชนวดีและได้ม้ามณีกักกิคืน
- พระสุธนูชู้ม้ามณีกักกิหนีออกจากเมืองมันตรัยักษ์

- พระสุธน ได้เห็นจิตรกรรมเล่าเรื่องของพระองค์กับชายที่โรงงาน
บานแผลหน้าต่างที่ ๒๒ เรื่องสุธนมมาจากสุธนชาดกในปัญญาสชาดก และเป็นเรื่องที่
ได้รับความนิยมแพร่หลายทั่วเอเชีย แต่ละชาติต่างก็มีสุธนในภาษาของตน ภาพเขียนมีครบทั้งหมด
โดยเริ่มเรื่องจาก

บานแผลด้านขวา

- พรานบุญลอบดูเหล่ากนิรีเล่นน้ำ
- พรานบุญใช้ขวานกาบาศคล้องนางมโนราห์ได้ แล้วนำไปถวายพระสุธน
- พระสุธนได้นางมโนราห์เป็นชายา
- พระสุธนไปรบต่างเมือง
- คนไปแจ้งข่าวปุโรหิตว่าพระสุธนไม่อยู่ในเมือง
- ปุโรหิตขยงบิดาพระสุธนใส่ความว่านางมโนราห์เป็นกาลกิณีให้ทำพิธีบูชายัญ

บานแผลด้านซ้าย

- นางมโนราห์ตัดปีกแล้วบินหนีไปจากการถูกจับบูชายัญ
- พระสุธนทูลลาพระราชบิดาและพระราชมารดาเพื่อออกติดตามนางมโนราห์
- พระฤาษีบอกทางไปเมืองของนางมโนราห์แก่พระสุธน
- พระสุธนทนทุกข์ฝ่าอุปสรรคกลางป่า ก่อนจะถึงเมืองของนางมโนราห์
- พระสุธนช่วยนางทาสีกนิรีกหม้อน้ำ
- พระสุธนเลือกนางมโนราห์จากธิดาทั้ง ๗ ของท้าวทุมราช

บานแผลหน้าต่างที่ ๒๓ เรื่องควีมาจากพหลาคาวิชาดกในปัญญาสชาดก แต่เนื้อเรื่อง
ตอนปลายที่ลูกเสือลูกวัวได้รับการชุบตัวขึ้นมา คงมีการประสมประสานจากหลายเรื่องเข้าด้วยกัน
หนึ่งในนั้นคือ สีนันทชาดก ในปัญญาสชาดก ภาพเขียนพบว่ามีภาพสมบูรณ์ทั้ง ๑๒ ภาพ
โดยเริ่มเรื่องจาก

บานแผลด้านซ้าย

- ลูกเสือและลูกวัวเดินทางด้วยกันจนมาพบฤาษีคนหนึ่ง
- พระฤาษีบังเกิดความเมตตาจึงชุบชีวิตสัตว์ทั้งสองให้เป็นมนุษย์
- หลวิชัยและควีออกเดินทาง พร้อมพระขรรค์ซึ่งฤาษีทำพิธีถอดดวงใจบรรจุไว้
- ควีอาสาไปตักน้ำให้หลวิชัยและได้มายักษ์ที่อาศัยอยู่ในสระน้ำตาย
- หลวิชัยและควีเข้าเฝ้าเจ้าเมือง
- ควีทูลลาหลวิชัยเพื่อเดินทางต่อ

บานแผลและด้านขวา

- คาวีเดินทางไปตามลำพัง
- คาวีพบนางจันทศดาหลบอยู่ในกลอง
- คาวีรับอาสาปราบนกอินทรีคู่สำเร็จ
- ท้าวสันนุราชกษัตริย์ชราเก็บผอบทองซึ่งใส่เส้นผมของนางจันทศดาได้
- นางทศประสาทไข้อยบายเผาพระขรรค์ของคาวีจนคาวีสิ้นชีวิต
- ฤาษีแปลง (พหลวิชัย) ผลักท้าวสันนุราชเข้ากองไฟสิ้นชีวิต

บานแผลและหน้าที่ต่าง ๒๔ เรื่องสมุทร โฆษ มาจากสมุททโฆษชาดกในปัญญาสชาดก เป็นเรื่องที่ได้รับการแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ภาพเขียนยังเหลือครบทั้ง ๑๒ ภาพ โดยเริ่มเรื่องจาก

บานแผลและด้านซ้าย

- พระโพเทพารักษ์พอใจในจริยาวัตรและรูปโฉมพระสมุทร โฆษ
- พระโพเทพารักษ์อุ้มพระสมุทร โฆษ ไปยังปราสาทนางพินทุมดี
- พระสมุทร โฆษ ได้นางพินทุมดีเป็นชายา
- พระสมุทร โฆษ กลับจากวังข้าง พบพราหมณ์ ๔ คนมาจากเมืองนางพินทุมดี
- พระสมุทร โฆษ ทูลลาพระราชบิดาและพระราชมารดา เพื่อออกเดินทางไปหา
นางพินทุมดี
- นางรัตนธารีเขียนรูปเทพเจ้าและกษัตริย์หลายองค์ให้นางพินทุมดีดู จึงได้รู้ว่า
เป็นพระสมุทร โฆษ

บานแผลและด้านขวา

- พระสมุทร โฆษ เสด็จมายังเมืองนางพินทุมดีโดยราชรถ ซึ่งพระวิสสุกรรมนำ
มาให้
- พระสมุทร โฆษ มาถึงปราสาทนางพินทุมดี
- พระสมุทร โฆษ ยกโลหะธนูได้อย่างง่ายดาย
- พระสมุทร โฆษ แสดงความสามารถทางด้านศรศิลป์ท่ามกลางมหาสมาคม
- พระสมุทร โฆษ รบกับเหล่าเสนาสูรของกษัตริย์ทั้ง ๑๐
- พระสมุทร โฆษ และนางพินทุมดีออกจากเมือง

บานแผลและหน้าที่ต่างที่ ๒๕ เรื่องอุณรุท รู้จักคุ้นมากับเรื่องรามเกียรติ์ ภาพเขียนมีเหลืออยู่ ๘ ภาพ โดยเริ่มเรื่องจาก

บานแผลและด้านซ้าย

- พระอนุรุทออกประพาสป่า
- พระอนุรุทได้นางอุษาเป็นชายา
- พระอนุรุทคลุ้มคลั่งจับไล่ นางศรีสุดาและนางกำนัลออกจากห้องบรรทม

บานแผลและด้านขวา

- นางศุภลักษณ์อุ้มพระอนุรุท
- ท้าวกรุงพานจับได้ว่าพระอนุรุทลอบเข้ามาอยู่ในปราสาทนางอุษา
- นางศุภลักษณ์อุ้มพระอนุรุทมายังปราสาทนางอุษา
- สึกระหว่างท้าวบรมจักรกฤษณ์, พระไกรสุทกับท้าวกรุงพาน
- พระอนุรุทปราบท้าวกรุงพาน

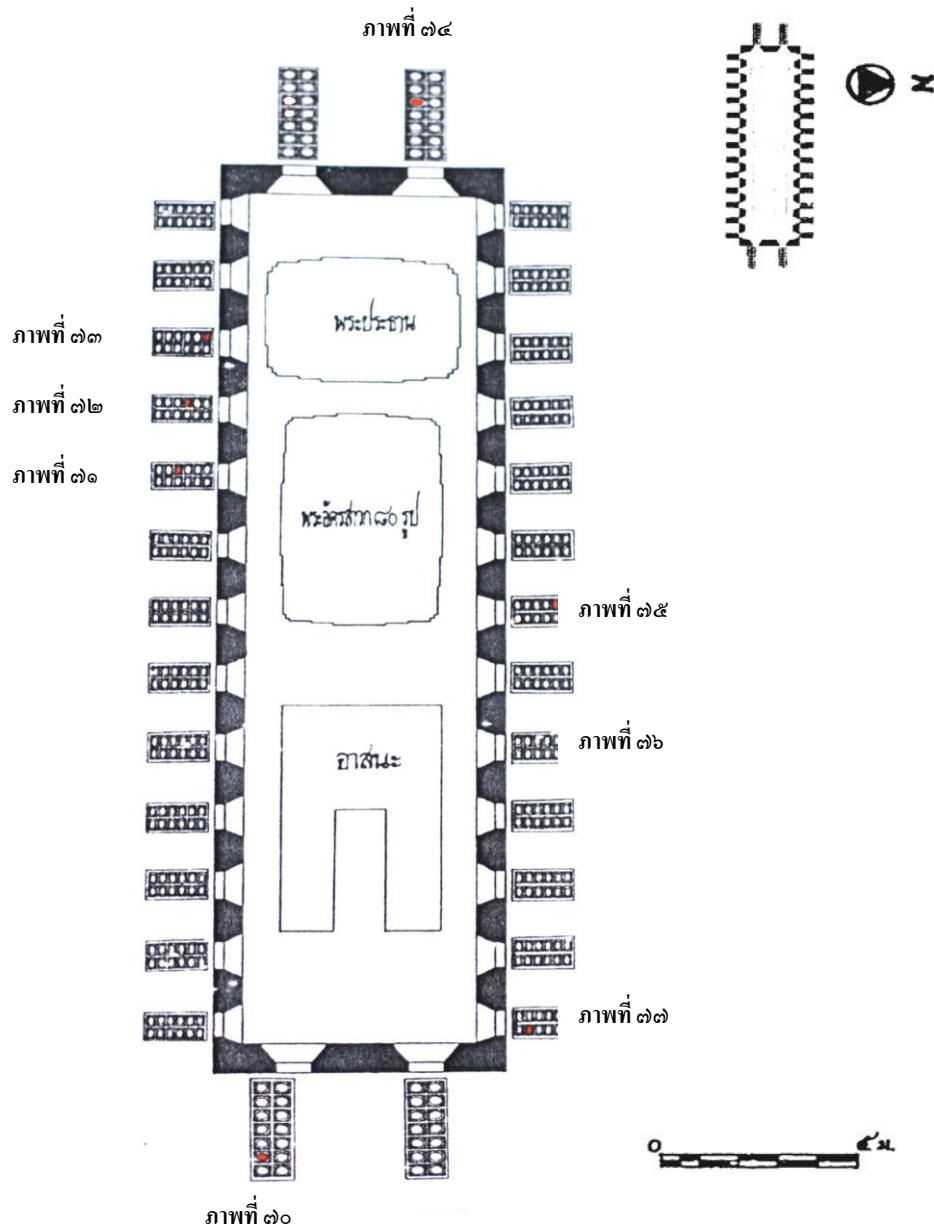
บานแผลหน้าต่างที่ ๒๖ เรื่องอิเหนาเป็นวรรณกรรมของชวา และเป็นที่รู้จักในประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน ภาพเขียนเหลืออยู่ ๕ ภาพ โดยเริ่มเรื่องจาก

บานแผลและด้านขวา

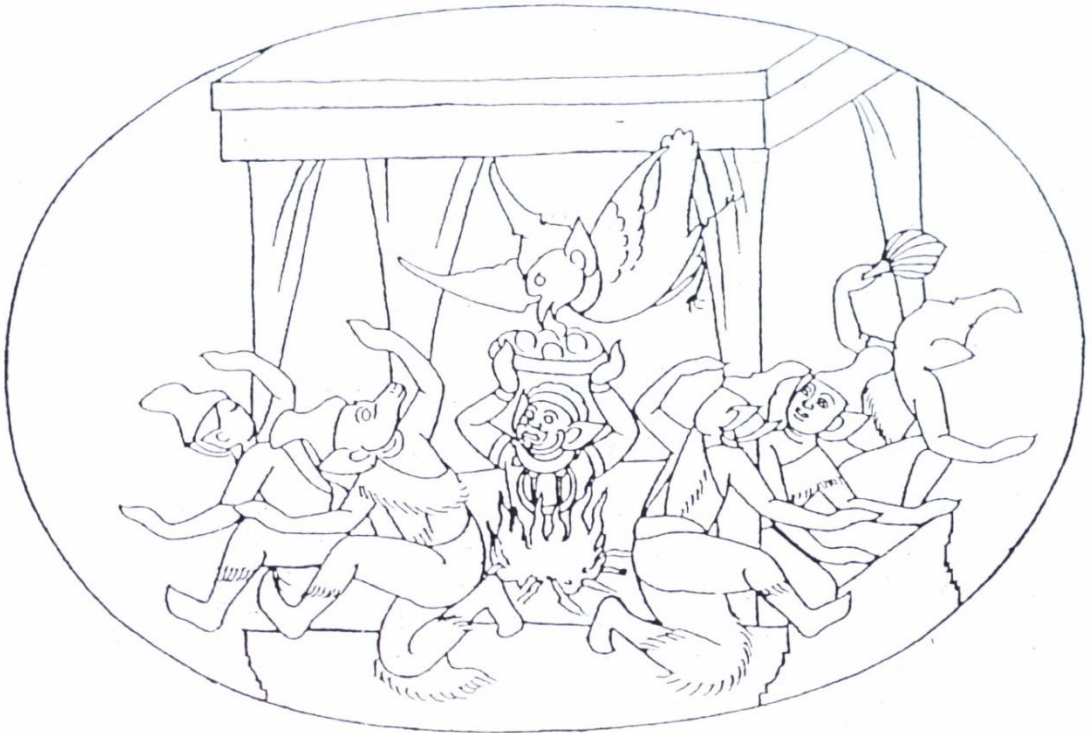
- อิเหนาลาบิคาออกประพาสป่า โดยปลอมตัวเป็นมิสาร์ป็นหีบลอบไปหานางจินตะหรา
- สึกบนหลังม้าระหว่างมิสาร์ป็นหีบกับระตูปุศลิหนา
- อิเหนาได้นางจินตะหราเป็นชายา
- วิทยาสะกำไปล่ากวางแล้วเก็บรูปของนางบุษบาได้
- สึกกะหมังกุหนิงรบกับอิเหนาด้วยกริช

บานแผลและด้านซ้าย

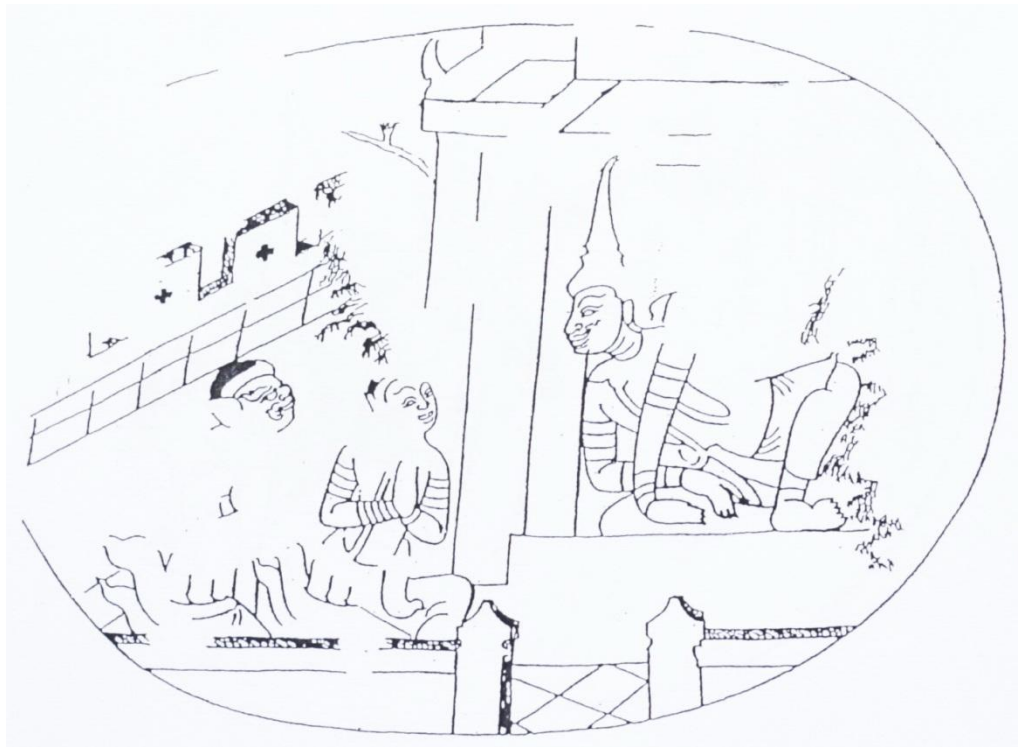
- นางยุบลรับกลีบดอกปาหนันจากอิเหนา เพื่อนำไปให้นางบุษบา
- นางบุษบาเดินทางขึ้นไปบนเขาสักการะพระพุทธรูปและทำการเสี่ยงเทียน
- อิเหนาเข้าไปโอบล้อมนางบุษบาเมื่อเทียนดับ
- อิเหนา บุษบา และมะเดหวิ ไปกราบพระฤทธิสังปะลิหะงะให้รดน้ำมนต์ให้

ภาพที่ ๔-๔๗ แผนผังแสดงตำแหน่งเรื่องภาพวรรณกรรม
 (สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

ภาพที่ ๔-๔๘ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพนังกานาสูร โฉบเข้าทักพยานในโรงพิธี

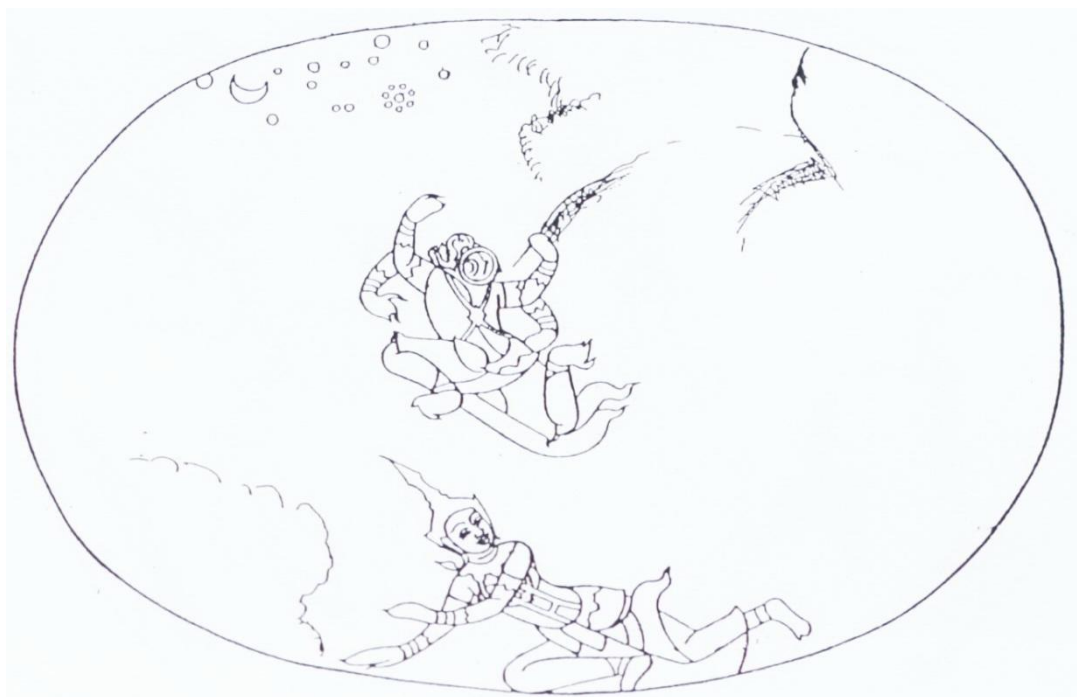
ภาพที่ ๔-๔๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพนางเกศสุริยงเข้าเฝ้าบิดาพระสุวรรณหงส์

ภาพที่ ๔-๕๐ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพราหมณ์แปลงให้พระมณีพิไชยกลับเมืองได้

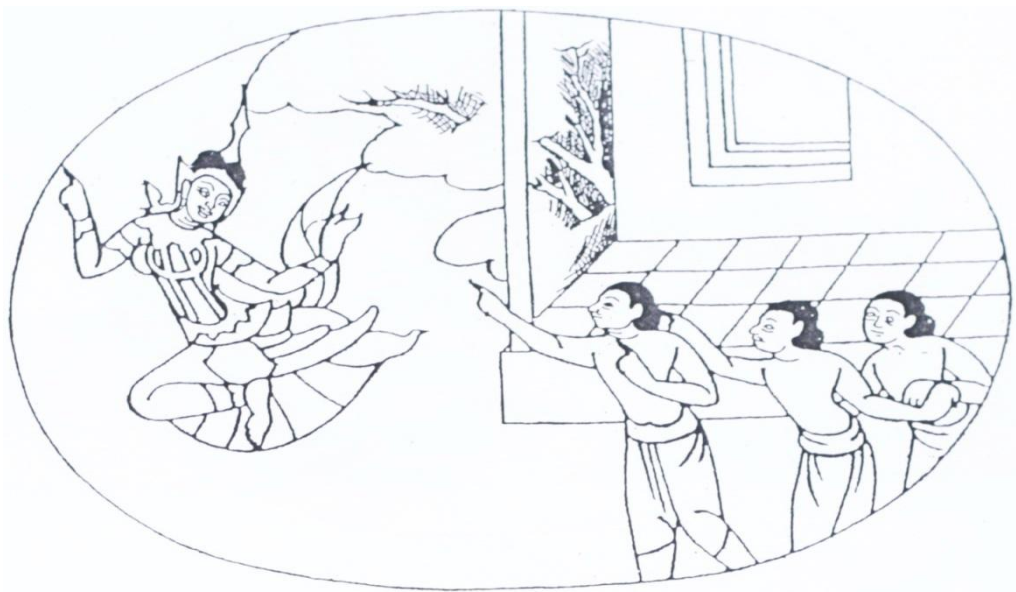
ภาพที่ ๔-๕๑ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพเทวันธและจันทนเทวีสู้กับนนทกษั

ภาพที่ ๔-๕๒ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพหนุมานหาวเป็นดาวเป็นเดือน

ภาพที่ ๔-๕๑ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพพระสังข์ในรูปเงาะกับนางรจนาทาปลานำไปถวาย
ท้าวสามล

ภาพที่ ๔-๕๔ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพนางมโนห์ราได้ปีกแล้วบินหนีจากการถูกรูขยาญ

ภาพที่ ๔-๕๕ ภาพถ่ายและลายเส้นแสดงภาพศึกกะหมังกุหนิงรบกับอิเหนาด้วยกริช

แนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

สมัยอดีตที่ผ่านมา การติดต่อสื่อสารของมนุษย์มีการสื่อสารกันด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การจุดไฟให้สัญญาณควัน การเป่าเขาสัตว์ การให้ม้าเร็ว ตลอดจนการพูดจาติดต่อสื่อสารกัน สื่อที่ช่วยให้การติดต่อสื่อสารในสังคมมนุษย์ แผ่ขยายไปอย่างกว้างไกลและสื่อที่เก่าแก่ที่สุด คือ สื่อสิ่งพิมพ์ เข้ามามีบทบาทอย่างมากในสังคม แง่ที่ให้ข้อมูลข่าวสารและการถ่ายทอดความรู้ต่างๆ มนุษย์สามารถเรียนรู้เรื่องราวด้านการเกษตร การสาธารณสุข ศิลปะและวัฒนธรรมหรือ ความปลอดภัยต่างๆ จากสื่อสิ่งพิมพ์ในรูปของหนังสือ นิตยสาร หนังสือพิมพ์วารสาร ใบปลิว แผ่นพับ หนังสือคู่มือ และโปสเตอร์ ซึ่งข่าวสารเหล่านี้จำเป็นมากในสังคมที่กำลังพัฒนา เพื่อประโยชน์ในการใช้ประชาสัมพันธ์ (วิชาญ ศิลป์วัฒนา, ๒๕๔๔, หน้า ๑-๒) นับเป็นวัสดุที่แสดงถึงพัฒนาการความเจริญก้าวหน้าทางด้านสติปัญญา ความคิด จินตนาการ เรื่องราวต่างๆ ของมนุษย์แต่ละยุคสมัย สามารถเก็บรักษา สืบทอดจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนรุ่นหลัง เรื่องการพิมพ์นี้ นอกเหนือจากเพื่อเป็นเครื่องมือในการบันทึกความรู้และเหตุการณ์ต่างๆ แล้ว ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความพยายามที่จะพัฒนาความคิดของตนให้เจริญก้าวหน้า การพิมพ์มีจุดประสงค์เริ่มแรกก็เพื่อให้มีการแพร่หลาย เรื่องความคิด ความรู้ ไปสู่ชนรุ่นหลังและเพื่อให้มีหลายๆ สำเนา จะได้เก็บรักษาให้คงอยู่ได้นาน สิ่งพิมพ์นับว่ามีความเก่าแก่กว่าสื่อประเภทอื่น ไม่ว่าจะเป็นวิทยุ โทรทัศน์ หรืออินเทอร์เน็ต แต่สื่อสิ่งพิมพ์ก็ยังเป็นสื่อที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายของทุกชนชาติ มิได้ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน สาเหตุสำคัญที่ทำให้สื่อสิ่งพิมพ์ยังเป็นที่นิยมแพร่หลายมาโดยตลอด เพราะประชาชนสามารถเลือกอ่าน ได้ตามความเหมาะสม อีกทั้งยังเป็นเอกสารอ้างอิงได้ (สรรเสริญ เกริกอิทธิพล, ๒๕๔๓, หน้า ๑) ในส่วนลักษณะการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ของผู้ใช้บริการมีความพึงพอใจในการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ที่แตกต่างกันออกไป บางกลุ่มใช้เพื่อการรับข่าวสารเพื่อความรู้ บางกลุ่มเพื่อความบันเทิง หรืออาจจะใช้ข่าวสารและความรู้ที่ได้รับจากสื่อสิ่งพิมพ์นั้นเพื่อมาเป็นเครื่องมือตัดสินใจในการดำเนินชีวิต หรือเพื่อการศึกษาค้นคว้าวิจัย นอกจากนี้ อายุ เพศ การศึกษาและสถานภาพทางสังคม ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการสนใจสื่อสิ่งพิมพ์

เนื่องจากสภาพเหตุการณ์ของสังคม มีการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้น การที่จะให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนเป็นจำนวนมากนั้น จะอาศัยบุคลากรที่มีอยู่จำกัดแต่เพียงอย่างเดียวย่อมเป็นไปไม่ได้ จำเป็นต้องหาเครื่องมืออย่างอื่นมาช่วยให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนเป็นไปอย่างกว้างขวาง และครอบคลุมที่จะเข้าถึงประชาชนหลายรูปแบบ แต่ที่สำคัญซึ่งจะเข้าถึงได้กว้างขวางและสนนราคาไม่สูงมาก คือสื่อสิ่งพิมพ์ฉบับคู่มือการท่องเที่ยว ที่มีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้ อันเป็นประโยชน์แก่ประชาชนในการถ่ายทอดงานด้านศิลปะและวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ที่ทำให้เสรีภาพการแสวงหาความรู้ ความเข้าใจในการเลือกข้อมูลข่าวสาร เนื้อหาสาระที่ตนเองสนใจ

สามารถเลือกศึกษาได้ตามความต้องการ ความจำเป็นและความถนัดทั้งด้านการอ่าน รูปภาพประกอบ (พิชัย ตรีอนุรักษ์, ๒๕๓๒, หน้า ๒-๓) ปัจจุบันนี้ประเทศมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสวยงามดึงดูดนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก และกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ มีความหลากหลายของ ศิลปะและวัฒนธรรมซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการ ใช้ความรู้ ภูมิปัญญา สามารถนำพาให้ผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวได้รับรู้และสัมผัสความเป็นมาของบรรพบุรุษ สะท้อนความเป็นไปตั้งแต่อดีต จวบจน ปัจจุบันในการรักษางานศิลปะและวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์อันดงามที่โดดเด่น รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้คงอยู่และควรค่าแก่การศึกษา พร้อมทั้งมีภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สามารถพัฒนาเป็นทุนที่มีค่าต่อสังคม คือฉบับคู่มือการท่องเที่ยวมีบทบาทในกิจการของการให้ การศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ เป็นลักษณะของการส่งเสริมมากกว่าที่จะทำลาย

บทบาทของคู่มือการท่องเที่ยว

คู่มือการท่องเที่ยวมีบทบาทและหน้าที่ช่วยดึงดูดความเข้าใจ ทำให้ความหมาย ของเรื่องราว เนื้อหาที่ต้องการเสนอ ถ่ายทอดชัดเจนและเข้าใจดีขึ้น ทำสิ่งยากดูง่ายขึ้น ช่วยสร้าง แนวความคิดอันเป็นนามธรรมให้เกิดเป็นรูปธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจ สร้างความประทับใจ โน้มน้าวผู้ดูให้มีความเห็นและความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ตรงตามความประสงค์ของ ผู้ประชาสัมพันธ์ดังนี้

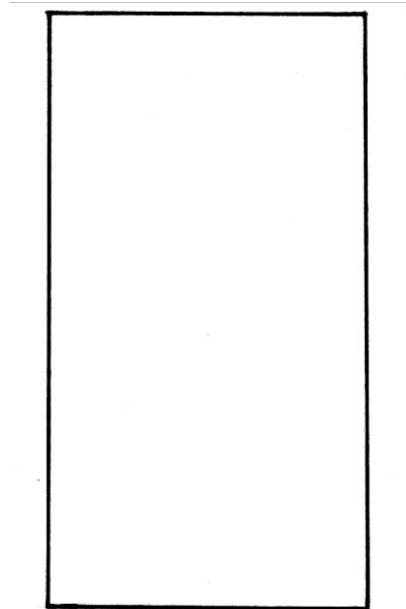
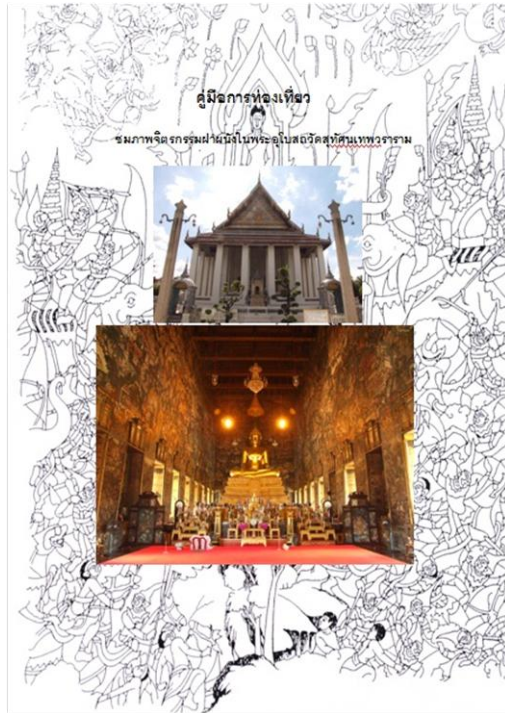
๑. ทำการติดต่อให้ถึงกัน ชักนำให้รู้จัก เป็นพาหนะหรือตัวกลางจากผู้ส่งไปยังผู้รับ ทางด้านผู้รับก็ต้องสามารถที่จะอ่านและชมภาพรู้เรื่อง
๒. ถ่ายทอดเรื่องราวที่สนใจให้ประชาชนทราบ ทำให้การเรียนรู้มีความคงทนถาวร
๓. เป็นเครื่องสร้างฐานที่เป็นรูปธรรม ขยายทัศนวิสัยแก่ประชาชนให้กว้างขวางขึ้น คือ การนำสิ่งที่ไม่เคยพบไม่เคยเห็นมาสู่ประสบการณ์ของประชาชน
๔. มีบทบาทต่อการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ ช่วยให้ความรู้ เสริมสร้างความคิด ความสำนึกในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ
๕. ทำหน้าที่เสมือนครูในการศึกษานอกสถานศึกษา เป็นการศึกษาทางอ้อม
๖. สามารถเร่งเร้าความรู้สึก ความปรารถนาให้เกิดกับบุคคลโดยส่วนรวมได้เป็นจำนวนมากๆ

ปัจจุบันนี้คู่มือการท่องเที่ยวเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนึ่ง ที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมที่สำคัญ ใช้ในการทำความเข้าใจด้วยภาษาเขียนและรูปภาพ เพื่อเผยแพร่ให้กับประชาชน ทั่วไป มุ่งหมายการสื่อสารทางการเห็น ผู้ที่จะเข้าใจจะต้องมีความพร้อมในการรับรู้ทางการอ่าน ทั้งสามารถเข้าใจภาษาเขียนและภาษาที่สื่อด้วยรูปภาพ (พิชัย ตรีอนุรักษ์, ๒๕๓๒, หน้า ๑๐) และ

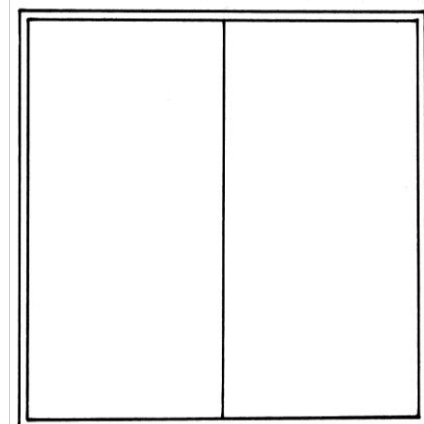
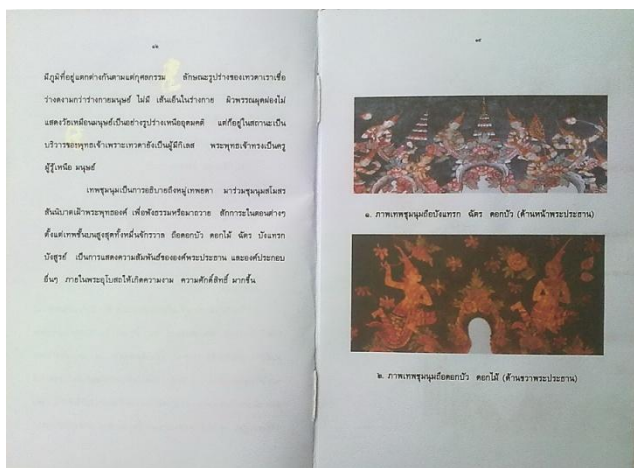
สามารถเข้าถึงได้ มีการวางรูปแบบเพื่อสร้างความสนใจในเรื่องหนึ่งเรื่องใดได้ทุกหนทุกแห่งได้ตามที่ประชาชนควรรู้

สำหรับวัดสุทัศนเทพวรารามจัดเป็นสถานที่ที่รวมงานด้านศิลปะและวัฒนธรรมที่มีคุณค่ามากมาย หนึ่งในนั้นคือภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ได้สำแดงฝีมือช่างที่รังสรรค์ความงดงามเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเสริมสถานะขององค์พระมหากษัตริย์ผู้เปรียบดั่งสมมติเทพ ดังนั้นการจัดทำคู่มือแนะนำการท่องเที่ยวช่วยส่งเสริมประชาชนในสังคม เพื่อการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นการกระตุ้นให้คนในสังคมได้รับรู้ เข้าใจ เรื่องราวตรงกัน เนื่องจากภาพบางส่วนอยู่ในที่สูงและแสงสว่างไม่เพียงพอได้เกิดความตระหนักในคุณค่าของภาพจิตรกรรมฝาผนัง เมื่อผู้ชมภาพได้อ่านรายละเอียดของกลุ่มผู้นำชมจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามขนาด A5 เพื่อสะดวกต่อการพกพาและจัดเก็บเมื่อต้องการหยิบขึ้นมาอ่าน เมื่อนำไปศึกษายังสถานที่จริง มีแผนที่ แผนที่ ภาพประกอบช่วยเอื้อประโยชน์ในการเดินทางและชมภาพจิตรกรรมฝาผนังบ่งบอกถึงสิ่งที่ต้องการนำเสนอเพียงอย่างเดียวทำให้ผู้ชมคู่มือเรื่องราว ทั้งยังเข้าใจเรื่องราวได้ดีขึ้น เพราะภาพจะให้ความรู้ ความหมายที่เข้าใจได้ดีกว่าการพรรณนาของตัวอักษรเพียงอย่างเดียว

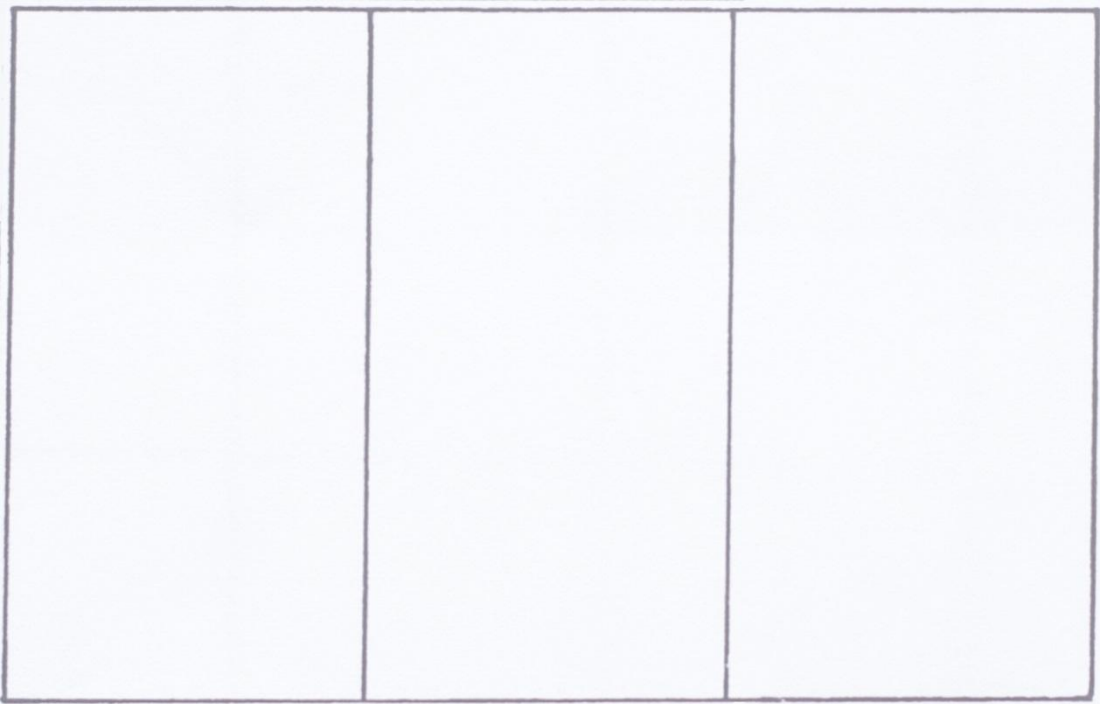
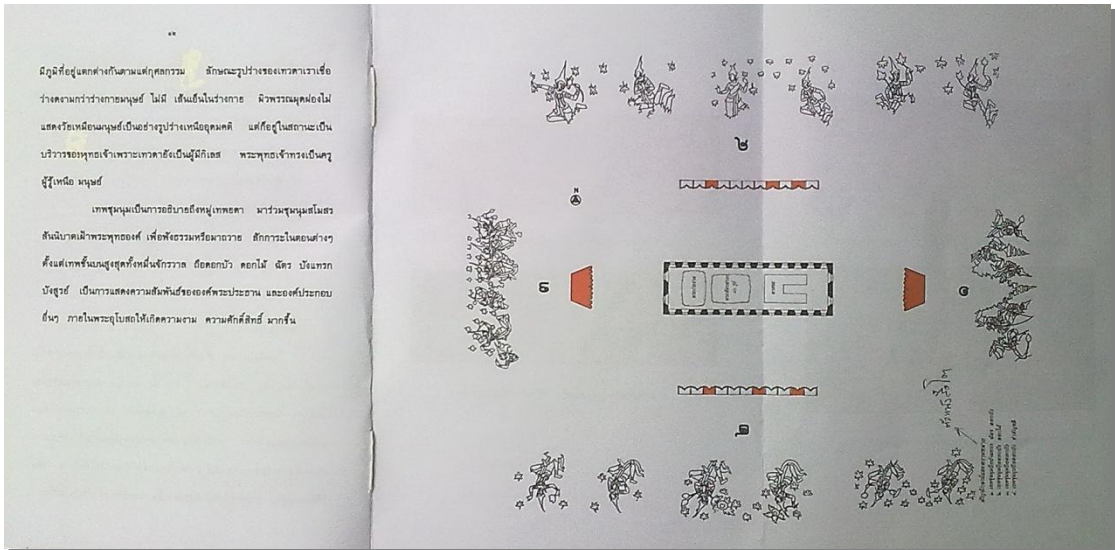
วิธีการ ขั้นตอนการทำคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพที่ ๔-๕๖ หน้าปกคู่มือการท่องเที่ยวขนาด A5

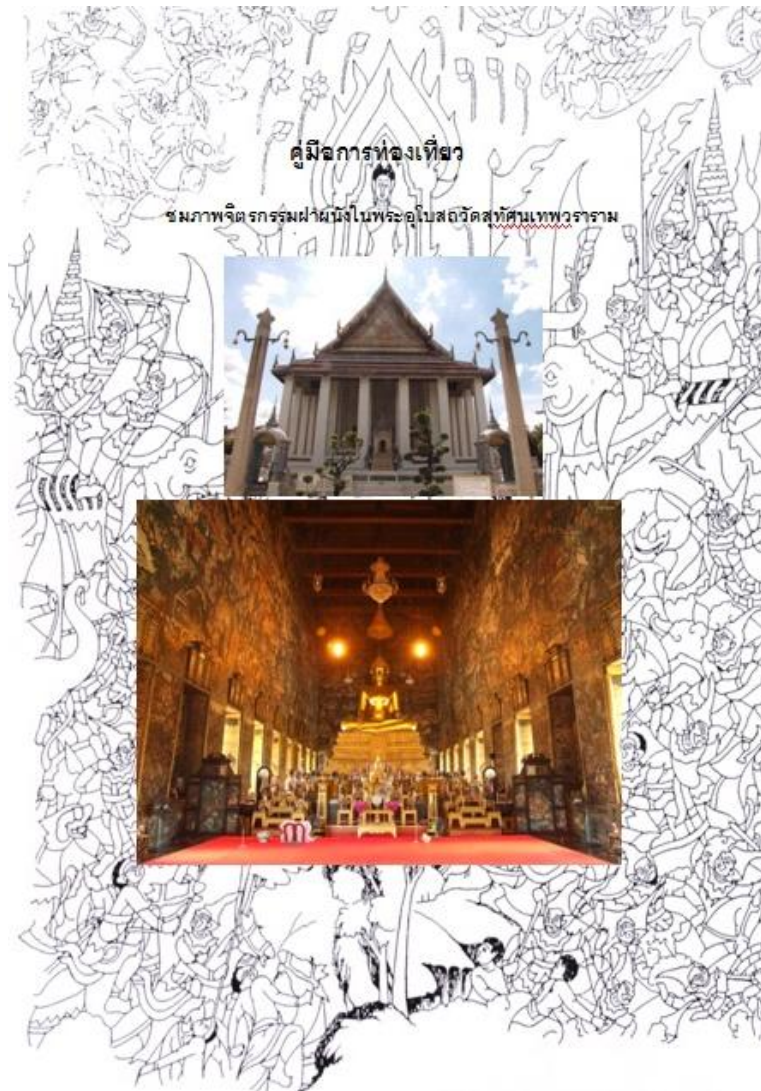

ภาพที่ ๔-๕๗ ภาพรายละเอียดภายในเล่มคู่มือการท่องเที่ยวขนาด A5 ชนิด ๑ พับ

ภาพที่ ๔-๕๘ ภาพรายละเอียดภายในเล่มคู่มือการท่องเที่ยวขนาด A5 ชนิด ๒ พับ

รูปแบบและเนื้อหาคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวราราม

คำนำ

จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเกิดจากการกลั่นกรองจนได้รับการ สร้างสรรค์จากภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความเจริญของคนในชาติ สามารถสื่อความหมายออกมาเป็นรูปธรรมที่มีใช้เป็นเพียงคำพูดหรือตัวอักษร แต่แสดงเป็นภาพนิ่งเสมือนมีชีวิต จึงทำให้สามารถศึกษาความเป็นอยู่ นับตั้งแต่สภาพบ้านเมืองอันสวยงาม ป่าดงพงชฎ ชีวิตของเจ้านายในราชสำนัก จนถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยเน้นคุณค่าผ่านการเห็นด้วยเส้น สี ลวดลายตลอดจนการจัดองค์ประกอบเรื่องราวภายในภาพ

ด้วยเหตุนี้การจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามจะทำให้ผู้ชมได้รับความรู้ ความเข้าใจ เมื่อเข้าไปไหว้พระประธานภายในพระอุโบสถที่มีความสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมภายในให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งยังช่วยประชาสัมพันธ์และเปิดโลกทัศน์ด้านการเรียนรู้ให้แก่คนไทย ได้เห็นคุณค่าอันจะก่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่ายต่อการส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ

สารบัญ

หน้า

คำนำ	
สารบัญ	
ประวัติความเป็นมา.....	๓
พระอุโบสถ.....	๖
จิตรกรรมฝาผนัง.....	๖
เทพชุมนุม.....	๕
พุทธประวัติ.....	๑๕
ภาพจับ.....	๒๑
พระปัจเจกพุทธเจ้า.....	๒๗
ทวารบาล.....	๓๓
วรรณกรรม.....	๓๕

วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร

ประวัติความเป็นมา

วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นวัดสำคัญประจำกรุงรัตนโกสินทร์ในฐานะพระอารามหลวง ชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหาร ได้รับการสถาปนาขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการสร้างศาสนสถานให้อยู่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลาง พระนครทั้งฝ่ายพุทธจักรและทางด้านจิตวิญญาณของเมืองตามแบบอย่างประเพณีโบราณ แล้วพระราชทานนามว่า “วัดมหาสุทธาราม”

ต่อมารัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทำการก่อสร้าง ศาสนสถานสืบต่อจนถึงรัชกาลที่ ๓

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการสร้าง ต่อมาจนเสร็จเป็นพระอารามที่สมบูรณ์ โดยสร้างพระระเบียงล้อมพระวิหารและสร้างพระอุโบสถ สัตตมหาสถานขึ้นเป็นส่วนพุทธาวาส ทำศาลาการเปรียญ หอพระไตรปิฎก หอระฆังรวมทั้งหมู่กุฏิ เสนาสนะ โดยเฉพาะพระอุโบสถเป็นอาคารที่มีขนาดกว้างและยาวกว่าที่อื่นๆ ตามพระราชนิยม ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นอาคารที่มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่น่าสนใจและทรงคุณค่าทางด้านศิลปะและ วัฒนธรรม ควรแก่การเผยแพร่ พระราชทานนามว่า “วัดสุทัศนเทพวราราม”

รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนพระนามใหม่จาก “วัดสุทัศนเทพวราราม” เป็น “วัดสุทัศนเทพวราราม”

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะพระอาราม เป็นการใหญ่ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๑๘

ปัจจุบันวัดสุทัศนเทพวรารามถือว่าเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๘ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลปัจจุบัน) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำ พระบรมราชพิธีรั้งการของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลมาประดิษฐานไว้ ที่ผ้าทิพย์เบื้องหน้าฐานชุกชีขององค์พระศรีศากยมุนี และได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ ขนาดเท่าพระองค์จริงหล่อด้วยสำริดภายในระเบียงคด บริเวณลานประทักษิณชั้นล่างตรงมุม ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

สถานที่ตั้งวัดสุทัศนเทพวราราม

๑๕๖ ถนนบำรุงเมือง แขวงราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
 วัดสุทัศนเทพวรารามสมัยอดีตเป็นศูนย์กลางความเจริญของเมือง ตั้งอยู่ใกล้สถานที่สำคัญ
 ในสมัยนั้น ได้แก่ เสาชิงช้า โบสถ์พรามณ์ ศาลาเฉลิมกรุง ปัจจุบันติดกับศาลาว่าการ
 กรุงเทพมหานคร โดยมีเส้นทางเข้าถึง ดังนี้

ด้านทิศเหนือติดถนนบำรุงเมือง มีเสาชิงช้า โบสถ์พรามณ์ ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร
 เป็นจุดสำคัญ

ด้านทิศตะวันออกติดถนนอนุสาวรีย์ มีสวนรมณีนาด โรงเรียนเบญจมราชาลัย มีสถานที่
 จอดรถแก่นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยี่ยมชม

ด้านทิศตะวันตกติดถนนตีทอง เป็นแหล่งขายถ้วยรางวัล โล่

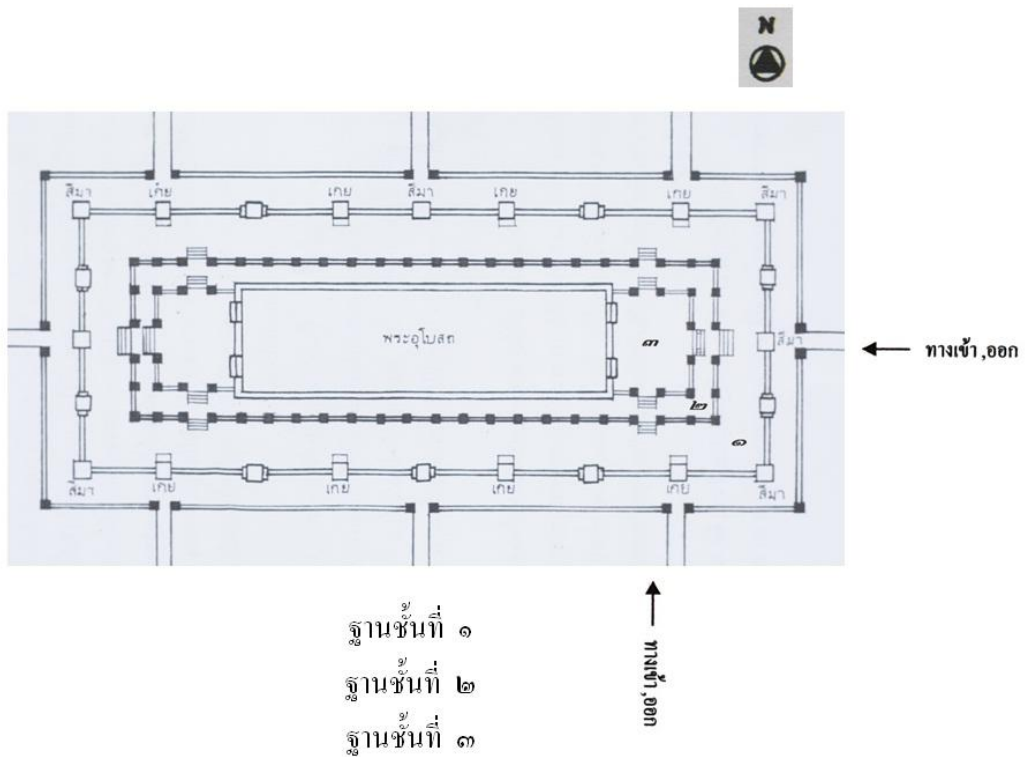
ด้านทิศใต้ติดซอยสระสร้ง เป็นที่ตั้งอาคารพาณิชย์

แผนผังแสดงเส้นทางเข้าถึงวัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพถ่ายพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม

แผนผังลายเส้นพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม

พระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ เสร็จเรียบร้อย
ผูกพัทธสีมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอุโบสถตั้งอยู่
ระหว่างพระวิหารและเขตพุทธาวาสเป็นอาคารขนาดใหญ่และยาว ตั้งอยู่บนฐานสูงชัน ๓ ชั้น
วางตัวอาคารตามแนวทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก หลังคาซ้อน ๔ ชั้น ตกแต่งหลังคาด้วยช่อฟ้า
ใบระกาตามลักษณะสถาปัตยกรรมไทย

ฐานชั้นที่ ๑ เป็นแนวกำแพงที่ตั้งซุ้มประตู เกยโปรยทาน และซุ้มสีมา

ฐานชั้นที่ ๒ เป็นที่ตั้งเสานางจรัสหรือเสานางเรียง

ฐานชั้นที่ ๓ เป็นที่ตั้งของตัวอาคารพระอุโบสถ

พระอุโบสถเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง ๑๐.๘๖ เมตร ยาว ๔๐.๗๔ เมตร
สูง ๒๓.๐๐ เมตร มีประตูทางเข้าด้านหน้า ๒ ทาง ด้านหลัง ๒ ทางสำหรับหน้าต่างมีด้านละ
๑๒ ช่อง รวมทั้งสองผนัง ๒๔ ช่อง ในส่วนภาพจิตรกรรมฝาผนังจะปรากฏทั้ง ๔ ด้านของผนัง

จิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามมีคุณค่าและน่าสนใจ
ต่างๆ ดังนี้

ผนังด้านบนสุดระหว่างช่อ ภาพเทพชุมนุม

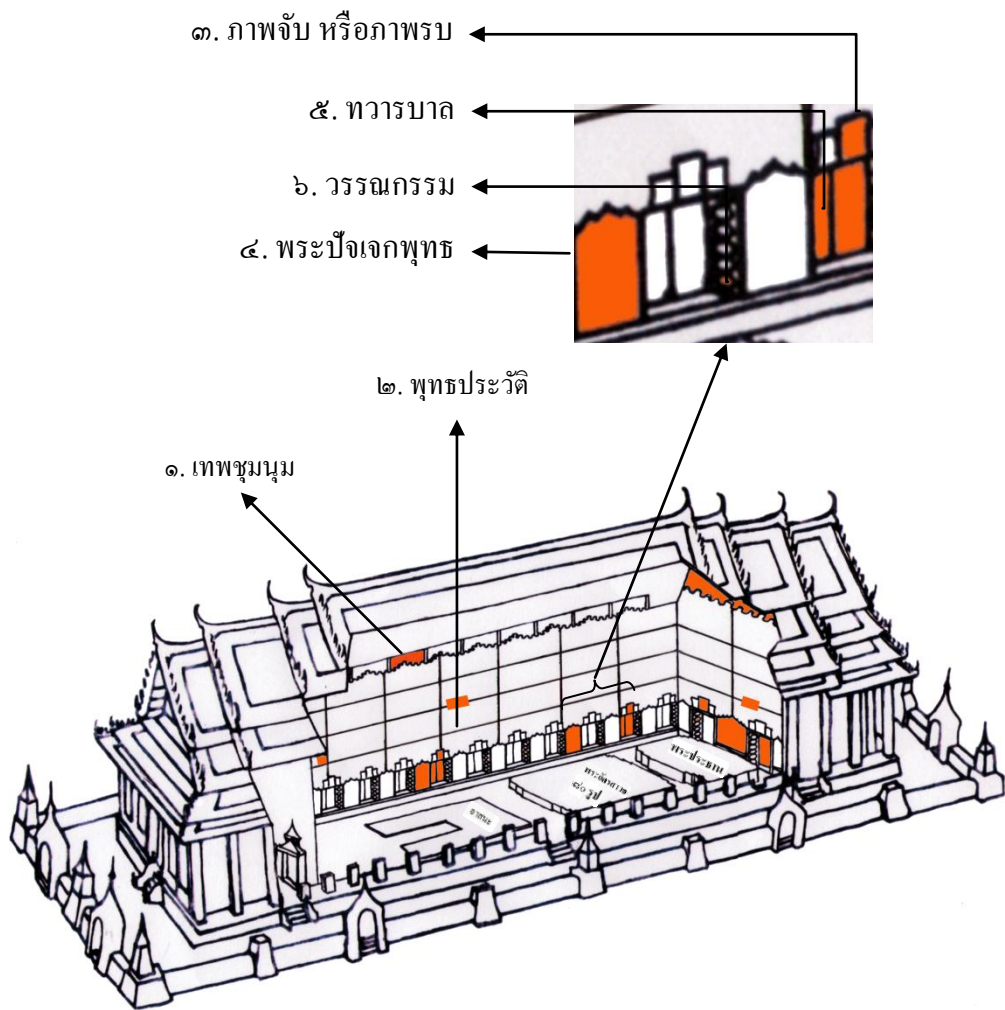
ผนังใต้เส้นช่อ ภาพพุทธประวัติ

ภายในกรอบรูป ภาพรามเกียรติ์ (ภาพจับ)

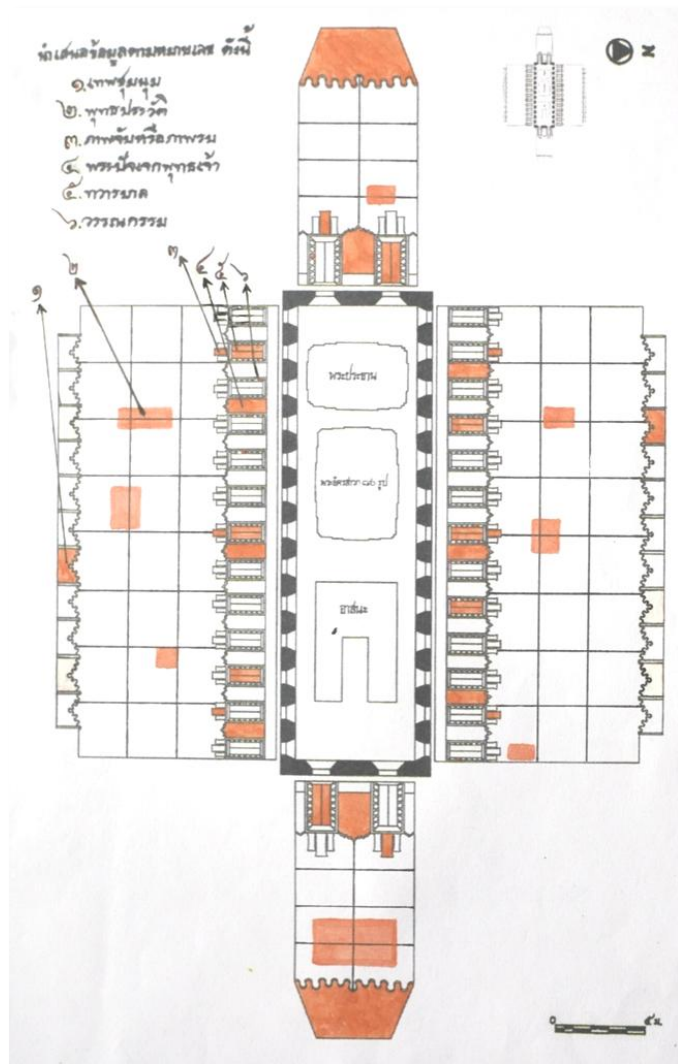
ผนังระหว่างช่องประตู-หน้าต่าง ภาพพระปัจเจกพุทธเจ้า

ประตู-หน้าต่าง ภาพทวารบาล

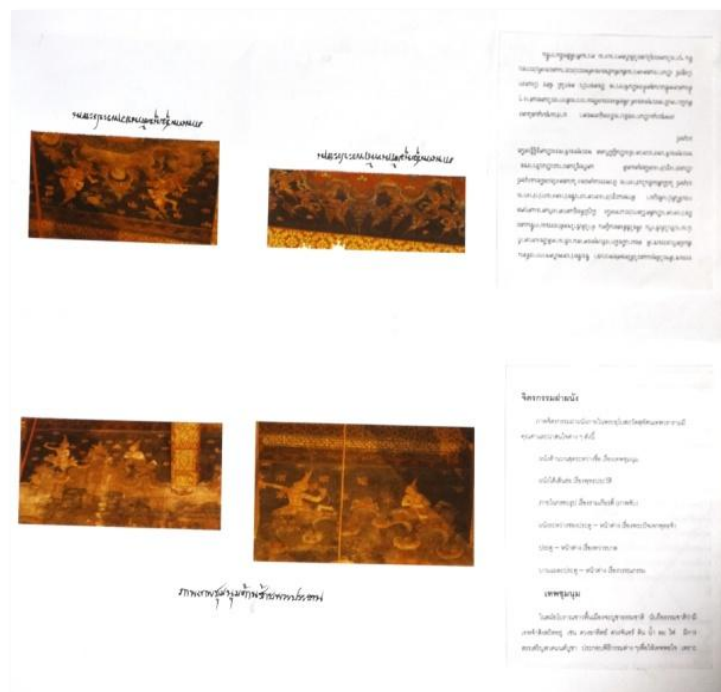
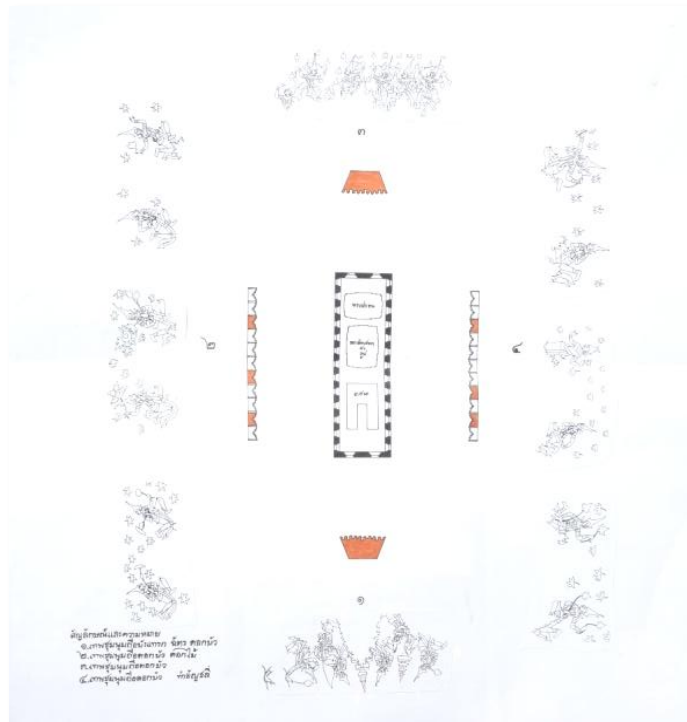
บานแฉะประตู-หน้าต่าง ภาพวรรณกรรม

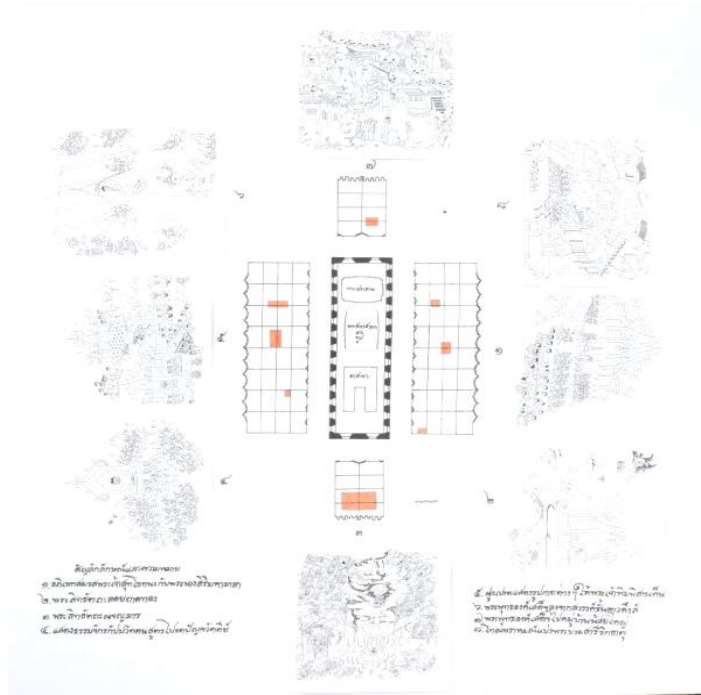
แผนผังแสดงทัศนียภาพภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
(ปรับปรุงจาก วิไลรัตน์ ย้งรอด และรัชชชัย องค์กรุติเวทย์, ๒๕๔๖, หน้า ๑๖-๑๗)

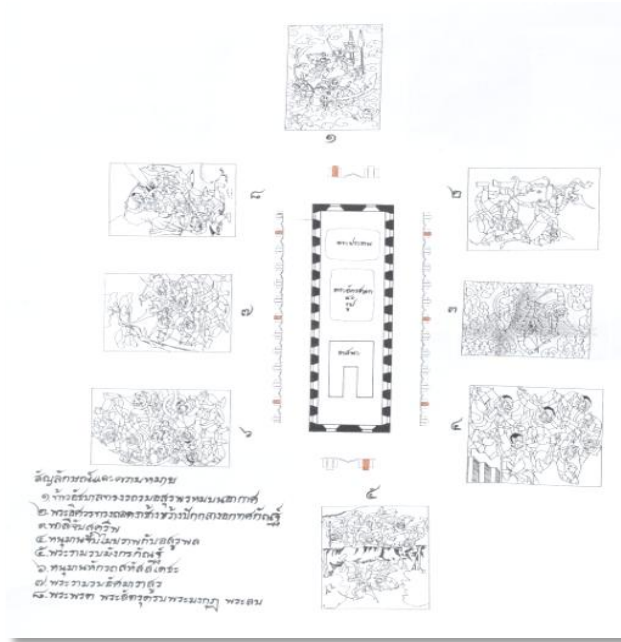
แผนผังแสดงตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

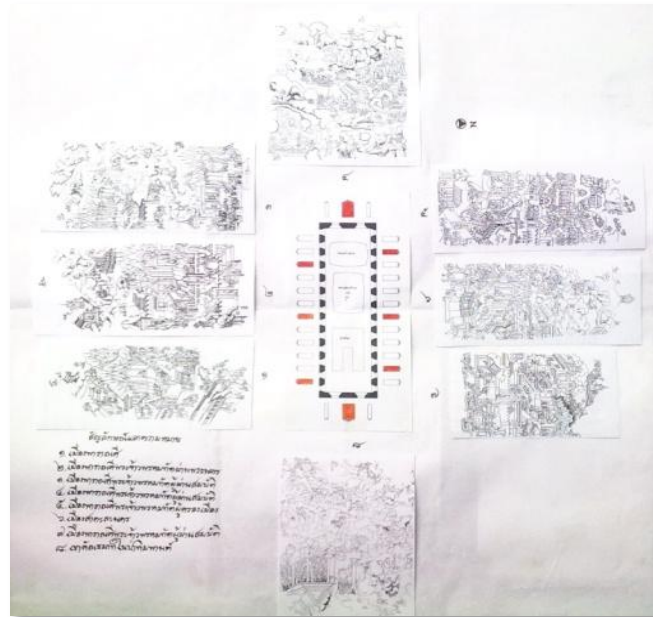
แผนผังแสดงตำแหน่งภาพเทพชุมนุม
 (สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

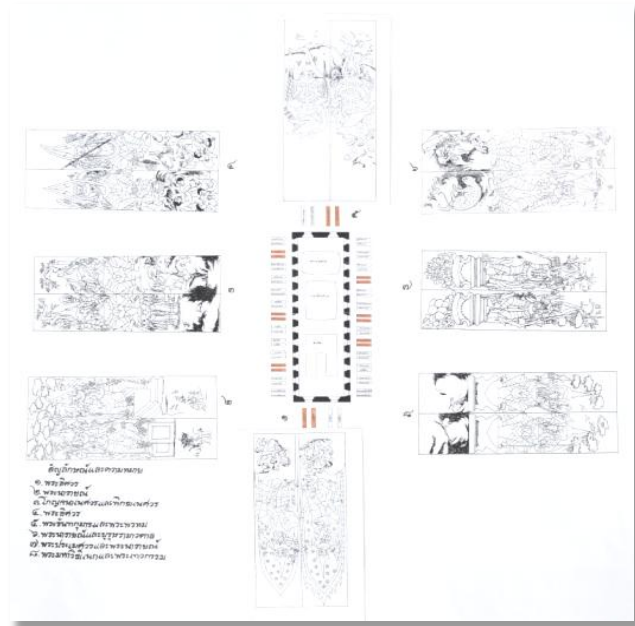
แผนผังแสดงตำแหน่งภาพพุทธประวัติ
(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

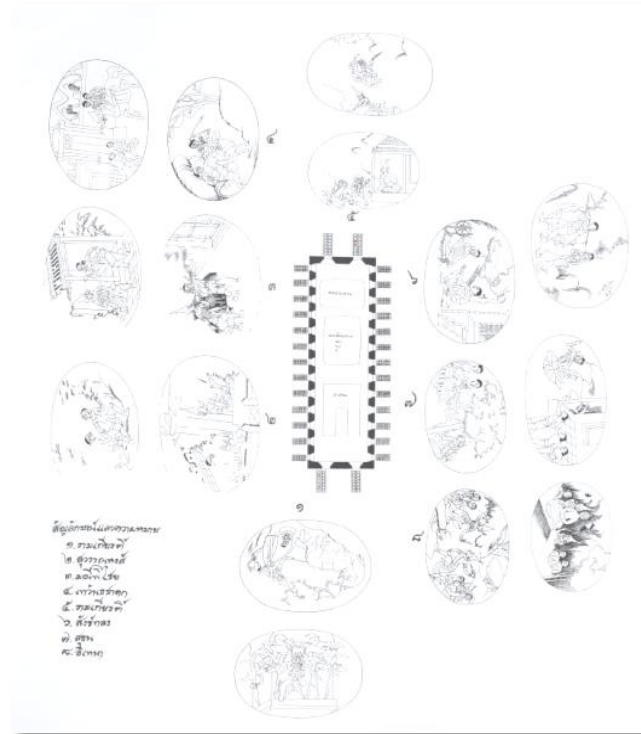
แผนผังแสดงตำแหน่งภาพจับ
 (สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

แผนผังแสดงตำแหน่งภาพพระปัจเจกพุทธเจ้า
(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

แผนผังแสดงตำแหน่งภาพวาระบาล
(สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

แผนผังแสดงตำแหน่งภาพวรรณกรรม
 (สำรวจและปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาดูงานพิพิธภัณฑ์พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม อันเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติวัด เรื่องราว ตำแหน่ง ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ภาพถ่ายและลายเส้นสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยการสำรวจภาคสนามด้วยการทำแบบสอบถาม ประกอบการสัมภาษณ์ผู้รู้ และตรวจสอบกับข้อมูลจากเอกสารตีพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๑. ประวัติวัด

วัดสุทัศนเทพวราราม โดยทั่วไปชาวบ้านเรียกว่า วัดพระโต วัดพระใหญ่หรือวัดเสาชิงช้า สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๕๐ โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โปรดให้เกณฑ์ผู้คนถมพื้นที่ซึ่งเดิมเป็นเรือกสวน ไร่นาและโคลนตม เพื่อสร้างวัดตรงกึ่งกลางพระนครตามแบบต่างๆ ไปอย่างวิหารวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัยและวัดพนัญเชิงกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้โดยสมมุติให้เป็นรูปจำลองของเขาพระสุเมรุศูนย์กลางแห่งจักรวาล เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่บ้านเมืองและเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คน เสมือนครั้งที่บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองในสมัยกรุงศรีอยุธยา “ครั้งบ้านเมืองดี” แล้วขนานนามว่าวัด “มหาสุทธาราม” หมายถึง ความวิจิตรงดงามเสมือนสวรรค์ชั้นพรหมโลกที่มีชื่อว่า “สุทธาราม” ตามคติแห่งจักรวาลของฮินดูเป็นวัดที่สำคัญประจำกรุงรัตนโกสินทร์ ในฐานะพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร

รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขึ้นเสวยราชสมบัติทรงโปรดให้ก่อสร้างต่อจากพระราชบิดา ในขณะที่ยังสร้างพระวิหารอยู่นั้น พระองค์ทรงฝากฝังพระหัตถ์ โดยร่วมกับช่างชั้นเยี่ยมสมัยนั้น สลักลวดลายไว้ที่บานประตูวิหารบานกลางด้านหน้า มีกรมหมื่นจิตรภักดีพระน้องยาเธอเป็นนายงาน ลักษณะภาพเห็นถึงความงดงามอย่างมีชีวิตตามธรรมชาติทั้ง

คน สัตว์ต่างๆ ต้นไม้ ภูเขา เมื่อแกะสลักเสร็จแล้วทรงให้นำเครื่องมือทั้งหมดไปทิ้งน้ำ ซึ่งแกะสลักจากไม้สักแผ่นเดียว มีความหนา ๑๖ เซนติเมตร แกะลึก ๑๔ เซนติเมตร กว้าง ๑.๓๐ เมตร สูง ๕.๖๔ เมตร ครั้นเมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ถูกไฟไหม้ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์และดำเนินการสร้างต่อมาจนเสร็จเป็นพระอาราม ทรงสร้างพระระเบียงล้อมพระวิหารต่อจากรัชกาลที่ ๒ และสร้างพระอุโบสถ สัตตมหาสถาน ศาลาการเปรียญ หอพระไตรปิฎก หอระฆัง รวมทั้งหมู่กุฏิเสนาสนะ แล้วพระราชทานนามวัดว่า “สุทัศนเทพอาราม” ให้อาราธนาพระธรรมไตรโลก วัดเกาะแก้ว ตั้งพระพิมพ์ลธรรมเป็นเจ้าอธิการ จัดเอาพระภิกษุวัดพระเชตุพนฯ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ รวมได้ ๓๐๐ รูป ไปอยู่เป็นอันดับ

รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างมุขหน้ากับมุขหลังพระวิหารเพิ่มเติม และทรงแก้สร้อยนามวัดจาก “สุทัศนเทพอาราม” เป็น “สุทัศนเทพวราราม” ถวายนามพระประธานในพระอุโบสถว่า “พระพุทธศรีโลกเชษฐ” พระประธานในศาลาการเปรียญว่า “พระพุทธเสถียรฐมณี” สร้างศาลาลอยหน้าพระวิหารและประดิษฐานพระอสีติมหาสาวก ๘๐ ไว้ภายในพระอุโบสถ

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะพระอารามเป็นการใหญ่ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ให้รื้อกุฏิค้ำหลังทำเป็นตึกแถวให้คนเช่านำเงินมาบำรุงรักษาพระอาราม

กระทั่งปัจจุบันนี้ วัดสุทัศนเทพวรารามถือเป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่งของประเทศไทยและยังเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๘ ที่ฟ้าทิพย์เบิ่งหน้าฐานชุกชีขององค์พระศรีศากยมุนีเป็นที่ประดิษฐานพระบรมราชสรีรางคารของพระองค์ และบริเวณลานประทักษิณชั้นล่างตรงมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ขนาดเท่าพระองค์จริง หล่อด้วยสำริด ถลองพระองค์ชุกจอมทัพประทับยืนอยู่บนแท่น

๒. จิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม เขียนขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากพระอุโบสถมีขนาดใหญ่สามารถเขียนเรื่องราวมากและหลายๆ เรื่อง ทั้ง ๔ ด้านของผนัง ตามแบบประเพณีรวมทั้งแบบพระราชนิยมของพระองค์ แต่ก็ยังคงปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนเรื่องไตรภูมิ พุทธประวัติ เทพชุมนุม ทวารบาล และมีเรื่องที่เพิ่มเติมขึ้นคือพระปัจเจกพุทธเจ้า วรรณกรรม เช่น สังข์ทอง สุธน รามเกียรติ์ ฯลฯ เรื่องราวและตำแหน่งของภาพก็ถูกกำหนดไว้เป็นแบบแผนเฉพาะตัว ซึ่งจิตรกรรมมีความหมายที่สัมพันธ์กับองค์พระประธาน เป็นองค์ประกอบร่วมกันในการเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับหน้าที่ของพระอุโบสถในการเป็นสถานที่ประกอบอุปสมบท เพื่อเปลี่ยนสถานะของบุคคลจากฆราวาสสู่บรรพชิต หรือกับผู้ที่เข้าไปฟังธรรมเทศนา นักท่องเที่ยวที่เข้าไปเที่ยวชมกับสิ่งที่ได้พบเห็นในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังคล้ายการอ่านหนังสือ จากเรื่องราวที่เขียนเป็นตัวกำหนดให้สมจริงเป็นเหตุเป็นผล กระทั่งผู้เข้าชมเห็นสถานะอันสูงส่งของพระพุทธเจ้าซึ่งเหนือกว่าสถานะแห่งชีวิตทั้งมวลในอนันตจักรวาล ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวและอนุชนรุ่นหลังปฏิบัติ ประพฤติไปในทางที่ดี

๒.๑ เทพชุมนุม

ภาพเทพชุมนุมในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนขึ้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ตกแต่งพระอุโบสถถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธตรีโลกเชษฐแนวความคิดเรื่องเทพชุมนุมถ่ายทอดมาจากคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา พระปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงเหล่าเทพชั้นต่างๆ มาถวายสักการะพระพุทธองค์ ยังเป็นการสะท้อนคติเรื่องจักรวาล โดยการจำลองจักรวาลลงมาในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามแห่งนี้ มีพระพุทธตรีโลกเชษฐเป็นตัวแทนพระพุทธองค์ มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าเป็นใหญ่เหนือจักรวาล ภาพเทพชุมนุมพัฒนามาจากภาพอดีตพุทธ คือเขียนเรียงกันเป็นแถว สืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ยุคแรก ยังพบว่านิยมเขียนเทพชุมนุมบริเวณผนังด้านข้างส่วนบนทั้งสองด้าน ผนังด้านหน้าเขียนเรื่องมารผจญ ผนังด้านหลังเขียนเรื่องไตรภูมิ แต่ภาพเทพชุมนุมที่พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนแตกต่างจากที่อื่นๆ คือเขียนเทพชุมนุมหะถือดอกไม้ม่างแทรก บังสุรัสวดี ฉัตร มาถวายสักการะทั้งด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน

๒.๒ พุทธประวัติ

เรื่องพุทธประวัติในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนอยู่เหนือกรอบหน้าต่างและประตูทั้ง ๔ ด้าน โดยเริ่มเรื่องจากด้านซ้ายมือพระประธานตั้งแต่อภิเษกสมรสพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาจนถึงตอนพระยาชรรมาโศกราชกระทำการฉลองบูชาพระมหาสอุป เป็นการเวียนมาจบเรื่องตรงฝั่งซ้ายมือของพระประธานเพื่อเดินชมแบบทักษิณาวฏ (เวียนซ้าย) เรื่องราวที่เขียนนำมาจากคัมภีร์พุทธศาสนา พบทั้งในเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองคือพระไตรปิฎก อรรถกถาและพระปฐมสมโพธิกถา โดยเลือกตอนสำคัญมาถ่ายทอดเรื่องราวของพระพุทธองค์ การจัดวางภาพพุทธประวัติในเรื่องราวแต่ละตอนหรือเหตุการณ์มีลักษณะพิเศษ คือมีการออกแบบและแบ่งพื้นผนังที่มีขนาดใหญ่ กว้าง สูง และยาว โดยการใช้ฉากของธรรมชาติ เช่น ป่าเขา ต้นไม้ ลำธารแม่น้ำหรือกำแพงเมืองแบ่งเรื่องราวหรือเหตุการณ์แต่ละตอนในเรื่องพุทธประวัติ

พระปฐมสมโพธิกถาเป็นคัมภีร์ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานและได้รับความนิยมจากพุทธศาสนิกชนอย่างแพร่หลาย พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่๓) ให้อาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส (พระยศในขณะนั้น) ทรงชำระตัดเติมแล้วถอดความเป็นภาษาไทย ถือเป็นวรรณคดีที่ทรงคุณค่า เป็นที่ยอมรับกันว่าทรงพระนิพนธ์ได้ไพเราะ ใช้ภาษาได้สละสลวย ในปัจจุบันได้มีผู้ศึกษาวิจัยและใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยทั้งระดับมัธยม อุดมศึกษารวมทั้งการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังก็อาศัยคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๒.๓ ภาพจับ

ภาพจับหรือภาพรบเป็นวรรณกรรมเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่รู้จักกันแพร่หลายในนาม “รามเกียรติ์” ฉบับสันสกฤตของวาลมิกิและฉบับภาษาฮินดี ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับการสู้รบระหว่างกองทัพฝ่ายพระรามซึ่งเป็นองค์นารายณ์อวตาร (มนุษย์และลิง) กับกองทัพฝ่ายทศกัณฐ์ (ยักษ์) นอกจากนั้นยังแพร่หลายในรูปของบทพระราชนิพนธ์ นิทานและได้ปรากฏแพร่หลายอยู่ในรูปของศิลปกรรมต่างๆ เช่น การเขียนภาพจับหรือภาพรบในกรอบกระจกเหนือประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ทำให้ตัวละครปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมขึ้นมา การที่เรื่องรามเกียรติ์ได้รับความนิยมแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นอาจเป็นผลส่งเสริมโดยพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องขึ้นมาใหม่ ให้มีเรื่องราวที่สมบูรณ์ ตลอดจนมีพระราชดำริ

ให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์และภาพจับหรือภาพรบ ๒ ตัว ภาพ ๓ ตัวภาพบ้างหรือมากกว่านั้น โดยนำเสนอเฉพาะบางตอนหรือเหตุการณ์ที่สำคัญๆ ที่โดดเด่นทั้งภาพจิตรกรรมและศิลปะการแสดงโขน

จากการศึกษาพบว่าศิลปะทั้งสองประเภทมีความสัมพันธ์กันในเรื่องการแต่งกายและลีลานาฏลักษณะในการแสดงออกของตัวละคร การแต่งกายนั้นมีความสัมพันธ์ของเครื่องแต่งกายตัวละครแต่ละประเภท ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่อาจเกิดจากการเห็นบวกกับความคิดสร้างสรรค์ของช่างเขียน ในส่วนของเรื่องนาฏลักษณะนั้นที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังและภาพจับหรือภาพรบ มีความสัมพันธ์กับท่าทางการรำรำและการเต้นในการแสดงโขน ซึ่งเป็นการนำท่วงท่าของคนจริงๆ มาประดิษฐ์ขึ้นให้อ่อนช้อยงดงาม แสดงอากัปกริยาต่างๆ ให้เกิดกริยาที่ผิดไปจากมนุษย์ธรรมดาสามัญ เพื่อสื่อถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า

๒.๔ พระปัจเจกพุทธเจ้า

ภาพจิตรกรรมฝาผนังระหว่างช่องประตูและหน้าต่างเขียนเรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็น ๒ ช่วง

ช่วงแรกเป็นพระมหากษัตริย์ ครองเมืองใดเมืองหนึ่ง ต่อมาทรงเบื่อหน่ายเกิดความสังเวช สลดใจด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อยเรื่องทางโลกจึงทรงออกบรรพชา

ช่วงที่สองเมื่อตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าคือได้บำเพ็ญบารมีตามแนวทางปัจเจกโพธิบารมี จนสำเร็จบรรลุปัจเจกโพธิญาณเหาะไปสู่เขาคันธมาท

ครั้นยังเป็นพระมหากษัตริย์ ท่านเป็นนักปราชญ์ เป็นผู้มีปัญญาแก่กล้า ชอบปลีกตัวจากสังคมอาศัยอยู่ตามลำพังผู้เดียวอย่างโดดเดี่ยว แสดงถึงการสละทางโลกปรารถนาความหลุดพ้นจากกิเลส ท่านอาศัยเพียงสังเวกธรรม คือธรรมที่ก่อให้เกิดความสลดใจด้วยอารมณ์เพียงเล็กน้อยเท่านั้นก็บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ แม้ว่าจะไม่ได้รับฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดเลย แต่พระปัจเจกพุทธเจ้ามีรูปร่างและบุคลิกภาพไม่สง่างามเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือไม่ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ พระปัจเจกพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีนาน ๒ อสงไขยแสนกัปป์ ค้นพบพระสัทธรรมและตรัสรู้อริยสัจ ๔ ด้วยตนเอง แต่มีฐานะเป็นรองเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สูงกว่าพระอรหันตสาวกทั้งหมด

๒.๕ ทวารบาล

อดีตผู้คนมีความใกล้ชิดธรรมชาติ พบเห็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ซึ่งไม่สามารถหาคำตอบหรือเหตุผลได้จากสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ทั้งมีอำนาจเหนือธรรมชาติและผู้คน จนได้รับการพัฒนามาเป็นภาพทวารบาลหรือเทพผู้พิทักษ์บ้านประตูและหน้าต่าง เพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายและสิ่งอัปมงคลไม่ให้เข้าไปใกล้กรายสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ การนำเทพมาอยู่ในตำแหน่งเทพผู้พิทักษ์จึงเป็นการแสดงถึงอำนาจและอิทธิฤทธิ์มหาศาลของเทพแต่ละองค์ที่ล้วนมีอยู่ส่วนใหญ่เป็นเทพในศาสนาฮินดู เกี่ยวเนื่องกับคัมภีร์นารายสิบปางเกือบทั้งสิ้น แสดงภาพในลักษณะของเทพเป็นคู่ๆ ทำท่างคล้ายคลึงกัน แต่แตกต่างกันในส่วนของสีผิวกาย เครื่องประดับ อาวุธที่ถือ และลักษณะที่อยู่ เพราะบางองค์ยืนอยู่บนพาดินยืนบนโขดหินและพื้นดิน ยืนบนแท่นแบบย่อเข่า ยกเข่า นั่งขัดสมาธิ นั่งห้อยขา บางองค์ยังมีบริวารอยู่ด้านล่างประกอบเรื่องราว มีบทบาทหน้าที่ชัดเจน หมายถึง ผู้ปกป้องรักษาประตูและหน้าต่างทางเข้าพระอุโบสถจากสิ่งชั่วร้ายต่างๆ

๒.๖ วรรณกรรม

เรื่องราวที่นำมาเขียนในงานจิตรกรรมฝาผนัง ที่บานแผละประตูและหน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามที่เหลืออยู่และสามารถตีความได้ ๑๖ เรื่องพบว่า มีที่มาจาก

๑. วรรณกรรมศาสนา คือ ปิณธุชาดก ทั้ง ๘ เรื่อง ได้แก่ สมุทโรฆม คาวี สุชนสุชนุสังข์ทอง พระรถเมรี และเทวันชชาดก ที่มาจากวรรณกรรมศาสนาเรื่องอื่น ๒ เรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์และอุณรุท

๒. วรรณคดีนิทาน ซึ่งมีที่มาจากนิทานพื้นบ้าน ๕ เรื่อง ได้แก่ ไกรทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณหงส์ โสวัต และไชยเชษฐ มาจากนิทานพื้นบ้านต่างชาติ ๒ เรื่อง ได้แก่ มณีพิไชย (นิทานอินเดียได้ ภาษาสันสกฤต) และอิเหนา (นิทานชวา)

ปิณธุชาดกและวรรณคดีนิทานคงจะมีความสัมพันธ์กันจึงนำมาเขียนในงานจิตรกรรมร่วมกัน บางเรื่องใช้ในการแสดงโดยแต่งเป็นบทละคร กลอนสวด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเรื่องหนึ่งๆ ได้ถูกแบ่งประเภทอย่างเด็ดขาดว่าเป็นวรรณกรรมเพื่อศาสนาหรือเพื่อการนำวรรณกรรมนั้นๆ ไปใช้ ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมที่เป็นจิตรกรรมบานแผละประตูและ

หน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นการสั่งสอนทั้งทางศาสนาและจริยธรรมให้ประชาชนได้เห็นภาพ รับรู้ รับฟัง ผ่านทางพระภิกษุสงฆ์ที่รู้หนังสือ

๓. แนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

จากการศึกษาการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานคร มีรูปแบบการจัดทำที่หลากหลายขึ้นอยู่กับทรัพยากรในพื้นที่ ประกอบกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นที่นิยมต่อประชาชน ในการรับรู้ข่าวสาร โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ที่เป็นคู่มือฉบับพกพา เข้ามามีบทบาทอย่างมากในสังคมต่อผลการให้ข้อมูลและถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ซึ่งจำเป็นมากในสังคมที่กำลังพัฒนา เพื่อประโยชน์ในการประชาสัมพันธ์ สำหรับคู่มือท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามยังไม่ได้มีการจัดทำขึ้น ปัจจุบันสภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลง การชมและการศึกษาค้นคว้าวิจัยภาพจิตรกรรมฝาผนังมีมากขึ้น การจะให้ข้อมูลแก่ประชาชนเป็นจำนวนมากนั้น จะอาศัยบุคลากรที่มีอยู่จำกัดแต่เพียงอย่างเดียวย่อมเป็นไปได้ยาก จึงจำเป็นต้องหาเครื่องมือมาช่วยให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง และครอบคลุมให้เข้าถึงได้ และสนนราคาไม่สูงมาก คือสื่อสิ่งพิมพ์ฉบับคู่มือการท่องเที่ยว สามารถพกพาหรือนำติดตัวไปได้สะดวก

จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามโดยใช้แบบสอบถามความต้องการคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามซึ่งมีผลการวิเคราะห์ ดังนี้

- ผู้มีความต้องการในระดับ ๕ คิดเป็น ๖๓ %
- ผู้มีความต้องการในระดับ ๔ คิดเป็น ๑๘ %
- ผู้มีความต้องการในระดับ ๓ คิดเป็น ๑๔ %
- ผู้มีความต้องการในระดับ ๒ คิดเป็น ๔ %
- ผู้มีความต้องการในระดับ ๑ คิดเป็น ๑ %

ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีความต้องการคู่มือชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามมากที่สุดจำนวน ๖๓ ราย รองลงมามีความต้องการมาก ๑๘ ราย มีความต้องการปานกลาง ๑๔ ราย มีความต้องการน้อย ๔ ราย มีความต้องการน้อยที่สุด ๑ ราย

ฉะนั้นการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ
 วัดสุทัศนเทพวรารามจะช่วยตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ต้องการคู่มือชมภาพ
 จิตรกรรมฝาผนังและให้ความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาเรื่องราวตรงกัน เนื่องจากภาพบางส่วนอยู่ใน
 ที่สูงและแสงสว่างไม่เพียงพอ หากนักท่องเที่ยวได้ชมภาพและอ่านรายละเอียดในคู่มือที่มีแผนผัง
 ภาพลายเส้นประกอบ จะทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวได้ดียิ่งขึ้น

อภิปรายผล

ผลจากการศึกษาเรื่อง “การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
 สำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว” ในประเด็นประวัติวัด เรื่องราวและตำแหน่งการจัดวางภาพ
 จิตรกรรมฝาผนัง เพื่อแนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวฉบับภาษาไทย ผลจากการศึกษาวิจัย
 ในแต่ละประเด็นผู้วิจัยมีข้อสังเกตที่น่าสนใจและได้นำมาอภิปรายผลดังต่อไปนี้

๑. ประวัติวัด วัดสุทัศนเทพวราราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานครเป็นพระอารามหลวง
 ชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โปรดให้
 สร้างขึ้นตรงกึ่งกลางพระนคร อย่างวิหารวัดมหาธาตุ กลางเมืองสุโขทัยและวัดพนัญเชิง
 กรุงศรีอยุธยา สมมุติให้เป็นรูปจำลองของเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางแห่งจักรวาล แล้วขนานนามว่าวัด
 “มหาสุทธาราม” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พระองค์ทรงมีศรัทธา
 จึงร่วมกับช่างชั้นเยี่ยมสลักลวดลายไว้ที่บานประตูพระวิหารบานกลางด้านหน้า ถึงเมื่อ
 พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้ถูกไฟไหม้ จึงนำไปตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครจนถึงปัจจุบัน
 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์และสร้าง
 สถาปัตยกรรมขึ้นใหม่หลายอย่าง ซึ่งสังเกตได้ง่าย คือเป็นแบบพระราชนิยม ดังปรากฏให้เห็นอยู่
 ในปัจจุบัน คือพระอุโบสถ สัตตมหาสถาน ศาลาการเปรียญ หอพระไตรปิฎก หอระฆัง รวมทั้ง
 หมุกุฎีเสนาสนะ แล้วพระราชทานนามวัดว่า “วัดสุทัศนเทพวราราม” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะต่อและทรงเปลี่ยนสร้อยนามวัดจาก
 “สุทัศนเทพวราราม” เป็น “สุทัศนเทพวราราม” ถวายนามพระประธานภายในพระอุโบสถว่า
 “พระพุทธตรีโลกเชษฐ” ในศาลาการเปรียญว่า “พระพุทธเสถียรฐมุนี” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามครั้งใหญ่ เมื่อปี

พ.ศ. ๒๔๓๘ ปัจจุบันนี้ที่ผ้าทิพย์เบื้องหน้าฐานชุกชีพระศรีศากยมุนีประดิษฐานพระบรมราช
 สรีรภาพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ และเป็นวัดประจำรัชกาล
 พระองค์ด้วย

๒. จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนขึ้นสมัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากพระอุโบสถ
 มีขนาดใหญ่ กว้าง ยาวและสูงจึงสามารถเขียนเรื่องราวได้หลาย ๆ เรื่อง ตามแบบประเพณีรวมทั้ง
 แบบพระราชนิยม แต่ละผนังมีรายละเอียดมากและเขียนเรื่องเพิ่มเติมนอกจากเรื่องพุทธประวัติคือ
 พระปัจเจกพุทธเจ้า วรรณกรรม เช่น สังข์ทอง สุธน สุธนู มณีพิไชย ฯลฯ เพราะแนวความคิด
 ลักษณะของภาพและวิธีการเขียนมืออย่างตะวันตกเข้ามาผสมผสานมากกว่าในอดีต ให้ความสมจริง
 เป็นเหตุเป็นผล โดยการเขียนตัวภาพเล็กกว่าสิ่งแวดล้อมรอบข้าง เช่น เล็กกว่าสถาปัตยกรรมและ
 ธรรมชาติ จัดเป็นต้นแบบจิตรกรรมฝาผนังศิลปะรัตนโกสินทร์

๓. แนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว ปัจจุบันสภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น
 การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนเป็นจำนวนมากจะอาศัยบุคคลที่มีอยู่จำกัดอาจทำให้การรับ
 ข่าวสารไม่ทั่วถึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือที่เป็นไปอย่างกว้างขวางและครอบคลุม ที่สำคัญสนนราคา
 ไม่สูงมาก คือสิ่งพิมพ์ฉบับคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังสำหรับพกพา ที่มีบทบาท
 ในการเผยแพร่ความรู้อันจะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนในการถ่ายทอดงานด้านศิลปะและ
 วัฒนธรรม ให้มีเสรีภาพการแสวงหาความรู้ เลือกเนื้อหาสาระที่ตนเองสนใจ จากการศึกษาวิจัย
 ครั้งนี้ทำให้ทราบว่าประชาชนมีความต้องการคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังถึง ๘๐%
 ดังนั้นงานวิจัยเรื่องนี้ในอนาคตคงจะเป็นแนวทางการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวเชิงศิลปะและ
 วัฒนธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีความพร้อมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ให้นักท่องเที่ยวมีความรู้ ความเข้าใจ
 ช่วยเติมเต็มข้อมูลข่าวสาร เพื่อเสนอทางเลือกเพิ่มขึ้นสำหรับการชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ทั้งอาจนำ
 ผลของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ไปใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงพัฒนาหรือบริหารจัดการ เพื่อดึงดูด
 ความสนใจต่อนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้
 คงอยู่และมีบทบาทในกิจการของการให้การศึกษาวิจัยทั้งในระบบ นอกระบบ เป็นลักษณะของ
 การส่งเสริมมากกว่าจะทำลาย

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ได้ทำการศึกษาวิจัยภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยเกิดแนวความคิดบางอย่างในอันที่จะได้นำมาเสนอแนะ เพื่อประโยชน์ต่อการวิจัย ในครั้งต่อไป ดังนี้

๑. ควรจะมีการศึกษาวิจัยเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมในสมัยรัชกาลที่ ๓ จากภาพจิตรกรรม ฝาผนัง โดยมีการศึกษาเฉพาะเรื่อง เช่น สภาพสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ ประเพณี การละเล่น อันจะเป็น การเจาะลึกและละเอียดลงไปกว่าที่ได้ศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยอย่างกว้างๆ และ กำหนดหัวข้อที่ครอบคลุมมากไปนั่นเอง

๒. ควรจะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมต่อจากรัชกาลที่ ๓ ลงมาเพราะจะเป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาเรื่องราวในอดีต จากภาพจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ เนื่องจากมีข้อมูลมากพอที่จะ ทำการศึกษาได้เป็นอย่างดี

๓. จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว สิ่งที่เป็นปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน คือแหล่งข้อมูลที่เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏตามพระอุโบสถของวัด ส่วนใหญ่มักจะชำรุด ลบเลือนและอยู่ในสภาพที่ไม่พร้อมให้ทำการบันทึกภาพ เช่น อยู่สูงเกินไป มีสิ่งกีดขวางจำพวก สิ่งของเครื่องใช้ แสงสว่างไม่เพียงพอ จึงทำให้การเก็บข้อมูลเป็นไปด้วยความยากลำบาก

๔. ผู้ทำการศึกษาวิจัยเห็นว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่สถาบัน องค์กร หรือผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องจะได้สนับสนุนส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยเรื่องราว ความรู้ด้านต่างๆ จากภาพจิตรกรรม ฝาผนังสมัยต่างๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่ในขณะนี้ให้มากที่สุด หากปล่อยทิ้งให้ล่าช้าต่อไปภายหน้า อาจจะสายเกินไปที่จะได้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวของบรรพบุรุษในอดีตจากหลักฐานประเภท ภาพจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว

๕. สมควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยอย่างกว้างขวางและละเอียดลออให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้ ก่อนที่หลักฐานต่างๆ เหล่านี้จะลบเลือนสูญหายจนหมดสิ้นไปอย่างไม่มีวันที่จะเอา คืนกลับมาได้อีกต่อไป

๖. สมควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยแนวทางสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว เฉพาะเรื่องด้านอื่นๆ บ้าง อย่างชนิดที่เจาะลึก ละเอียดลออ เพื่อให้นักท่องเที่ยวมีความรู้ ความเข้าใจ เมื่อไปเที่ยวชมได้เห็นคุณค่าความสำคัญของหลักฐานหรือเรื่องราวในอดีตที่ผ่านมา

๗. ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อจัดทำคู่มือส่วนของรายละเอียดงานศิลปกรรมเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าในงานศิลปกรรมที่ช่างหรือศิลปินได้ถ่ายทอดออกมาเป็นรูปธรรม

๘. ควรศึกษาวิจัยขนาดคู่มือที่เหมาะสมกับการนำไปใช้ชมภาพจิตรกรรมฝาผนังตามสถานที่อื่น

๙. ควรศึกษาวิจัยคู่มือการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังตรงกับอายุ เพศ การศึกษาของประชากร

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (๒๕๒๕). ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ วัดสำคัญกรุงรัตน โกสินทร์. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น.

_____. (๒๕๓๓). จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์

การเกษตรแห่งประเทศไทย.

_____. (๒๕๓๔). จิตรกรรมไทยประเพณี. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

_____. (๒๕๓๕). วรรณกรรมสมัยรัตน โกสินทร์ (เล่ม๒). กรุงเทพฯ:

เอคิสัน เพรส โปรดักส์.

_____. (๒๕๔๐). วรรณกรรมสมัยรัตน โกสินทร์ (หมวดบันเทิงคดี) บทละครเรื่องรามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. กรุงเทพฯ:

โสภณการพิมพ์.

_____. (๒๕๔๒). สมุดไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ:

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

กองการท่องเที่ยว สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว. (๒๕๕๐) คู่มือเดินเท้า

ท่องกรุงเทพมหานครพร้อมแผนที่ ชุด สีลม-บางรัก (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ:

คอมฟอร์ม พับลิชชิ่ง.

กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. (๒๕๔๗). แผนที่ชุมชนกรุงรัตน โกสินทร์.

สำนักผังเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (๒๕๔๗). คู่มือเที่ยวไทย. วันที่ค้นข้อมูล ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๓,

เข้าถึงได้จาก <http://www.2.tat.or.th/ttm>

_____. (๒๕๕๒). ๑๒ เดือน ๗ ดาว ๕ ตะวัน. วันที่ค้นข้อมูล ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๓,

เข้าถึงได้จาก <http://www.1279thailand.com>

โกสุม สายใจ. (๒๕๓๗). การออกแบบนิเทศศิลป์ ๓. ภาควิชาศิลปะ คณะมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์. สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

- คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๕๐). *ดำรงวิชาการ*. กรุงเทพฯ: สักดิ์โสภาคการพิมพ์.
- จันทน์สีดา อารีรัมย์. (๒๕๖๖). *การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ที่ศาลาภิรมย์เทพ*
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี,
 ภาควิชาโบราณคดี, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรศักดิ์ แต่งเงินกิจ. (๒๕๔๑). *การศึกษาการออกแบบและคติสัญลักษณ์ในกรณีของงาน*
สถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
 สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม, บัณฑิตวิทยาลัย,
 มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จุฬารัตน์ เชื้อทหาร. (๒๕๔๖). *จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัด*
สมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา,
 สถาบันราชภัฏนครปฐม.
- ชลูด นิ่มเสมอ. (๒๕๓๑). *องค์ประกอบของศิลปะ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ชาญวิทย์ สุขพร. (๒๕๔๗). *พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย*. วิทยานิพนธ์
 สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เขวลิตร เนินพรหม. (๒๓ สิงหาคม ๒๕๕๔). *นักจัดการงานในพระองค์ ปฏิบัติการ*.
 สำนักพระราชวัง. สัมภาษณ์.
- ฐานิยา ปิ่นจินดา. (๒๕๕๐). *ปัญหาสชาดกและวรรณคดีนิทานจากจิตรกรรมที่บานแพนหน้าต่าง*
พระอุโบสถและวิหาร สมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
 สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, บัณฑิตวิทยาลัย,
 มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ฐิติมา อังกรวัชรพันธ์. (๒๕๔๕). *ภาพสัญลักษณ์มงคล ฮก ลก ซิ่ว: คติความเชื่อแบบจีนในงาน*
ศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา
 ประวัติศาสตร์ศิลปะ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, บัณฑิตวิทยาลัย,
 มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- ณัฐ จันทสิงห์. (๒๕๔๘). *การออกแบบสร้างสรรค์สื่อสิ่งพิมพ์โฆษณาส่งเสริมสังคม*. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชานฤมิตรศิลป์, ภาควิชานฤมิตรศิลป์, คณะศิลปกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐปรีญา เปรมทรัพย์. (๒๕๔๖). *รามเกียรติ์สมัยรัตนโกสินทร์ การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างการแสดงโขนกับจิตรกรรมฝาผนัง*. การศึกษาโดยเสรีในแขนงวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดุสิต แสงวงศ์. พระมหา. (๒๕๔๔). *พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต, ภาควิชาภาษาตะวันออก, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทียนชัย ตั้งพรประเสริฐ. (๒๕๔๔). *เอกสารประกอบการสอนวิชาทฤษฎีวาดเขียน*. กรุงเทพฯ: เพื่อฟ้าพรินต์ติ้ง.
- ธาดา สุทธิเนตร. (๒๕๒๗). *ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี*. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- น. ณ ปากน้ำ. (๒๕๒๖). *พระที่นั่งพุทไธสวรรย์*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธนาการพิมพ์.
- _____. (๒๕๓๕). *วัดสุทัศนเทพวราราม*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธนาการพิมพ์.
- _____. (๒๕๔๒). *ความงามในศิลปะไทย*. กรุงเทพฯ: คอมแพคพรินท์.
- เนชั่นแนลจีโอกราฟฟิก. (๒๕๕๑). *นารีผู้สาวสวยทั่วมีสยาม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- บรรเจิด ศรีสุข. (๑๔ กันยายน ๒๕๕๔). *หัวหน้าสาขาวิชาจิตรกรรมไทย*. วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์. สัมภาษณ์.
- บัณฑิต อินทร์คง. (๒๕๔๓). *การศึกษางานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. (๒๕๔๑). *ชื่อจังหวัดและอำเภอในประเทศไทยเป็นภาษาอังกฤษ*. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.

ปฏิพัทธ์ คาระดาษ. (๒๕๔๑). *ลายไทยภาพไทย เล่ม ๑-๒* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

ปรมาณูชิตชินโรส. สมเด็จพระ กรมพระ. (๒๕๓๖). *พระปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ:

รุ่งเรืองสาน์สการพิมพ์.

ปรุงศรี วัลลิโกดม. (๒๕๔๕). *วรรณวิจิตร จากนิบาตชาดก*. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

กรมศิลปากรร่วมกับองค์การค้ำของคุรุสภา จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธี

มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

ปรีชา แดงโรจน์. (๒๕๔๔). *อุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑*. กรุงเทพฯ:

ไฟว์ แอนด์ โพร่ พรินต์ติ้ง.

ป๋วย แสงฉาย. (๒๕๓๕). พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. กรุงเทพฯ: ลูก ส. ชรรรมภักดี.

ศุคติ จันทวิม. (๒๕๔๕). *กรุงเทพฯ ศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตตลิ่งชัน. (ม.ป.พ.). ม.ป.ท.

ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๕๒). *งานวันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*

ประจำปี ๒๕๕๒. “พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ”.

กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พิชัย ตริอนุรักษ์. (๒๕๓๒). *ความคิดเห็นของประชาชนในจังหวัดลำปางที่มีต่อสื่อสิ่งพิมพ์ที่ผลิต*

โดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,

สาขาวิชาการศึกษายุ่งใหญ่, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

พิบูล ไวจิตรกรรม. (๒๕๔๓). *การใช้องค์ประกอบทางเรขาคณิตสำหรับการออกแบบหนังสือพิมพ์*

สำหรับผู้หญิง. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาานุมิตศิลป์, ภาควิชา

านุมิตศิลป์, คณะศิลปกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย. (๒๕๒๖). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ.

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (เสงี่ยม จนุทสิริมหาเถร). กรุงเทพฯ: มูลนิธิอัฐมราชานุสรณ์.

มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (๒๕๔๓). *สุนทรียวิจิตรกรรมไทย*. กรุงเทพฯ:

โอ. เอส. พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (๒๕๓๗). เอกสารการสอนชุดไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๘-๑๕.

นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๓๐). วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____. (๒๕๔๑). คู่มือมัคคุเทศก์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

มะตะวอและมะสะลุม. (๒๕๔๔). เมืองในเมฆ. กรุงเทพฯ: ภัทรรักษ์.

มานพ อิศรเดช. (๒๕๒๗). การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาสกุลช่างเพชรบุรีที่วัดใหญ่

สุวรรณาราม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี

สมัยประวัติศาสตร์, ภาควิชาโบราณคดี, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มารีน รัตนฤทธิกุล. (๒๕๔๒). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวทางการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา

การท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต,

สาขาวิชานิเทศศาสตร์ธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๐). พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.

กรุงเทพฯ: เพื่อนพิมพ์.

_____. (๒๕๔๔). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

วณิชพรรณ ฤาไชยคาม. (๒๕๒๔). ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตร

คูสีตวนาราม อำเภอคูสีต กรุงเทพมหานคร. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต,

สาขาวิชาโบราณคดี, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วรรณิกา ณ สงขลา. (๒๕๓๑). การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม.

กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป.

วิจิตรการ โกศล. พระครู. (๒๕๑๖). ประวัติวัดสุทัศน์เทพวราราม. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสิวพร.

วิชาญ ศิลป์วัฒนา. (๒๕๔๔). ความพึงพอใจของผู้ใช้บริการที่มีต่อสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อ

การประชาสัมพันธ์ของการไฟฟ้านครหลวง. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต,

สาขาวิชาเทคโนโลยีการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิไลรัตน์ ย้งรอด และธวัชชัย องค์กรวิเวทย์. (๒๕๔๖). *หนังสือชุด แผนที่ความรู้เมืองไทย:*

วัดในรัตนโกสินทร์ สัมผัสความงามและความหมายของแผนที่ภาพอารามแห่งราชธานี.

กรุงเทพฯ: แพลน โมทิฟ สตูดิโอ.

วิยะดา ทองมิตร. (๒๕๒๖). *วัดพระสิงห์.* กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์.

ศิลป์ พีระศรี. (๒๕๔๖). *ศิลปะวิชาการ.* กรุงเทพฯ: วิสคอมเว็นเตอร์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๒). *ศูนย์กลางจักรวาลกับสถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม.*

งานวันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจำปี ๒๕๕๒ “พระนั่งเกล้าฯ

กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ”. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง

แอนด์พับลิชชิ่ง.

ศักดิ์ศรี แย้มนาคดา. (๒๕๓๕). “*ภททีครรภา: ความสัมพันธ์ที่มีต่อเรื่องมณีพิชัย*” ภาษาและ

วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. (ม.ป.พ.). *เทพทวารบาล ผู้ปกปักรักษาและคุ้มครอง.* กรุงเทพฯ:

ไมล์ พับลิชชิ่ง.

สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวไทย. (๒๕๕๑). *การท่องเที่ยวนานาชาติ.* กรุงเทพฯ:

สถาบันวิจัยเพื่อการท่องเที่ยวไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สน สีมাত্রัง. (๒๕๒๒). *จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์.* กรุงเทพฯ:

อมรินทร์การพิมพ์.

_____. (๒๕๔๙). *พิจารณาจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวรารามและวัดพระเชตุพน*

วิมลมังคลาราม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๒๙). *จิตรกรรมไทย.* กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สมปอง อัครวงษ์. (๒๕๕๐). *จิตรกรรมไทย.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สมพร สิงโต. (๒๕๒๐). *ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกีและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์*

ในรัชกาลที่ ๑. เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๙๒ หน่วยศึกษานิเทศก์

กรมการฝึกหัดครู.

สรรเสริญ เกริกอิทธิพล. (๒๕๔๓). *ลักษณะที่พึงประสงค์ของสื่อสิ่งพิมพ์ที่ใช้สื่อสารภายในตามความคิดเห็นของพนักงานบริษัท ไอทีวี จำกัด (มหาชน)*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาเทคโนโลยีการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สันติ เล็กสุขุม. (๒๕๔๘). *ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตน โกสินทร์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ
ด้านสุทธาการพิมพ์.

_____. (๒๕๔๘). *จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ ๓: ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนา. (๒๕๒๔). *จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

สุชาติ เกาทอง. (๒๕๔๘). *จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงของไทย*. ทุนอุดหนุนการวิจัยจากสภาศิลปกรรมไทยสหรัฐอเมริกาและหอศิลปะและวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุดาราสุจฉายา. (๒๕๒๖). *พระที่นั่งพุทไธสวรรย์*. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์.

สุทธิดา วัลลาภพันธ์. (๒๕๒๖). *จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม*. สารนิพนธ์ศึกษาศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี, ภาควิชาโบราณคดี, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุนันทาเงินไพโรจน์. (๒๕๔๖). *การวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, ภาควิชาโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุภัทรดิศ ดิสกุล. หม่อมเจ้า. (๒๕๔๕). *ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๕)*. นนทบุรี: มติชน.

สุรพล สิงห์รัตน์. พระมหา. (๒๕๔๒). *พระปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๓: การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. (๒๕๒๒). ลักษณะแบบ ๒ มิติของรูปทรงต่างๆ ในจิตรกรรมฝาผนังสมัย

รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุวิทย์ จิระมณี. (๒๕๔๕). เอกสารประกอบการอบรมมัคคุเทศก์. คณะศิลปกรรมศาสตร์.

มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุวรรณณี ณ ระนอง. (๒๕๕๑). วันวาน วันนี้ วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร ครอบรอบ

๒๐๐ปี. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (ม.ป.พ.). สองศตวรรษ วัดสุทัศนเทพวราราม ศูนย์กลางจักรวาล

ศูนย์กลางพระนคร. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สำนักทดสอบกลาง สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. (๒๕๔๖). ข้อมูลการคัดเลือกบุคคลเข้า

ศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ปีการศึกษา ๒๕๔๖.

กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.

สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.

(๒๕๔๖). คู่มือโปรแกรมทะเบียนนักศึกษาตามหลักเกณฑ์และวิธีการจัดการศึกษา

นอกโรงเรียนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ รุ่น ๑๐

(๒๒ พ.ค. ๒๕๔๖). กรุงเทพฯ: กุรุสภาลาดพร้าว.

สำนักพิมพ์มติชน. (๒๕๔๗). พจนานุกรม ฉบับมติชน. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. (๒๕๓๕). สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕

ถึง ๒๔. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อนุমানราชชน. พระยา. (๒๕๓๓). ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน. กรุงเทพฯ:

กุรุสภาลาดพร้าว.

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. (๒๕๕๐). แพรว. กรุงเทพฯ: สายธุรกิจ.

อรนุช คำกลิ้ง. (๒๕๔๖). การศึกษาคติความเชื่อจากภาพจิตรกรรมในศาลาโรงธรรม

วัดโคกศรีสะเกษ อำเภอปทุมราชวงศา จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา, สถาบันราชภัฏเลย.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (๒๕๔๐). “ทิวะประติมาน” ในงานจิตรกรรม: ศึกษาเฉพาะกรณีเทพผู้พิทักษ์

อุโบสถและวิหาร สมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. (๒๕๓๓). แนวทางสู่ความสุขบนเรือนแห่งชีวิต (พิมพ์ครั้งที่ ๒).

กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป.

อุษาวดี รัศมีวงศ์. (๒๕๒๗). ภาพจิตรกรรมเครื่องบูชาอย่างจีนในศิลปะรัตนโกสินทร์. สารนิพนธ์

ศิลปศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ภาพการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ นายเชาวลิตร์ เนินพรหม (๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๔)

สัมภาษณ์ อาจารย์บรรเจิด ศรีสุข (๑๔ กันยายน ๒๕๕๔)

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์และแบบสอบถาม

แบบสัมภาษณ์การวิจัย

เรื่อง การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

ตอนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

๑. ชื่อ (นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล.....
๒. อายุ ปี
๓. ภูมิลำเนา
๔. การศึกษา.....
๕. อาชีพ.....
๖. ตำแหน่งปัจจุบัน.....

ตอนที่ ๒ เนื้อหาสาระที่สัมภาษณ์ลักษณะเป็นแบบมีโครงสร้าง

๑. ท่านทราบประวัติความเป็นมาวัดสุทัศนเทพวรารามอย่างไร

.....

๒. ลักษณะภูมิศาสตร์วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นอย่างไร

.....

๓. ท่านคิดว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนขึ้น ๖ เรื่อง
 เพราะเหตุใด

- ๓.๑ เทพชุมนุม

.....

๓.๒ พุทธประวัติ

.....
.....
.....

๓.๓ ภาพจับ

.....
.....
.....

๓.๔ พระปัจเจกพุทธเจ้า

.....
.....
.....

๓.๕ เทพทวารบาล

.....
.....
.....

๓.๖ วรรณกรรม

.....
.....
.....

๔. ท่านคิดว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนเรื่องราวทั้งศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา เพราะเหตุใด

.....
.....
.....

๕. ในความคิดของท่าน ท่านคิดว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวราราม สอดคล้องหรือสัมพันธ์กับศูนย์กลางจักรวาลหรือไม่ อย่างไร

.....
.....
.....

๖. ท่านคิดว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเขียนไว้หลายๆ เรื่อง
เพื่อจะให้ข้อคิดอะไรแก่ประชาชนบ้าง

.....
.....
.....

๗. ท่านคิดว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามมีการจัดวาง
องค์ประกอบหรือตำแหน่งภาพเป็นอย่างไร

.....
.....
.....

๘. ท่านคิดว่าการจัดวางองค์ประกอบภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวรารามมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางจักรวาลอย่างไร

.....
.....
.....

๙. ท่านคิดว่าการจัดวางองค์ประกอบภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นต้นแบบศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ได้หรือไม่ อย่างไร

.....
.....
.....

ลงชื่อ.....ผู้ทรงคุณวุฒิ
(.....)

แบบสอบถามการวิจัย

เรื่อง การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป (โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงใน)

๑.๑ เพศ

ชาย

หญิง

๑.๒ ที่อยู่

ภาคกลาง

ต่างจังหวัด

ต่างประเทศ

๑.๓ ท่านได้รับข่าวสารจากแหล่งใด

โทรทัศน์

นิตยสาร

วิทยุ

อินเทอร์เน็ต

หนังสือพิมพ์

คู่มือท่องเที่ยว

อื่น ๆ

ตอนที่ ๒ สภาพทั่วไปในการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ของท่านอยู่ในระดับใด

๒.๑ ท่านทราบและเข้าใจเนื้อหา-เรื่องราว

เทพชุมนุม (เทวดาหะมาสักการะพระพุทธเจ้า)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

พุทธประวัติ (ประวัติพระพุทธเจ้า)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

ภาพจับ (การต่อสู้เรื่องรามเกียรติ์)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

พระปัจเจกพุทธเจ้า (กษัตริย์ผู้ออกบวชตรัสรู้ได้ด้วยตนเอง)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

เทพทวารบาล (เทพที่เฝ้าประตูและหน้าต่าง)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

วรรณกรรม (นิทานชาดกและพื้นบ้าน)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

๒.๒ ท่านเห็นคุณค่าและความสำคัญเมื่อชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวรารามในระดับใด ดังต่อไปนี้

คุณค่าทางศาสนา ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

คุณค่าทางเรื่องราว ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

คุณค่าทางรูปทรง ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

คุณค่าทางศิลปะ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

คุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

๒.๓ คู่มือท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามจะมีส่วน
ช่วยท่านได้ในระดับใด ดังต่อไปนี้

เรื่องราวและตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนัง ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

ประชาสัมพันธ์ต่อผู้ใกล้ชิด ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

มีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

ช่วยดูแลรักษาศิลปะและวัฒนธรรม ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

๒.๔ ท่านต้องการคู่มือชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามในระดับใด

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

น้อยที่สุด มากที่สุด

๒.๕ ท่านคิดว่าปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามต่อไปนี้มีมีความสำคัญในระดับใด

เรื่อง	ความสำคัญ	มาก	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อย
		ที่สุด				ที่สุด
เจ้าหน้าที่ในการดูแลและแนะนำการชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง						
มัคคุเทศก์ที่มีความรู้เฉพาะทางเรื่องจิตรกรรมฝาผนัง						
ความรู้ ความเข้าใจในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังของนักท่องเที่ยว						
คู่มือการชมและแผนผังการเดินทางเข้าถึง						
การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ						
แสงสว่างบางจุดไม่เพียงพอ						

๒.๖ ข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ค

หนังสือขออนุญาตทำการถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร

และพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ที่ ศธ 6620.1/ 0239

คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา
ด.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

๘ มีนาคม 2553

เรื่อง ขออนุญาตทำการถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารและพระอุโบสถ

นมัสการ ท่านเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม

คหณายนทวีป ผู้ช่วยคุณูปการ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรการศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยบูรพา ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวรารามสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว ในความควบคุมดูแลของ รศ.สุวิทย์ จิระมณี ประธานกรรมการ มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์จากพระคุณเจ้า เพื่ออำนวยความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารและพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม โดยผู้วิจัยจะขออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ระหว่างวันที่ 15 มีนาคม ถึง 31 กรกฎาคม 2553

นมัสการมาเพื่อทราบ

นมัสการมาด้วยความเคารพ

อนทน
พรุ่งนี้ถึงกรม
16 มี.ก. 53

(อาจารย์สมาน สรรพศรี)
คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

สำนักงานคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

โทรศัพท์ 0-3810-2519

โทรสาร 0-3839-1042

มือถือผู้วิจัย 086-805-1596

แบบสอบถามการวิจัย

เรื่อง การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามสำหรับจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป (โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงใน)

๑.๑ เพศ

 ชาย หญิง

๑.๒ ที่อยู่

 ภาคกลาง ต่างจังหวัด ต่างประเทศ

๑.๓ ท่านได้รับข่าวสารจากแหล่งใด

 โทรทัศน์ นิตยสาร วิทยุ อินเทอร์เน็ต หนังสือพิมพ์ คู่มือท่องเที่ยว อื่น ๆตอนที่ ๒ สภาพทั่วไปในการท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
ของท่านอยู่ในระดับใด

๒.๑ ท่านทราบและเข้าใจเนื้อหา-เรื่องราว

เรื่องราว	พจนานุกรม	วัด	รถคนกลาง	จาก	นกแก้วสุต	รวม
สงครามสุโขทัย	### ## III	## ## ## ## 	## ## ## ## ## III	## ## ## ## 	## ## III	๑๐๐
	๑๓	๒๒	๒๙	๒๒	๑๔	
พุทธประวัติ	##	## ##	## ## ## ## ## III	## ## ## ## ## ## ##	## ## ## ##	๑๐๐
	๖	๑๑	๒๘	๓๕	๒๐	
ภาพจิตรกรรมภาพรวม	## ##	## ## III	## ## ## ## ## ## ##	## ## ## ## ## III	## ## II	๑๐๐
	๑๑	๑๔	๓๕	๒๘	๑๒	
พระเครื่องพระพุทธรูป	## ## III	## ## II	## ## ## ## ## ## II	## ## ## ## ## ##	## ##	๑๐๐
	๑๔	๑๒	๓๓	๓๑	๑๐	
สงครามอโยธยา	## ## ## III	## ## ##	## ## ## ## ##	## ## ## ## ## II	## ## III	๑๐๐
	๑๘	๑๖	๒๕	๒๗	๑๔	
วรรณกรรม	## ##	## ## ## ## 	## ## ## ## ## III	## ## ## ## ## II	## ## II	๑๐๐
	๑๐	๒๓	๒๘	๒๗	๑๒	

๒.๒ ท่านเห็นคุณค่าและความสำคัญเมื่อชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวรารามในระดับใด ดังต่อไปนี้

	น้อยที่สุด	น้อย	ปานกลาง	มาก	มากที่สุด	รวม
คุณค่าทางศิลปะ			###	#### ###	##### ##### ##### ###	๑๐๐
	๑	๓	๘	๒๔	๖๕	
คุณค่าทางเรื่องราว			### ##	#### ##	##### ##### ##### #####	๑๐๐
	๑	๓	๑๒	๒๖	๕๙	
คุณค่าทางบูรณการ			### ##	#### ###	##### ##### #####	๑๐๐
	๒	๒	๑๑	๓๐	๕๕	
คุณค่าทางศิลปะ			###	### ##	##### ##### ##### ##### ###	๑๐๐
	๒	๒	๖	๑๓	๗๖	
คุณค่าทางศิลปะและ วัฒนธรรม			###	###	##### ##### ##### ##### ###	๑๐๐
	๑	๔	๖	๙	๗๐	

๒.๓ คู่มือท่องเที่ยวชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามจะมี
ส่วนช่วยท่านได้ในระดับใด ดังต่อไปนี้

	น้อยที่สุด	หรือ	ปานกลาง	มาก	มากที่สุด	รวม
✓ เรื่องราวและภาพ		###	### ###	### ### ### ###	### ### ### ### ###	๑๐๐
	๕	๕	๑๕	๓๐	๓๐	
✓ ประวัติและพื้นที่ ผู้จัดทำ	###	### ###	### ### ### ### ###	### ### ### ###	### ### ### 	๑๐๐
	๕	๑๒	๓๕	๒๕	๑๕	
✓ เนื้อหา ความหมาย ภาพ		###	### ### ### ###	### ### ### ### ###	### ### ### ###	๑๐๐
	๕	๗	๒๕	๓๕	๓๐	
✓ การจัดแสดง จัดแสดง			### ### ###	### ### ### ###	### ### ### ### ### 	๑๐๐
	๕	๕	๑๗	๒๕	๕๕	

๒.๔ ท่านต้องการคู่มือชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ในระดับใด

	หน้าประตู	ผนัง	บนกลาง	ธาก	ธากที่คู่	รวม
ความ/ความทรงจำ ในภาพจิตรกรรม ฝาผนัง			### ##	### ## ##	### ## ## ## ### ## ## ## ### ## ## ## 	๑๐๐
	๑	๔	๑๕	๑๘	๖๓	

๒.๕ ท่านคิดว่าปัญหาและอุปสรรคต่างๆในการชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ

วัดสุทัศนเทพวรารามต่อไปมีความสำคัญในระดับใด

	หน้าประตู	ผนัง	บนกลาง	ธาก	ธากที่คู่	รวม
เรื่องเกี่ยวกับพระอุโบสถ และพระพุทธรูป ภาพจิตรกรรมฝาผนัง	###	### ##	### ## ## ## 	### ## ## ## ### ##	### ## ## ## ###	๑๐๐
	๖	๑๐	๒๓	๒๕	๒๖	
เรื่องเกี่ยวกับความ รู้เรื่องทาง จิตรกรรมฝาผนัง	###	### ##	### ## ## ## 	### ## ## ## ### ##	### ## ## ## ###	๑๐๐
	๘	๑๒	๒๓	๓๒	๒๕	
ความรู้ ความเข้าใจ การชมภาพจิตรกรรม ฝาผนังของนักท่องเที่ยว		### ##	### ## ## ## ### ##	### ## ## ## ### ##	### ## ## ## ###	๑๐๐
	๒	๑๔	๒๓	๒๕	๒๖	
คู่มือการชมและแนว ชมการเดินชมผนัง		### ##	### ## ## ## ### ##	### ## ## ## ### ##	### ## ## ## 	๑๐๐
	๔	๑๑	๓๖	๒๕	๒๔	
การรับรู้ข้อมูลภาพ ผ่านสื่อต่าง ๆ		### ## ## ##	### ## ## ## ###	### ## ## ## ###	### ## ## ## ###	๑๐๐
	๓	๒๐	๒๖	๒๕	๒๖	
แหล่งข้อมูลทางชุด ข้อมูล		### ##	### ## ## ## ### ## ##	### ## ## ###	### ## ## ## ###	๑๐๐
	๔	๑๑	๓๗	๒๒	๒๖	